

DEMOGRÁFIA

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

8. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST

1965

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGA
ÉS A KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, EMBER GYŐZŐ,
ERDEI FERENC, HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN,
KLINGER ANDRÁS, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő), VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

Журнал демографических наук Демографической Комиссии Президиума
Венгерской Академии Наук и Центрального Статистического Управления

Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, П. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

Review of Population Sciences of the Presidential Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences and the Central Statistical Office

Editorial Office: Budapest II. Buday László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, P. O. B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

✓ <i>Dr. Szabady Egon</i> : Magyarország népesedése a felszabadulás óta eltelt húsz évben	7
<i>Dmitrij Valentej</i> : Demográfia és a társadalomtudományok	20
<i>Pallós Emil – Valkovics Emil</i> : A gazdaságilag aktív és inaktív élettartam..	30
<i>Zbigniew Smoliński</i> : Kísérlet a népességfejlődés általános gazdasági elméletének megfogalmazására	60

KÖZLEMÉNYEK

<i>Dr. Klinger András</i> : A válások okaira vonatkozó vizsgálat főbb eredményei	71
<i>Dr. Fórizs Margit</i> : A városi és falusi települések megkülönböztetésének szempontjai	82
<i>Dr. Biró Klára</i> : A munkaerőhelyzet alakulása és perspektívái Japánban ..	94

FIGYELŐ

Hírek	103
Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottságának ülései:	
A városi és falusi települések megkülönböztetése (<i>B. L.</i>)	108
A történeti demográfiai kutatásokról (<i>D. Z.</i>)	110
Az 1960. évi népszámlálás összefoglaló adatai (<i>dr. Beér János</i>)	112

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

Population Studies	118
Population	119
The Milbank Memorial Fund Quarterly	121
Population Index	122
Demografie	124
Stanovništvo	126
Studia Demograficzne	126

KÖNYVEK

Demográfiai évkönyv 1963. 15 th Issue Special topic: Population Census statistics II United Nations, New York, 1964. (<i>T. K.</i>)	129
<i>Himes, N. E.</i> : A fogamzásgátlás orvosi története. New York, 1963. (<i>A. Gy.</i>)	130
Csehszlovákia népességi atlasza. Szerk. : <i>Kučera, M.</i> — <i>Srb, V.</i> Ustředni sprava Geodézie a kartografie. Praha, 1962. (<i>A. Gy.</i>)	131
<i>Calot, G.</i> : A leiró statisztika tanfolyama. Collection „Statistique et Programmes Économiques” dirigée par H. Hierche. Volume 6, Dunod, Paris, 1965. (<i>Sz. E.</i>) ..	132
<i>Pavlik, Z.</i> : A világ népessége fejlődésének vázlata. Praha, 1964. (<i>V. E.</i>)	134

<i>Holzer, J.</i> : A születések, halálozások és Lengyelország népességének struktúrája. Warszawa, 1964. (A. R.)	134
A születések megelőzése a családban. I.N.E.D. kiadvány. Travaux et Documents. Cahier 35. Paris, 1960. (K. K.)	135
<i>Girard, A.</i> : A társadalmi siker Franciaországban. I.N.E.D. kiadvány. Paris, 1961. (A. R.)	136
<i>Sauvy, A.</i> : Az emberi élet határai. Paris, 1961. (K. K.)	137
<i>Chramiec, A.</i> : Demográfia, speciális tanulmányok a helyi tervezés céljára. Warszawa, 1962. (A. R.)	138
<i>Paillat, P.</i> : Az öregedés szociológiája. Paris, 1963. Que sais-je? sorozat, No. 1046. (Cs—Sz. L.)	138
A gazdasági fejlődés feltételei. (Tanulmánykötet). Összeállította és fordította: <i>Szakolai György</i> . Budapest, 1963. (Th. E.)	139
<i>Lettrich Edit</i> : Esztergom a dorogi iparvidék városa. Földrajzi tanulmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutató Csoportjának kiadványai 3. szám. Budapest, 1964. (B. L.)	141
<i>Tekse Kálmán</i> : A korbevállás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának közleményei 3. szám. Budapest, 1964. (B. L.)	142
<i>Boustedt, O.</i> : Egy milliós város növekedésének tényezői — bemutatva München példáján. München, 1961. (M. G.)	143
TANULMÁNYOK ÉS FOLYÓIRATCIKKEK	
<i>Perrin, E. B., Sheps, M. C.</i> : Az emberi reprodukció mint sztochasztikus folyamat. <i>Biometrics</i> , 1964. 1. sz. (Th. E.)	144
<i>Ryder, Norman B.</i> : A jelenlegi termékenység struktúrája és üteme. Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton, 1960. kötetben 117—136. p. (M. K.)	145
<i>Goldberg, D.</i> : Az amerikai termékenységkutatás néhány újabb fejleménye. Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton, 1960. kötetben 137—154. p. (M. K.)	146
<i>Ruggles, R.—Ruggles, N.</i> : Differenciális termékenység az Egyesült Államok népszámlálási adataiban. Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton, 1960. kötetben 155—207. p. (H. L.)	147
<i>Notestein, F. W.</i> : Halandóság, termékenység, kormegoszlás és a növekedési arány. Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton, 1960. kötetben 261—275. p. (T. J.)	148
<i>Kiser, C. V.</i> : A népesség öregedése: A változás mechanizmusai. <i>Social and Psychological Aspects of Aging</i> . Szerk. <i>Tibbitts, C.—Donahue, W.</i> New York — London, 1962. 18—35. p. (Cs—Sz. L.)	149
<i>Florence, P. S.</i> : Megjegyzés a fejlődő országok legújabb korfáihoz. <i>The Eugenics Review</i> , 56. 1964. 3. (B. L. Á.)	149
<i>Duchac, R.</i> : Öngyilkosságok Japánban; a japán módra történő öngyilkosságok. <i>Revue française de sociologie</i> , 1964. V. évf. 4. sz. (Cs—Sz. L.)	150
<i>Croze, M.</i> : Csecsemőhalandóság Franciaországban a társadalmi környezet szerint. <i>Études Statiques</i> , 1963. Vol. 14. No. 3. (R. S.)	150
A Német Demokratikus Köztársaság 1964. évi népszámlálása. <i>Statistische Praxis</i> , Berlin, 1964. 5. (M. G.)	152
<i>Kolta János</i> : A népességföldrajzi vizsgálatok népgazdasági jelentősége. A MTA Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1963” c. kötete. Budapest, 1964. 137—148. p. (V. E.)	153
<i>Soth, L.</i> : Közérdekű szempontok — munkaerőmobilitási szükségletek. Labor Mobility and Population in Agriculture. Iowa State University Press. 1961. kötetben 191—197. p. (V. E.)	154

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Д-р Эгон Сабади</i> : Население Венгрии за прошедшие после освобождения двадцать лет	7
<i>Дмитрий Валентей</i> : Демография и общественные науки	20
<i>Эмиль Паллош—Эмиль Валкович</i> : О продолжительности экономически активной и неактивной жизни	30
<i>Збигниев Смолински</i> : Попытка формулировки общей экономической теории развития населения	60

СООБЩЕНИЯ

<i>Д-р Андраш Клинггер</i> : Важнейшие результаты обследования относительно причин разводов	71
<i>Д-р Маргит Фориж</i> : Критерии размежевания городских и сельских поселений	82
<i>Д-р Клара Биро</i> : Положение и перспективы дальнейшего развития рабочей силы в Японии	94

ОБОЗРЕНИЕ

Известия	103
Заседания Демографического Президиума Венгерской Академии Наук:	
Размежевание городских и сельских поселений (<i>Л. Б.</i>)	108
Историко-демографические исследования (<i>З. Д.</i>)	110
Сводные данные переписи населения 1960 года (<i>Д-р Янош Бэр</i>)	112

ЛИТЕРАТУРА

Обзор демографических журналов	
Популейшн Стадиз	118
Популасион	119
Дэ Милбенк Мемориел Фанд Квартерли	121
Популейшн Индекс	122
Демографие	124
Становништво	126
Студия Демографичне	126
Книги	129
Исследования и журнальные статьи	144

Перепечатка разрешается только с указанием источника

*ПОСЛЕ ИССЛЕДОВАНИЙ, СООБЩЕНИЙ И ОБОЗРЕНИЯ
СЛЕДУЮТ РЕЗЮМЕ НА РУССКОМ ЯЗЫКЕ*

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. Egon Szabady: Hungary's Population Movement During the Twenty Years Since the Liberation</i>	7
<i>Dmitrij Valentej: Demography and the Social Sciences</i>	20
<i>Emil Pallós—Emil Valkovics: Length of Economically Active and Inactive Life</i>	30
<i>Zbigniew Smoliński: An Attempt to Formulate the General Economic Theory of the Population Development</i>	60

ARTICLES

<i>Dr. András Klinger: Main Results of the Survey on the Causes of Divorces</i>	71
<i>Dr. Margit Fórizs: Aspects of Distinguishing Urban and Rural Locations</i>	82
<i>Dr. Klára Biró: Trend and Perspectives of Japanese Manpower</i>	94

CHRONICLE

News	103
Sessions of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences:	
Distinction Between Urban and Rural Locations (<i>L.B.</i>)	108
On Historico — demographic Research (<i>Z.D.</i>)	110
Summary Data of 1960 Population Census. (<i>dr. János Beér</i>)	112

REVIEWS

Review of Demographic Journals

Population Studies	118
Population	119
The Milbank Memorial Fund Quarterly	121
Population Index	122
Demografie	124
Stanovništvo	126
Studia Demograficzne	126
<i>Books</i>	129
<i>Articles</i>	144

Reproduction permitted only with indication of the source

THE PUBLICATIONS ARE FOLLOWED BY ENGLISH SUMMARIES

MAGYARORSZÁG NÉPESEDÉSE A FELSZABADULÁS ÓTA ELTELT HÚSZ ÉVBEN

DR. SZABADY EGON

Hazánk felszabadulása óta eltelt húsz év alatt az ország demográfiai helyzetében jelentős változások következtek be. A végbement társadalmi-gazdasági átalakulás hatással volt a népesség összetételének alakulására és ennek módosulása nagymértékben befolyásolta a népesedés folyamatait. Természetesen, amint fejlődésünk a felszabadulás óta eltelt két évtizedben nem volt egyöntetű, úgy népesedésünk húsz évében is különböző tendenciák érvényesültek. Egy rövid összefoglalás keretében éppen ezért nehéz feladat a második világháború befejezése utáni demográfiai helyzetünk alakulásáról átfogó képet adni. Az alábbiakban csupán arra vállalkozhatunk, hogy megrajzoljuk népesedésünk főbb jellemvonásait, összehasonlítva azokat a két világháború közötti korszak népességfejlődésével.

A NÉPESSÉG REPRODUKCIÓJA

A felszabadulás időpontjában az ország *lakosság száma* — figyelembe véve a 420 000 főre becsült veszteséget, amely a második világháború következtében népességünket érte — valamivel 9 millió alatt lehetett. Húsz évvel később a népesség száma már túlhaladta a 10 milliót: az 1964. év végén 10 135 000 fő volt, vagyis két évtized alatt a népesség több mint 1,1 millióval szaporodott.

Az utolsó húsz év mintegy 13%-os népességfejlődési üteme azonban — figyelmen kívül hagyva a második világháború katasztrófális népességi mérlegét — alatta maradt az első világháborút követő időszakénak, 1920 és 1940 között ugyanis az ország lakossága 1,25 millió fővel, 17%-kal szaporodott. A lassúbb népességfejlődést részben a természetes szaporodásnak — a születésszám csökkenése következtében előálló — visszaesése, részben a különböző vándorlási veszteségek okozták.

A népesség szaporodása a húsz év folyamán korántsem volt egyenletes. Viszonylag gyorsabb volt a növekedés üteme 1948 és 1950 között, amikor megközelítette az évi 1%-ot. Ettől kezdve a természetes szaporodás csökkenni kezdett, eltekintve egy átmeneti fellendüléstől, amikor 1952 és 1955 között a felszabadulás utáni legmagasabb szintjére (évi 1—1,2%-ra) emelkedett. 1956-ban — az illegális külföldre távozások hatására — népességfogyás

következett be, majd 1957-től kezdődően folytatódott a népességszaporodás fokozatosan csökkenő tendenciája, amely csak az utolsó három évben (1962—1964) állapodott meg, az eddigi legalacsonyabb — évi 0,3 százalékos — szinten.

A természetes szaporodás alakulása csak kezdetében hasonló az első világháború utánihoz, amikor a háborút követő években úgyszintén 10—11 ‰-et ért el a természetes szaporodás. A viszonylag magas szaporulat azonban akkor hosszabb ideig — hét évig — maradt meg, a második világháború után azonban csupán három évig. A háború utáni fellendülést követően mindkét időszakban csökkenni kezdett a természetes szaporodás aránya — amit az 1953—1954-es, adminisztratív eszközökkel előidézett növekedés csak időszakosan szakított meg —, a csökkenés mértéke azonban jelenleg jóval nagyobb mértékű, mint az első világháború utáni időszakban volt.

1. A népesség fejlődése

Динамика численности населения
Development of the population number

Időpont (1)	A népesség száma (2)	Időszak (3)	Tény- leges szapo- rodás, ill. fogyás (—) (4)	Ebből termé- szetes szapo- rodás (5)	Külön- bőzet (6)	Tény- leges- szapo- rodás, ill. fo- gyás (—) (4)	Ebből termé- szetes szapo- rodás (5)	Külön- bőzet (6)	Átla- gos éven- kénti szapo- rodás, ill. fo- gyás (—) ^b (%) (8)
1920. dec. 31. ^c	7 986 875								
1925. dec. 31.	8 341 562	1921—1925	354 687	388 130	- 33 443	4,5	4,9	-0,4	0,87
1930. dec. 31. ^c	8 885 109	1926—1930	343 547	383 708	- 40 161	4,1	4,6	-0,5	0,81
1935. dec. 31.	9 014 733	1931—1935	329 624	292 164	37 360	3,8	3,4	0,4	0,75
1941. jan. 31. ^c	9 316 074	1936—1941	301 341	267 883	33 458	3,4	3,0	0,4	0,65
1949. jan. 1. ^c	9 204 799	1941—1948	-111 275	332 547	-443 822 ^e	-1,2	3,6	-4,8	-0,15
1955. jan. 1.	9 766 600	1949—1954	561 801	543 933	17 868	6,1	5,9	0,2	0,99
1960. jan. 1. ^c	9 961 044	1955—1959	194 444	372 589	-178 145	2,0	3,8	-1,8	0,40
1965. jan. 1. ^d	10 135 000	..	..	..	..	..	..	..	..

^a Az időszak eleji népességszámhoz viszonyítva. ^b Mértani átlag alapján. ^c Népszámlálási adatok. ^d Az 1960. I. 1.-i népszámlálás végleges adata alapján továbbszámított népességszám. ^e A számba nem vett halálozásokkal együtt.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) численность населения; (3) период; (4) фактический прирост или, соответственно, убыль; (5) в том числе естественный прирост; (6) разница; (7) в ‰-ах к населению; (8) среднегодовой прирост или, соответственно, убыль.

Heading: (1) Date; (2) population number; (3) period; (4) actual increase or decrease (—); (5) of which natural increase; (6) migratory balance; (7) as a percentage of the population; (8) average yearly increase or decrease (—) (percentage).

A népesség természetes szaporodásának mértékét és irányzatát a fel szabadulás után elsősorban az *élveszületések* számának változása határozta meg. Az élveszületések alakulása csaknem teljesen párhuzamos volt a természetes szaporodásával. A második világháború után következett években az élveszületések aránya nem növekedett azonnal (1945—1946-ban 19⁰/₀₀ alatt mozgott), ami jelentős eltérést mutat az első világháború utáni helyzethez képest. Akkor ugyanis — a háború éveiben elmaradt mintegy félmillió születés pótlásaként — jelentősen megugrott a születésszám és 1919-től 1926-ig 27 és 32⁰/₀₀ közötti értékeket ért el. Ilyen jellegű kompenzációs folyamatot a második világháború után nem lehetett észlelni — mivel lényegében

születéskiesés sem volt. Az első két évet követően a születési arányszám kismértékben emelkedett (1947 és 1950 között $21^0/_{00}$ volt), majd ismét csökkent (1951—1952: $20^0/_{00}$). Részben a művi vetélések elleni intézkedések hatására 1953-ban ismét megélenkült a születési mozgalom: ezer lakosra 22, majd 1954-ben 23 élveszületés jutott. 1955-től kezdve a születések száma évről évre jelentősen csökkent, ebben a folyamatban a művi abortuszok legalizálása is szerepet játszott. A születésszám csökkenése mélypontját 1962-ben érte el: ekkor ezer lakosra kevesebb mint 13 élveszületés jutott, a születési arány azóta e szint körül stagnál.

2. A természetes népmozgalom főbb adatainak alakulása
Динамика важнейших данных о естественном движении населения
Trend of the main figures of vital statistics

Év, évek átlaga (1)	Élve- születések (2)	Halálozá- sok (3)	Természe- tes sza- porodás (4)	Élve- születések (2)	Halálozá- sok (3)	Természe- tes sza- porodás (4)
	Szám (5)			1000 lakosra (6)		
1921—1925.....	240 129	162 503	77 626	29,4	19,9	9,5
1926—1930.....	221 594	144 853	76 741	26,0	17,0	9,0
1931—1935.....	198 025	139 592	58 433	22,4	15,8	6,6
1936—1940.....	182 444	128 867	53 577	19,9	14,1	5,8
1941—1945.....	181 503	152 901	28 602	19,4	16,4	3,0
1946—1950.....	186 861	114 284	72 577	20,4	12,5	7,9
1951—1955.....	203 434	106 800	96 634	21,2	11,1	10,1
1956—1960.....	163 219	102 230	60 989	16,5	10,3	6,2
1961.....	140 365	96 410	43 955	14,0	9,6	4,4
1962.....	130 053	108 273	21 780	12,9	10,8	2,1
1963.....	132 335	99 871	32 464	13,1	9,9	3,2
1964 ^a	131 899	100 594	31 305	13,0	9,9	3,1

^a Előzetes adat.

Горизонтальная графа: (1) Годы, среднегодовые величины; (2) живорождения; (3) смерти; (4) естественный прирост; (5) численность; (6) на тыс. чел. населения.

Heading: (1) Year, average of years; (2) livebirths; (3) deaths; (4) natural increase; (5) number; (6) per 1000 inhabitants.

A születések számának az utolsó 9 évben tapasztalt — nemzetközi szempontból is jelentős mértékű — csökkenése az első világháború utáni időszakéhoz hasonló. Az akkori — kompenzációs célzatú — kiugrást követően ugyanis már az 1920-as évek végén, de főleg az 1930-as évek folyamán szintén születéscsökkenés mutatkozott, amelynek mértéke alig maradt alatta az 1950-es évek második felében, ill. az 1960-as években tapasztaltnak. Az 1936—1940. évek átlagos élveszületési arányszáma ugyanis az 1921—1925. évihez képest 32%-os csökkenést mutat, amíg az 1961—1964. évek átlagában tapasztalt arány az 1946—1950. évihez képest 35%-kal alacsonyabb.

A születések számának hanyatlása a házas nők gyermekszámának csökkenésében is kifejezésre jutott. 1963 elejéig minden 100 házas nőnek átlagosan 229 gyermeke született, 1949-hez képest 28 gyermekkel kevesebb. Ezt megelőzően 1920 és 1949 között az összesen született gyermekek számában ennél jóval nagyobb (105 főnyi) visszaesés következett be, azaz a születéscsökkenés hatása a gyermekszámra a felszabadulás utáni időszakban kevésbé érezhető, mint a két világháború között.

A húsz éves időszak csaknem egészében a *halandóság* jelentős mértékben csökkent, bizonyos visszaeséseket csupán az időről időre fellépő influenza-járványok okoztak (1953, 1959, 1962). A csökkenés üteme azonban korántsem volt egyenletes: ez ezer lakosra jutó meghaltak száma — a háború utáni három év kiugróan magas halandóságát követően — 1948-ban $11,6\%$ -re csökkent, s ezen a színvonalon maradt egészen 1954-ig. 1954-ben a halandóság 11% -re esett. 1955-ben a halandóság nagymértékben javult, 10% -re csökkent, majd — bizonyos ingadozásokkal 1956 és 1960 között e körüli szinten mozgott. Az utolsó négy évben különösen kedvezően alakult hazánkban a halálozási arány, az 1962. évi influenzajárványos év kivételével az ezer lakosra jutó meghaltak száma 10 alatt maradt, sőt 1961-ben az eddigi legalacsonyabb szintjét érte el ($9,6\%$).

A halandóság csökkenésének ütemét a nyers arányszámokénál is jobban mutatják — a kormegoszlás változásának hatásait kiküszöbölő — standard arányszámok. Az első világháború előtti kormegoszlás mellett népességünk halandósága mindössze $6-7\%$ körül mozogta. Az 1910. évi kormegoszlásra standardizált halandóságunk 1938 és 1963 között a felénél is kevesebbre (47% -ára) csökkent, ami sokkal jelentősebb az első világháború utáni csökkenésnél (1938-ban a standard halandóság 1911-hez viszonyítva 58% volt). A halandóságnak ez a felszabadulás után bekövetkezett számottevő javulása annál is figyelemre méltóbb, mivel az alacsonyabb színvonalon levő halandóság szintjének csökkentését mind nehezebb feladat megvalósítani.

A halandóság csökkenése növeli az emberi élet esélyeit, ami a születéskor várható átlagos élettartam értékével fejezhető ki. A jelenlegi utolsó halandósági tábla (1959—1960) adatai szerint ez az érték a férfiaknál meghaladja a 65, a nőknél megközelíti a 70 évet, ami a húsz évvel ezelőttinél 10—12 évvel hosszabb. Az első világháború utáni húsz évben a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 14, a nőknél 15 évvel növekedett, a növekedés mértéke tehát meghaladta a második világháború után tapasztaltat, ami a halandóság csökkenésének bizonyos mértékű lelassulására utal.

A halandóság csökkenése a különböző életkorokban eltérő volt. Amíg a csecsemőhalandóság 1940—1941 és 1963 között $2/3$ -ával, az öt éven aluliaké közel $3/4$ -ével és az 5—9 éveseké $4/5$ -ével csökkent, addig az idősebb korúak halandóságának csökkenése sokkal kisebb mértékű volt: a 70 évesek és idősebbek halandósága csak mintegy $1/5$ -ével javult, sőt a legidősebb korúak (a 85 évesek és idősebbek) halandósága csupán $1/7$ -ével. Ez a tendencia sem volt azonban egészen egyértelmű. A csecsemő- és gyermekkorúak halandósága — kisebb ingadozásoktól eltekintve — az egész húszéves időszak folyamán csökkent, az öregkorúak halandóságában azonban voltak olyan időszakok is amikor, növekedés volt tapasztalható, a legutóbbi években pedig alig észlelhető javulás. A halandóság csökkenésének ez a differenciáltsága az első világháború utáni időszakban is megmutatkozott. Akkor is a csecsemő- és gyermekhalandóság csökkenése volt a legnagyobb mértékű, bár üteme jóval alatta maradt a jelenleginek (az egy éven aluliak halandósága húsz év alatt csak 36% -kal, az öt éven aluliaké viszont 63% -kal javult), az öregkorúaké pedig alig csökkent (a 85 évesek és idősebbek halandósága például az időszak végén 4% -kal felülmulta az időszak elején tapasztaltat).

Jelentős változások következtek be a halálozások *halálokok* szerinti struktúrájában is. A fertőző megbetegedések miatti halálozások, amelyek

következtében 1941-ben minden százezer lakosból még 179-en haltak meg, az utóbbi két évtizedben elvesztették korábbi jelentőségüket. 1963-ban a fertőző betegségek halandósága százezer lakosra 32, kevesebb mint egyötödére esett vissza. Ezen belül a gümőkórhalandóság 82%-kal csökkent nagyobb mértékben, mint az első világháború utáni húsz évben, amikor a csökkenés 49%-os volt, a fertőzőbetegségeké pedig együttesen 60%. A fertőző megbetegedések halandóságának területén elért eredmények mellett kimagaslik még a tüdőgyulladás, valamint a gyomor- és bélhurut halandóságának javulása (elsősorban a csecsemő- és gyermekhalandóság javulásában nagy szerepet játszó új gyógyeljárások bevezetésének eredményeként). Az előbbi az 1941. évi halandóság 13%-ára, az utóbbié pedig 16%-ára esett vissza. 1920 és 1941 között e két halálok akkor is jelentős csökkenése (64, ill. 26%-ra) lényegesen kisebb mértékű volt.

A daganatok, a központi idegrendszerre ható érsérülések, valamint a szív és a keringési rendszer egyéb betegségeinek halandósága ugyanakkor tovább növekedett. A növekedés üteme azonban nem haladta meg az első világháború után tapasztaltat. Figyelemre méltó azonban, hogy a balesetek miatti halandóság, amely a két világháború között nem növekedett, a második világháborút követő 20 évben jelentősen megemelkedett: százezer lakosra 1963-ban 38%-kal több baleset miatt meghalt jutott, mint 1941-ben; s az öngyilkosság következtében meghaltak aránya továbbra is magas maradt.

A halandóság csökkenésében jelentős szerepet játszott a *csecsemőhalandóság* javulása. Az ezer elveszülöttre jutó éven aluli meghaltak száma — az 1945. évi jelentős kiugrást követően — fokozatosan csökkent és már 1948-ban 100‰ alá szorult le, s alacsonyabb volt, mint korábban bármikor. A csecsemőhalandóság további javulásában az 1950-es évek első felében megtorpanások következtek be, de ekkorra már a csecsemőhalandóság a felszabadulás előtti arány felére csökkent. 1958-tól kezdve a csökkenés meggyorsult, 1961-ben ezer újszülött közül 44 halt meg egy éves korának elérése előtt. 1962-ben a csecsemőhalandóság átmenetileg megnövekedett (48‰ -re), majd további javulás következett be és aránya 1964-ben eddigi legkedvezőbb szintjét érte el (40‰). A csecsemőhalandóság színvonala tehát a felszabadulás után eltelt húsz év alatt $1/3$ -ára esett vissza, szemben az első világháború után tapasztalt mintegy 40%-os csökkenéssel.

A meghalt csecsemők arányának csökkenését elsősorban a szerzett betegségek (tüdőgyulladás, bélhurut, fertőző betegségek) visszaszorítása okozta. Ugyanakkor változatlan maradt a veleszületett okok miatt meghaltak aránya, ami elsősorban abban nyilvánul meg, hogy az első nap csecsemőhalandósága húsz éve szinte változatlan és az 1—6. napon meghaltaké is alig csökkent. Ezzel szemben az 1—5. hónapban bekövetkezett halandóság $1/4$ -ére, a 6—11. hónapban bekövetkezett pedig $1/6$ -ára esett vissza.

A természetes népmozgalom alakulásának következményei összetetten jelentkeznek a népesség *kormegoszlásának* változásában. A születések számának hanyatlása eredményeként csökkent a gyermekkorúak (15 éven aluliak) aránya: 1964-ben az összlakosság 24%-a tartozott ebbe a korcsoportba, az 1941. évi 26%-kal szemben, s a népesség számának több mint 8%-os emelkedése mellett, a gyermekkorúak száma 1941 és 1964 között alig nőtt. A halandóság javulásának velejárájaként egyre növekszik az öregkorúak (a 60 évesek és idősebbek) száma. 1964-ben számuk meghaladta az 1,5 milliót,

arányuk a 15%-ot. Ez 1941-hez képest több mint félmillió (53%-os) emelkedést jelent. 1920 és 1941 között az öregkorúak száma mindössze 280 000-rel, 39%-kal nőtt.

3. A népesség körösszetételének alakulása nagyobb korcsoportok szerint (%-ban)
Динамика возрастной структуры населения по крупным возрастным группам (%-ак)
Age-structure of the population by major age groups (percentage)

Időpont (1)	Népesség összesen (2)	0—14	15—39	40—59	60—X
1920. december 31.....	100,0	30,6	41,3	19,1	9,0
1925. december 31.....	100,0	29,0	42,0	19,7	9,3
1930. december 31.....	100,0	27,5	42,6	20,1	9,8
1935. december 31.....	100,0	28,4	40,5	21,0	10,1
1941. január 31.....	100,0	26,0	40,6	22,7	10,7
1949. január 1.....	100,0	24,9	38,8	24,7	11,6
1955. január 1.....	100,0	25,8	35,9	25,8	12,5
1960. január 1.....	100,0	25,4	36,8	24,0	13,8
1961. január 1.....	100,0	25,2	36,5	24,2	14,1
1962. január 1.....	100,0	25,0	36,2	24,3	14,5
1963. január 1.....	100,0	24,6	36,1	24,5	14,8
1964. január 1.....	100,0	24,1	36,1	24,6	15,2

Горизонтальная графа: (1) Дата; (2) население-всего.

Heading: (1) Date (2) total population.

A felszabadulás óta eltelt két évtizednek nagyon jellemző demográfiai vonása a házassági mozgalom megélénkülése. A házasságkötések aránya az időszak egészében felülmúlta az első világháború utáni húsz évben tapasztaltat.

A legutolsó húsz év házassági mozgalmát — mind a múlthoz, mind pedig a külföldi országokéhoz viszonyítva — az teszi feltűnővé, hogy a háború utáni fellendülést követően nem hanyatlott a házasságkötések száma, hanem a magas arány lényegében 12 évig megmaradt: 1957-ig — három év kivételével — $10^0/_{00}$ felett mozgott a házasságkötési arány, sőt négy évben meghaladta a $11^0/_{00}$ -et is. A felszabadulás utáni első időszakban tehát a házasságkötési arány végig magasabb volt, mint 1923 után bármelyik évben. E folyamat befejeztével a házasságkötések száma csökkenő tendenciát vett fel, 1962-ben ezer lakosra csak 8,1 házasságkötés jutott. E mélypont után ismét kisebb emelkedés következett: az 1964. évi házasságkötési arány $8,6^0/_{00}$.

A magas házasságkötési arány elsősorban a megnövekedett „házassági kedvvel” magyarázható. A társadalmi-gazdasági körülmények megváltozása, a fiatalok biztosítottabb anyagi helyzete, munkakörülményei és nem utolsósorban a nők egyenjogúságának megvalósítása növelte a fiatalabb korban megkötött házasságok számát. A felszabadulás előtt a házasságra lépő férfiak csupán $1/5$ -e— $1/4$ -e volt 25 éven aluli korú, 1963-ban viszont közel a fele. A nők között ugyanakkor a 20 éven aluliak aránya 30%-nál kevesebből 33—35%-ra növekedett. A házasságkötés fiatalodási tendenciája azonban a 60-as években megállott, sőt a 25 éven aluli korban kötött házasságok gyakorisága csökkent, bár még jelenleg is nagymértékben felülmúlja a második világháború előtti.

A házasságkötések számának emelkedéséhez az is hozzájárul, hogy egyre növekszik a házasságkötés között az ismételt házasságok száma. A felszabadulás

előtt az összes házasságkötések 18—19%-ában voltak özvegy vagy elvált újrَاهázasulók, az újrَاهázasulók aránya viszont a legutóbbi években már a 28%-ot is meghaladja.

E jelenséget részben a válások számának nagymértékű emelkedése okozza. Az ezer fennálló házasságra jutó válások száma, amely nemzetközi tekintetben már a két világháború közötti időszakban is magas volt (a második világháború előtti utolsó években 3 alatt mozgott) a felszabadulás után 1959-ig folyamatosan emelkedett, amikor megközelítette a 9⁰/₁₀₀-et. Az 1960-as években a válások aránya — valamivel alacsonyabb szinten — stagnál: ezer fennálló házasságra évi 7 válás jut.

4. A 15 éves és idősebb népesség nem és családi állapot szerint (%-ban)

Динамика численности населения 15-летнего возраста и более по полам и семейному состоянию (%-ax)

Trend of the 15 year old and older population by sex and marital status (percentage)

Időpont (1)	Népesség összesen (2)	Nőtlen, hajadon (3)	Házás (4)	Özvegy (5)	Elvált (6)
Férfi (7)					
1920. december 31.....	100,0	34,7	60,3	4,6	0,4
1930. december 31.....	100,0	34,1	61,2	4,1	0,6
1941. január 31.....	100,0	32,5	62,5	4,2	0,8
1949. január 1.....	100,0	30,6	64,5	4,0	0,9
1960. január 1.....	100,0	23,7	71,5	3,4	1,4
1961. január 1.....	100,0	23,4	71,8	3,4	1,4
1962. január 1.....	100,0	23,4	71,7	3,4	1,5
1963. január 1.....	100,0	23,6	71,5	3,3	1,6
1964. január 1.....	100,0	23,7	71,3	3,3	1,7
Nő (8)					
1920. december 31.....	100,0	27,3	56,8	15,2	0,7
1930. december 31.....	100,0	26,4	57,8	14,6	1,2
1941. január 31.....	100,0	24,7	59,3	14,6	1,4
1949. január 1.....	100,0	22,7	59,1	16,6	1,6
1960. január 1.....	100,0	17,3	64,4	15,7	2,6
1961. január 1.....	100,0	17,0	64,7	15,6	2,7
1962. január 1.....	100,0	16,8	64,8	15,6	2,8
1963. január 1.....	100,0	17,0	64,6	15,5	2,9
1964. január 1.....	100,0	17,0	64,5	15,4	3,1

Горизонтальная графа: (1) Период; (2) всего; (3) холостые, незамужие; (4) состоящие в браке; (5) вдовье; (6) разведенные; (7) мужчины; (8) женщины.

Heading: (1) Date; (2) total population; (3) unmarried single; (4) married; (5) widowed; (6) divorced; (7) males; (8) females.

Mindezek a változások nagymértékben módosították a népesség *családi állapot* szerinti összetételét. A házások aránya eddig soha nem látott mértékben megnőtt, a 15 éves és idősebb férfiak 71, nők 65%-a él házasságban. 1941 és 1964 között a házasságban élő — férfiak és nők — száma 24%-kal nőtt, pedig a házások aránya már 1920 és 1941 között is jelentősen emelkedett (29%). Ugyancsak számottevő az elvált családi állapotúak számának növekedése, bár a növekedés aránya most kisebb (138%-os), mint a két világháború között volt (166%).

A népesség reprodukciós helyzetének összefoglalását legegyszerűbb módon a *reprodukciós* együtthatók szemléltetik. A születések számának nagymér-

tékú visszaesése következtében 1958 óta a tiszta reprodukciós mutató a népesség csökkenésének perspektívájáról ad számot; az 1960-as évek adatai szerint értékei 0,8—0,9 között mozognak. E mutató értékének csökkenése azonban — a halandóság és azon belül a csecsemő- és gyermekhalandóság nagymértékű javulása következtében — kisebb volt, mint az élveszületési arányszámoké. 1940—1941 és 1963 között a nettó reprodukciós együttható értéke 16%-kal esett vissza, pontosan ugyanolyan mértékben, mint az első világháborút követő húsz évben.

A népesség összetételében bekövetkezett változások közül — mint leglényegesebbeket — elsősorban azokat kell kiemelni, amelyek közvetlenül a társadalmi-gazdasági átalakulás eredményeként jöttek létre. A szocialista termelőmód győzelme, amely gyors iparosítással és a foglalkoztatottak számának egyre nagyobb mértékű növekedésével járt együtt, alapvetően megváltoztatta a népesség arculatát is.

A népesség társadalmi-gazdasági átalakulásának első jellemzőjeként a kereső-eltartott arány megváltozását kell kiemelni. Amíg az össznépesség 1941 és 1963 között 8%-kal emelkedett, addig a keresők száma 24%-kal. Ezzel egyidejűleg a 100 keresőre jutó eltartottak száma 107-ről 81-re csökkent.

Az inaktív keresők számának növekedése az aktív keresőket is meghaladta, számuk a nyugdíjasok körének kiterjesztése, ill. a népesség öregedése következtében több mint megháromszorozódott és 1963-ban megközelítette a népesség 8%-át.

Az aktív keresők aránya — amely 1960 és 1963 között a mezőgazdaság szocialista átalakításának következményeként kissé csökkent — 48%, az 1941. évi 46%-kal szemben. Növekedésük aránya 1941 és 1963 között 11%-os volt. A második világháború következtében lecsökkent foglalkoztatottsághoz képest azonban a növekedés nagyobb arányú: 1949-hez viszonyítva ugyanis (amikor az aktív keresők száma több mint 140 000-rel alacsonyabb volt, mint 1941-ben) az emelkedés 15%-os.

5. A népesség összetétele gazdasági aktivitás szerint (%-ban)

Структура населения по экономической активности (в %-ах)

Structure of the population by economic activity (percentage)

Időpont (1)	Népesség összesen (2)	Ebből (3)				100 keresőre jutó eltartott (8)
		aktív (4)	inaktív (5)	összes kereső (6)	eltartott (7)	
		kereső				
1920. december 31....	100,0	45,7	1,3	47,0	53,0	113
1930. december 31....	100,0	44,0	2,0	46,0	54,0	117
1941. január 31.....	100,0	46,1	2,2	48,3	51,7	107
1949. január 1.....	100,0	45,1	2,8	47,9	52,1	109
1960. január 1.....	100,0	48,9	4,4	53,3	46,7	87
1963. január 1.....	100,0	47,5	7,7	55,2	44,8	81

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) численность населения; (3) в том числе: (4) активные самодельные; (5) неактивные самодельные; (6) самодельные — всего; (7) иждивенцы; (8) число иждивенцев на 100 самодельных.

Heading: (1) Date; (2) total population; (3) of which; (4) active earners; (5) inactive earners; (6) earners together; (7) dependants; (8) dependants per 100 earners.

A keresők számának emelkedése elsősorban a nők munkába való egyre fokozottabb bevonásának eredménye. A kereső nők száma 1941 és 1963

között 69%-kal növekedett, ugyanakkor míg a két világháború közötti időszakban mindössze 11%-kal. 1963-ban a nők a keresők 38%-át tették ki, az 1941. évi 28%-kal szemben. Míg 100 nő közül 1941-ben 26 volt kereső, s ez a szám 1963-ig 41-re nőtt, addig a férfiak között a keresők aránya nem változott (71%). A 15—54 éves produktív korú nőknek ma már több mint a fele kereső (1963-ban 54%).

Az ország gazdasági átalakulását tükrözi a keresők *népgazdasági ági* struktúrájának alapvető megváltozása is. A szocialista termelőmód kialakításával végbemenő iparosítás és a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre való áttérés elsősorban a mezőgazdasági keresők számának és arányának nagymértékű csökkenésében jutott kifejezésre. A foglalkozási ági struktúra összetételének ez a tendenciája a felszabadulás előtti évtizedekben alig volt megfigyelhető (1920 és 1941 között a mezőgazdasági foglalkozásúak száma még — kismértékben — emelkedett is, arányuk pedig 58%-ról csupán 50%-ra csökkent). A második világháború utáni időszak elején az átrétegződés tendenciája még nem bontakozott ki, sőt 1949-re a mezőgazdasági keresők aránya — a földreform hatására — emelkedett, elérte az aktív keresők közel 53%-át. Az ötéves tervek megindításával fellendülő iparosítás azonban meghozta a mezőgazdasághoz tartozók számának jelentős csökkenését: számuk 1949 és 1960 között 2,2 millióról 1,87 millióra, arányuk 38%-ra csökkent. A folyamat az 1960-as évek elején — a mezőgazdaság szocialista átalakításának eredményeként — elsősorban annak következtében folytatódott, hogy az idős, eddig önálló — tehát aktív keresőnek tekintett — gazdák mezőgazdasági termelőszövetkezeti nyugdíjasokká váltak. 1963 elején a mezőgazdasági keresők száma 1 566 000-re, aránya 33%-ra csökkent.

Az átalakulási folyamat másik oldalát az ipari keresők számának nagymértékű növekedése jellemzi. Az iparhoz és építőiparhoz tartozók száma már a két világháború között is nőtt (1920 és 1941 között 57%-kal), de az 1949 utáni időszakban ez még fokozódott: 1963-ig az ipari-építőipari keresők száma — 963 000-ről 1 810 000-re — 88%-kal nőtt, és már megközelíti az összes keresők egyharmadát.

Ügyszintén jelentősen megnőtt a közlekedéshez és a közszolgálatához tartozók száma és aránya. 1963-ban a keresők közel 6%-a tartozott a közlekedéshez és közel 8%-a a közszolgálatához. A nyugdíjasok körének kiterjesztésével jelentős réteggé váltak a keresőkön belül az inaktív keresők, arányuk 1963-ban már az összes keresők 14%-át tette ki, a 1949. évi 6%-kal szemben. Számuk, amely 1920 és 1941 között megkétszereződött, 1941 és 1963 között újból és még nagyobb mértékben emelkedett.

A társadalmi-gazdasági átalakulás magával hozta a keresők *foglalkozási viszony* szerinti összetételének megváltozását. Elsősorban a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezése következtében az önállók és a segítő családtagok jelentősége — e réteghez 1941-ben az összes aktív keresők 41, 1949-ben 54%-a tartozott — lényegében megszűnt. 1963-ban e réteg már csupán alig egyvel több mint 200 000 főből állott, arányuk 4%-ra zsugorodott. Ezzel egyidejűleg egy új társadalmi réteg jelentkezett: a termelőszövetkezeti tagoké. Ezek száma 1963-ban már meghaladta az 1 milliót, az összes aktív keresőkhöz viszonyított aránya pedig a 20%-ot. Az iparosodás velejárájaként egyre emelkedik az alkalmazásban állók száma és aránya. E rétegbe 1949-ben még csak 2 millióan tartoztak és arányuk 46% volt.

1963-ban már 3,35 millió, az összes aktív kereső 70%-a. E növekedés jóval meghaladja az 1920 és 1941 között tapasztaltat, amikor a munkások és alkalmazottak száma csak 17%-kal nőtt.

6. Az aktív kereső népesség összetétele népgazdasági ágak szerint

Распределение активного самостоятельного населения по народнохозяйственным отраслям
Structure of active earners by economic branches

Időpont (1)	Az aktív keresők száma (2)	Ebből (3)				
		mezőgazdaság (4)	ipar, építőipar (5)	közlekedés (6)	kereskedelem (7)	egyéb népgazdasági ág (8)
1920. december 31....	3 632 489	2 128 008	639 588	113 465	202 877	568 551
1930. december 31....	3 822 121	2 030 844	825 984	107 968	252 190	605 135
1941. január 31.....	4 297 407	2 164 975	1 005 348	139 768	282 941	704 375
1949. január 1.....	4 154 543	2 196 185	963 493	164 927	219 990	609 948
1960. január 1.....	4 876 232	1 872 730	1 682 233	296 321	308 441	716 507
1963. január 1.....	4 790 050	1 566 400	1 809 700	314 400	324 950	774 600
Százalék (9)						
1920. december 31....	100,0	58,3	17,5	3,1	5,5	15,6
1930. december 31....	100,0	53,2	21,6	2,8	6,6	15,8
1941. január 31.....	100,0	50,4	23,4	3,2	6,6	16,4
1949. január 1.....	100,0	52,8	23,2	4,0	5,3	14,7
1960. január 1.....	100,0	38,4	34,5	6,1	6,3	14,7
1963. január 1.....	100,0	32,7	37,8	6,5	6,8	16,2

Горизонтальная графа: (1) Период; (2) число активных самостоятельных; (3) в том числе; (4) сельское хозяйство; (5) промышленность, строительство; (6) транспорт; (7) торговля; (8) прочие народнохозяйственные отрасли; (9) процентное распределение.

Heading: (1) Date; (2) number of active earners; (3) of which in; (4) agriculture; (5) industry, building and construction; (6) transport and communication; (7) trade; (8) other economic branches (9) percentage.

A megváltozott munkakörülmények hatása a foglalkozás minőségének eltolódásában is jelentkezik. 1963-ban az alkalmazásban állók és termelőszövetkezeti tagok közel egyötöde volt szellemi dolgozó és négyötöde fizikai dolgozó. 1941-ben a szellemi dolgozók aránya (az alkalmazásban állók között) még csak 12% volt. Amíg 1920 és 1941 között a szellemi dolgozók száma alig valamivel több mint egyharmadával növekedett, addig 1941 és 1963 között közel háromszorosára nőtt. Jelenleg száz fizikai dolgozóra 24 szellemi dolgozó jut, az 1941. évi 13-mal szemben.

A foglalkozási-társadalmi átalakulás a városiasodás folyamatával egyidejűleg ment végbe. 1949 és 1963 között a városok népességszáma 25%-kal növekedett, a községek népességszáma lényegében változatlan maradt. Az ország lakosságának most már 42%-a a közigazgatási szempontból városnak nyilvánított településeken lakik. A városiasodás már a második világháború előtt is megmutakozott: akkor húsz év alatt a városok népessége — jelenlegi közigazgatási beosztást alapul véve — a második világháború utánival csaknem azonos aránnyal — 26%-kal növekedett. Akkor azonban a községek népességszámában is mutatkozott mintegy 11%-os szaporodás.

A városi népességszám emelkedését a nagyarányú belső népességmozgás: a községekből városokba történő vándorlás okozta. A városok népessége 1949 és 1963 között a községekből történt bevándorlás eredményeként 550 000 fővel, 1949. évi népességük 16%-ával növekedett. E vándorlási nyereség

elsősorban új szocialista városainkban és Budapesten jelentkezett. A főváros lakossága ma már megközelíti a 2 milliót, a bevándorlási többlet 1949 óta több mint 230 000 fő.

7. A népesség területi megoszlása (%-ban)
Динамика численности населения в территориальном разрезе (в %-ах)
Territorial distribution of the population (percentage)

Időpont (1)	Népesség összesen (2)	Ebből (3)		
		Budapesten (4)	egyéb vá- rosokban (5)	községekben (6)
1920. december 31.....	100,0	15,4	19,9	64,7
1930. december 31.....	100,0	16,6	19,7	63,7
1941. január 31.....	100,0	18,4	19,9	61,7
1949. január 1.....	100,0	17,3	19,3	63,4
1960. január 1.....	100,0	18,1	21,6	60,3
1961. január 1.....	100,0	18,4	22,3	59,3
1962. január 1.....	100,0	18,7	22,6	58,7
1963. január 1.....	100,0	18,9	22,9	58,2
1964. január 1.....	100,0	19,0	23,2	57,8

a 1920—1960-ig az 1960. I. 1-i, 1961—1964-ig az 1964. I. 1. államigazgatási beosztás szerint.

Горизонтальная графа: (1) Период; (2) численность населения; (3) в том числе; (4) проживающие в Будапеште; (5) проживающие в прочих городах; (6) проживающие в селах.

Heading: (1) Date; (2) total population; (3) of which the share of those resident; (4) in Budapest; (5) in other towns; (6) in communes.

A szocialista átalakulást kísérő kulturális forradalom eredményeként jelentős fejlődés mutatkozik a népesség *iskolai végzettsége* területén. 1941 és 1963 között — iskolarendszerünk átalakításának eredményeként — az általános iskola nyolc osztályát elvégzettek száma 180%-kal, az érettségizetteké 168%-kal, az egyetemet-főiskolát végzetteké 110%-kal növekedett. A múltban a kulturális színvonal emelkedése korántsem volt ilyen gyors: 1920 és 1941 között az általános iskola 8. osztályát elvégzettek száma csupán kétharmadával nőtt, és húsz év alatt az egyetemet (főiskolát) végzettek száma alig valamivel több, mint egynegyedével növekedett.

1963 elején a hét éves és idősebb korú népesség egyötödének az általános iskola 8. osztálya volt a legmagasabb végzettsége; ez az arány 1941-ben 7, 1949-ben 11% volt. Az érettségizettek aránya a felszabadulás óta 2%-ról 5,8%-ra, az egyetemet (főiskolát) végzetteké 1,1%-ról 2%-ra nőtt.

Még jelentősebbnek látszik a kulturális fejlődés eredménye, ha a megfelelő korú népesség iskolai végzettségének szintjét tekintjük. Ma már a 15 éves és idősebb népesség 38%-a legalább az általános iskola nyolc osztályának megfelelő végzettséget szerzett meg (az 1941. évi 15%-kal szemben), s minden tizedik 18 éves és idősebb korú érettségivel rendelkezik (az 1941. évi 4%-os aránnyal szemben).

Az iskolai végzettség színvonalának emelkedése különösen a — múltban a férfiakkal szemben rosszabb helyzetben levő — nőknél szembetűnő. A férfiak kulturális előnye ugyan ma is fennáll, de sokkal kisebb mértékű, mivel a magasabb végzettségűek sorában a nők száma gyorsabban emelkedett 1941 és 1963 között az egyetemet (főiskolát) végzett nők száma közel meg-négyszereződött; míg a férfiaké „csak” megkétszereződött; érettségije 1963-

ban több mint ötször annyi nőnek van, mint 1941-ben volt (a férfiaknál itt is kétszeres az emelkedés).

8. A népesség iskolai végzettsége (%-ban)
Уровень школьного образования населения (в %-ах)
Level of education of the population (percentage)

Időpont (1)	10 éves (2)	15 éves (3)	18 éves (4)	25 éves (5)
	és idősebb népességből (6)			
	iskolába nem járt (7)	legalább az általános is- kola 8 osztá- lyát végezte (8)	legalább érettségizett (9)	egyetemi (főiskolai) oklevelet szerzett (10)
	Férfi (11)			
1920. december 31.....	10,3 ^a	12,7	.	3,3
1930. december 31.....	7,4 ^b	14,1	.	3,3
1941. január 31.....	5,2	16,1	7,0	2,8
1949. január 1.....	4,1	21,9	8,1	3,1
1960. január 1.....	2,6	34,5	11,6	4,5
1963. január 1.....	2,0	40,8	12,7	4,8
	Nő (12)			
1920. december 31.....	15,3 ^a	9,8	.	0,2
1930. december 31.....	11,1 ^b	11,8	.	0,3
1941. január 31.....	7,5	14,1	1,6	0,4
1949. január 1.....	5,5	19,5	3,3	0,5
1960. január 1.....	3,7	31,3	6,3	1,1
1963. január 1.....	2,9	35,9	7,6	1,3
	Férfi, nő együtt (13)			
1920. december 31.....	12,9 ^a	11,2	.	1,7
1930. december 31.....	9,3 ^b	12,9	.	1,7
1941. január 31.....	6,4	15,1	4,2	1,6
1949. január 1.....	4,8	20,6	5,5	1,7
1960. január 1.....	3,2	32,8	8,8	2,7
1963. január 1.....	2,5	38,2	10,0	2,9

^a A 12 éves és idősebb népességből.

^b Az iskolába nem járt, de írni-olvasni tudó népesség száma nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Период; (2) из числа населения 10-летнего возраста и более; (3) из числа населения 15-летнего возраста и более; (4) из числа населения 18-летнего возраста и более; (5) из числа населения 25-летнего возраста и более; (7) не училось в школе; (8) окончено по крайней мере 8 классов общеобразовательной начальной школы; (9) располагает по крайней мере аттестатом зрелости; (10) располагает дипломом высшего учебного заведения; (11) мужчины; (12) женщины; (13) мужчины и женщины—вместе.

Heading: (1) Date; (2) of the 10 year old; (3) 15 year old; (4) 18 year old; (5) 25 year old; (6) and older population; (7) did not attend school; (8) completed at least 8 forms of the primary school; (9) taken at least secondary school leaving examination; (10) taken university (high school) degree; (11) males; (12) females; (13) males, females together.

A fenti rövid áttekintés — hazánk felszabadulásának huszadik évfordulója alkalmából — csak körvonalait kívánta megrajzolni azoknak a jelentősebb változásoknak, amelyek az elmúlt húsz évben a demográfiai fejlődésben végbementek. E megemlékezés korlátozott célkitűzése csak az volt, hogy a reprodukciós folyamatok egészéről, ill. a társadalmi-gazdasági változások következtében a népesség struktúrájában bekövetkezett változásokról összefüggő történeti vázlatot adjon.

НАСЕЛЕНИЕ ВЕНГРИИ ЗА ПРОШЕДШИЕ ПОСЛЕ
ОСВОБОЖДЕНИЯ ДВАДЦАТЬ ЛЕТ*Резюме*

Автор в своем очерке дает общую картину динамики естественного движения населения и изменения структуры населения Венгрии на протяжении двух десятилетий после второй мировой войны, проводя при этом параллель с тенденцией периода между двумя мировыми войнами. В первой части приводятся сведения о естественном движении населения, о динамике рождений, смертей и браков и, в этой связи, о возрастном составе, структуре по семейному положению и модификации воспроизводства; во второй части рассматривается изменение структуры населения (самодетельные-иждивенцы, распределение по народнохозяйственным отраслям, положение в занятии, урбанизация, школьное образование).

HUNGARY'S POPULATION MOVEMENT DURING THE
TWENTY YEARS SINCE THE LIBERATION*Summary*

The study summarizes the development of Hungary's population movement and the changes in the population structure during the two decades following World War II, and compares them with the trends of the inter-war period. In the first part it gives a picture of the changes of the population number, births, deaths and marriages, further — in connection with them—of the modification in the age-structure, of the composition by marital status and of reproduction. The second part deals with the changes in the composition of the population (earners-dependants, structure of economic branches, employment status, urbanization, level of education).

DEMOGRÁFIA ÉS A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK*

DMITRIJ VALENTEJ

A legkülönbözőbb területek tudományos dolgozói mind nagyobb számban érdeklődnek a népesedés sok olyan kérdésének megoldási módja és elemzése iránt, amelyeket a kommunizmus építésének előrehaladott szakasza állít elénk. Vannak köztük filozófusok, közgazdászok, demográfusok — s magától értetődően —, geográfusok, etnográfusok, antropológusok, építészek, város-építészek, az orvostudomány, a biológia, a pszichológia művelői és számos más tudományág képviselői. Igazuk van azoknak a tudósoknak, akik azt tartják, hogy a népesedés problémái messze túlnőttek a népességi statisztika keretein. Ezek mindenek előtt tágran értelmezett szociológiai és közgazdasági problémák, de korántsem csak ilyenek.

Az utóbbi időben a szovjet tudományos közvélemény sürgetően veti fel a népesedési problémák széleskörű kidolgozásának szükségességét. Ez kifejezésre jutott a *Kommuniszt* hasábjain¹, Sz. Sztumulín akadémikus, A. Bojarszkij, D. Valentej, B. Szmulevics, M. Szonin, B. Urlanisz, a tudományok doktorai „Ez fontos és szükséges” című közös levelében, amely 1964. január 2-án az *Izvesztij*-ben jelent meg, D. Valentej professzor „Az új tudomány horizontjai” című cikkében, amelyet 1964. március 28-án közölt az *Ékonomicseskaja Gazeta*, valamint az *Ékonomicseszkie Nauki* és a *Vesztnik Vüszsej Skolü* folyóiratokban közölt anyagokban és a szovjet sajtó egy sor más megvilágításában.

Nagy érdeklődést tanúsítanak a népesedési problémák elméleti kidolgozása és a gyakorlati javaslatok iránt a Tervhivatal, a Központi Statisztikai Hivatal, az Egészségügyi Minisztérium, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Munkaügyi és Munkabérbizottság, a Polgári Építkezések és Építészet Állami Bizottsága és más szervek.

A népesedési problémák szociológiai és közgazdasági problémák, amelyeknek elemzése elképzelhetetlen szűk szakosodás mellett. A népesedési problémák elemzése számos társadalmi, nem különben a természettudomány mezsgyéjén megy végbe: a történelmi materializmus és a szociológia, a politikai gazdaságtan és a népességi statisztika, a munka gazdaságtana és a gazdaságföldrajz, az antropológia és a néprajz, az építészet és a városépítészet, a

* D. Valentej professzor a közgazdasági tudományok doktora, a Népesedési Tanács elnöke, a tudomány fő gondolatait a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottsága által 1964. október 10—13. között Zakopaneban rendezett demográfiai symposionon ismertette.

¹ 1963. évi 17. sz. és 1964. évi 9. sz.

pszichológia, a kémia, a biológia, az orvostudomány és egy sor más tudomány érintkezési pontjain, egészen a föld méhét és a kozmoszt tanulmányozó tudományokig. Ily módon tehát a tudományok komplexumáról van szó, amely gyakorlatilag az emberről, múltbeli, jelenlegi és jövőendő életének feltételeiről szóló ismereteink minden területét felöleli.

Mindannyiunk előtt jól ismert, hogy a polgári szociológusok, közgazdászok, élelmezési szakemberek, építészek, orvosok, biológusok — természetesen saját osztályálláspontjukból kiindulva és osztályérdekeik szerint — nagy figyelmet szentelnek a népesedési problémák vizsgálatának. Különös figyelmet fordítanak a népesedési problémákra a világ kevésbé fejlett, nagyszámú népességgel bíró és sűrűn lakott községeiben, Közép- és Latin-Amerika, Ázsia, Afrika és Óceánia népessége fokozódó természetes szaporodásának.

1963 decemberében tartották az ázsiai országok népesedési konferenciáját. Az Interparlamentáris Unió áprilisi ülésén Genfben megtárgyalták Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Franciaország és Japán kormányainak arról szóló emlékiratát, miképpen befolyásolja a népesség gyors növekedése az emberiség jövőjét. A kis észak-európai országok kormányainak sürgetésére, mint ismeretes, ezt a kérdést az Egyesült Nemzetek Szervezete következő XIX. ülésszaka elé tűzték megvitatásra. 1965. augusztus 20-án pedig Belgrádban lesz szó ezekről a kérdésekről a II. Népeségi Világkongresszuson.

A szocialista országokban is évről évre mind nagyobb figyelmet fordítanak a népesedési kérdések kidolgozására. Jólesik tudni, hogy Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában tudományos demográfiai intézmények léteznek, szakfolyóiratok jelennek meg, symposionokat tartanak a népesedés problémáiról.

A Szovjetunióban a Közép- és Felsőfokú Szakoktatás Minisztériuma mellett létrehozták a Népesedési problémák koordinációs tanácsát. E szervezet keretébe tartoznak a főiskolai munkatársak mellett a Központi Statisztikai Hivatal, az Egészségügyi Minisztérium, az Állami Tervbizottság Tudományos Kutatóintézete, a Tudományos Akadémia Közgazdasági, Földrajzi és Néprajzi Intézete, a Munkaügyi Tudományos Kutatóintézet, a Központi Városépítészeti Intézet képviselői. Három éve működik a minisztérium Tudományos Műszaki Tanácsa mellett egy problémákat koordináló csoport „A népesedés a kommunizmus építésének előrehaladott szakaszában” c. témakörben, amelyhez most már több mint 170 munkatárs tartozik.

A problémákat koordináló csoportban közgazdászok, filozófusok, demográfusok, gazdaságföldrajzi szakemberek, etnográfusok, pszichológusok, orvosok és egy sor más tudomány képviselői vesznek részt. A csoporthoz jelenleg a tudományok 14 doktora és több mint 70 kandidátus tartozik. A Tanácsba kiváló szovjet tudósok léptek be, akik a népesedési problémák különböző vonatkozásainak kidolgozásáról ismertek — úgymint *A. Ja. Bojarszkij*, *B. Ja. Szmulevics*, *M. Ja. Szonin*, *B. C. Uralisz*, *Sz. A. Kovalev* és mások.

A szovjet tudósok úgy vélik, hogy a népesedési kérdések széles körű kidolgozása rendkívüli elméleti, politikai és népgazdasági jelentőséggel bír. Továbbá, hogy a népesedési problémák kidolgozásának nagy a jelentősége a polgári nézetekkel, a revizionizmussal és a dogmatizmussal folytatott eszmei harcban is.

Napjainkban a demográfia szerepe növekedésének vagyunk tanúi, s bővül azoknak a kérdéseknek a köre, amelyek e tudomány határait mindjob-

ban kiszélesítik. A folyton növekedő problémakörből a következőket említhetjük meg, amelyek komplex kutatást igényelnek:

1. Tanulmányozni kell a munkaképes népességnek a társadalmi termelésben való legösszerűbb foglalkoztatási lehetőségét. E kérdés különös fontosságot nyer a műszaki haladás gyorsulásával kapcsolatban.

2. Elemezni kell a népesség korösszetételének az élettartam növekedése, valamint a munkaképes népesség (össznépességhez viszonyított) arányának csökkenése miatti megváltozását.

3. Különösen fontos és érdekes „Az ország, a szövetségi köztársaság, a gazdasági körzet népesedése és gazdasági fejlődése” című témával kapcsolatos komplex kutatás:

a) a termelőerők és a munkaerő-tartalékok ésszerű felhasználása;

b) a népesség és a mezőgazdasági termelés terjedelme (a termelés színvonalának meghatározása a népesség, a fogyasztási normák, a körzeti szállítások és a tartalékok alapján);

c) a népesség és a természeti erőforrások.

4. Tanulmányozni kell a népességnek az ország területén való elhelyezkedését és a termelőerők elosztását, figyelemmel a Szovjetunió keleti gazdasági körzeteinek fokozott fejlesztésére.

5. A népesedés és a települések kérdései. A nagyvárosok népessége rendkívüli zsúfoltságnak, valamint a szputnyik-városok és a kisvárosok közigazgatási és demográfiai perspektíváinak problémái. A város optimális méreteinek meghatározása.

A felsorolt kérdések kidolgozása konkrétebb módszertani feladatok megoldását is megkívánja, köztük:

a) a munkaerő-tartalékok felhasználási hatékonyságának becslését;

b) a körzetben és annak határain túl a népgazdaságban foglalkoztatható aktív munkaképes népesség számának tisztázását;

c) a műszaki haladás és a népesség foglalkoztatottsága közötti összefüggés megállapítását;

d) a foglalkoztatott népesség száma, a munkatermelékenység és a munkanap tartama közti arány kritériumainak meghatározását;

e) a népesség területek, ágazatok, foglalkozások, városok és falvak szerinti megoszlása ismérveinek kidolgozását;

f) a vándorlók nemzetiség, nemek, életkor és foglalkozási megoszlás alapján történő becslését;

g) az idényszerűség, a munkaerő-hullámozás, az alacsony munkatermelékenység és műszak-váltás együttható, valamint a szervezési-műszaki okok miatti munkaidő-vesztések kiszámítási módjának kidolgozását;

h) a munkaerő-felesleggel rendelkező körzetek termelésének fejlődési ütemét és terjedelmét meghatározó tervmutatók megállapítását, az aktív munkaerő-tartalékokból kiindulva;

i) a munkaerő-felhasználás meghatározását a nem termelő területeken is, körzetek, foglalkozások, valamint város és falu szerint differenciálva;

j) a nagyüzemi termelés decentralizációja a nagy- és kisvárosok lakosai közötti munka-kooperáció legcélszerűbb formáinak és módjainak meghatározását.

6. A munkások, kolhozparasztok, városi és falusi értelmiségiek, az ország különböző körzetei, köztük a nagy ipari központoktól távol eső körzetek anyagi és kulturális élet-színvonalával kapcsolatos kérdések további tanulmányozása.

7. Az össz-szövetségi népszámlálás és az egyes köztársaságok és körzetek szerinti reprezentatív népszámlálások által biztosított széles körű demográfiai anyag elemzése.

8. Fokozni kell a figyelmet a szociálhigiénia iránt, a gyógyászat szociális problémáiról, az egészségre ható pozitív és negatív tényezőkről, a lakosság egészségének és munkaképességének a gazdasági és kulturális fejlődésben való szerepéről, az egészség megőrzését és erősítését, az ember munkaképességének és hosszú életének biztosítását szolgáló rendszabályokról szóló tudomány iránt.

A KGST tagországok együttműködésének és szakosításának további kiszélesítése az alábbiak kidolgozását teszi még szükségessé:

9. A munkaerő-tartalékok legösszerűbb foglalkoztatásának, valamint összetétele változásának tanulmányozását a szocialista világ gazdasági rendszerben.

10. A szocialista és a kapitalista gazdasági rendszer mutatóinak vizsgálatát a munkaerő-tartalékok felhasználása, a dolgozók és az egész lakosság helyzete, valamint a demográfiai és egészségügyi mutatók változása tekintetében.

11. A népesség természetes szaporodásának összehasonlítása és elemzése egyrészt a szocialista világrendszer keretein belül, másrészt a fa-, ásványi és nyersanyag- és energetikai erőforrások alakulásával kapcsolatban. Gyakorlatilag különösen fontos ez az arány a népesség és az energetikai erőforrások között.

Ismeretes, hogy az utóbbi néhány évtized során az emberiség több szénét, kőolajat és egyes fémekből és egyéb anyagokból is többet használt fel, mint megelőzően egész történelme során, ebből következik, hogy át kell térnünk az erőforrások tervszerű kihasználására. A nyersanyagok nagymértékű felhasználása arra ösztönzi a tudósokat, hogy keressék az erőforrások kihasználásának legkedvezőbb feltételeit.

Az ideológiai harc erősödésével összefüggésben különös jelentőséget nyer:

12. A kapitalizmus általános válságának korszakában létrejött nagyszámú (biológiai, pszichológiai, organikus, szociálhigiéniai) népesedési elmélet kritikai elemzése.

13. Ki kell dolgozni továbbá a magas termékenységet, valamint a nagy népességszámú és népsűrűségű országok fejlődési problémáinak szociális és gazdasági aspektusait.

A felsorolt és a határos problémák feldolgozása alapján a tudósok az állami és a gazdasági intézmények számára gyakorlati javaslatokat készítenek.

A gazdaságilag kevésbé fejlett országok előtt szerfelett bonyolult problémák állnak. Fel kell számolni az éhínséget és a széles néptömegek nyomorát, munkát kell biztosítani az emberek tízmilliói számára, meg kell kezdeniök a támadást a majdnem általános analfabetizmus ellen.

A népgazdaság fellendítésére szolgáló eszközök intenzív felhalmozásának, a nemzeti jövedelem növekedésének, az éhség és nyomor megszüntetésének legfontosabb feltétele a fejlődő országokban nem a születési arányszám csökkentése, hanem a gazdasági fejlődés leggyorsabb ütemének biztosítása, az országok rendelkezésére álló munka- és anyagi erőforrásoknak teljes és legésszerűbb kihasználása.

A gazdaság fellendülésének alapját okvetlenül azoknak a népgazdasági ágaknak kell szolgáltatniuk, amelyek lehetővé teszik az egész népgazdaság korszerű műszaki bázisra helyezését, különösen tehát a villamosenergia-termelő, a gép-, a kohászati és a vegyiparnak. Más szóval a gazdaság fellendítéséhez az út az iparosításon keresztül vezet. A kevésbé fejlett országok csak az iparosítás útján haladva képesek biztosítani a mezőgazdaság fellendítését és következképpen az élelmezési problémák megoldását is. Az iparosítás lehetővé teszi a foglalkoztatottság jelentős növelését és a rejtett túlnépesedés bizonyos felszívódását.

A történelmi tapasztalat meggyőzően szól arról, hogy a fejlődő országok csak az iparosítás útját járva erősíthetik meg állami függetlenségüket és biztosíthatják gazdasági függetlenségüket. Saját ipari bázis teremt meg a feltételét annak, hogy ezen országok kormányai többé-kevésbé hatásos intézkedéseket tehessenek a munkaerő-tartalékok észszerűbb felhasználására.

A gyakorlat megmutatta, hogy az éhínséggel, nyomorral és munkanélküliséggel folytatott harc nem ér véget olyan iparosítás esetén, amilyen a múlt században Nyugat-Európa országaiiban ment végbe. A kapitalista iparosítás amikor megold egyes kérdéseket, új, nemkevésbé éles problémákat kelt életre, nevezetesen a parasztság további rétegződéséhez vezet, tovább fokozza a gazdaságok polarizálódását a társadalomban.

Mindezek a problémák teljesen csak a szocialista iparosítás folyamán oldódnak meg. Nyomós érv országaink tapasztalata, ahol az egy főre jutó nemzeti jövedelem a lakosság nagyarányú növekedése mellett is sokkal gyorsabban gyarapszik, mint a legfejlettebb tőkés országokban.

Feltétlenül hangsúlyozni kell, hogy az állami függetlenséget jelenleg elnyert és az önálló politikai és gazdasági fejlődés útjára lépett országoknak — a demokratikus társadalmi átalakítás megvalósításakor — jelentősen könnyebb felszámolni az elmaradottságot, mint volt a Szovjetunióknak; a tudomány és a technika mai színvonalra ezt sokkal rövidebb idő alatt lehetővé teszi. Igen lényeges az is, hogy ezek az országok, a Szovjetuniótól eltérően, külső segítségre is számíthatnak.

A tények arról beszélnek, hogy Ázsia, Afrika, Amerika országai segítséget kapnak gazdaságuk fejlesztéséhez, valamint az egészségügy fejlesztéséhez; megkapják a mezőgazdaság, az ipar, a közlekedés és a hírközlés terén szerzett tapasztalatokat. E segítségnek egy része az ENSZ útján jut hozzájuk. A FAO és más szervezetek által végrehajtott egyik leghatékonyabb intézkedés a szakemberképzési program. Ez fontos dolog. Szükséges azonban, hogy a szakemberek képzésében nyújtott segítség a mezőgazdaság és a nemzeti ipar fejlesztésében való igazi együttműködéssel járjon együtt.

A szocialista világrendszer gazdasági fejlődésének példája és segítsége meggyőzi

Ázsia, Afrika és Latin-Amerika népeit arról, hogy az emberiség által már elért tudományos és műszaki ismeretek alkalmazásával megvalósítható országaik iparosítása és ennek alapján a földreformot végrehajtva fel lehet lendíteni mezőgazdaságukat, meg lehet oldani az élelmezési problémát. Ám e kérdések megoldása egész sor alapvető szociális probléma megoldásával kapcsolatos.

Mi az álláspontunk a családnagyság szabályozását és a születésszabályozást, a népesség növekedési ütemének csökkenését illetően?

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy minden kormánynak magának kell meghatároznia saját gazdasági és szociális fejlődésének irányvonalát és magának kell javasolnia a programot a népesedési probléma megoldására. Ez teljes egészében vonatkozik többek között a születési arányszám megváltoztatását célzó rendszabályokra is. Emellett magától értetődik, hogy az efféle kérdések megoldása végső soron az egyes családok ügye. A Szovjetunióban az állam az anya- és csecsemővédelem gondjainak és költségeinek nagy részét magára vállalja; ugyanakkor meg van engedve a művi vetélés, a nőknek lehetőségük van, hogy speciális intézményekben éljenek az orvosnak a terhesség megszakítására vonatkozó tanácsával. Az ország egy sor tudományos kutatóintézetében és laboratóriumában kiterjedt kutatásokat végeznek új, ártalmatlan és kényelmes fogamzásgátló eszközök létrehozására.

Ami az állami irányvonalat illeti, az szilárdan a népesség akadálytalan növekedésére irányul. A szovjet állam érdekelt az ország népességének növekedésében, mert abból indul ki, hogy a Szovjetunió népességének növekvő száma a társadalmi gazdagság szakadatlan gyarapodásának és a társadalom minden tagja jólétének egyik legfontosabb tényezője.

Így tehát egy ésszerűen vezetett világban az élelmiszerek és a többi elsőrendű szükségleti cikk termelésének a lakosságszám növekedésének megfelelő növelése teljességgel megvalósítható.

A Szovjetunió történelmi tapasztalata nyilvánvalóan tanúsítja, hogy a társadalom gazdasági átalakítása, a dolgozók anyagi és kulturális helyzetének emelkedése következtében a népesedési folyamatok fejlődéséhez is új körülmények jönnek létre. A forradalom előtti Oroszországban magas volt a születési és a halálozási arányszám (az európai Oroszországban 47‰ , Közép-Ázsiában, Kazahsztánban és más peremterületeken ennél is magasabb). A szovjet állam azonban nem kereste a születési arányszám befolyásolásának módjait. Ellenkezőleg, minden lehető intézkedést megtett a magas születési arányszám fenntartására. A gyermekekről, anyákról való gondoskodás és a dolgozók jólétének emelése mindig fő feladata volt az államnak. Ennek ellenére, a születési arányszám 47‰ -ről 22‰ -re esett. A halálozási arányszám még meredekebb esése következtében azonban megmaradt a lakosság igen magas vitalitása.

Az 1913. évihez képest a természetes szaporodás arányszáma jelentéktelen mértékben csökkent. Más szocialista országokban a változások jelentősebbek voltak. Magyarországon például 50 év alatt a természetes szaporodás együtthatója $11,5\text{‰}$ -ről $3,2\text{‰}$ -re, Bulgáriában $20,3\text{‰}$ -ről $9,5\text{‰}$ -re csökkent.

Sok szovjet tudósban felmerült a kérdés, melyek a születési arányszám alakulásának feltételei, milyen dinamikájának természete. El kell ismerni, hogy ez a kérdés szerfelett bonyolult és igen kevésbé van kidolgozva.

Hogyan is függ a születési arányszám a konkrét tényezőktől és okoktól? A születési arányszámnak az 1913. évihez képest bekövetkezett csökkenése a Szovjetunióban nem valami váratlan dolog, és éppen ezért nem is kell semmiféle nyugtalanságot kiváltania. *B. C. Urlanisz* ismert szovjet demográfus nemrégén kiadott munkájában (Születési arányszám és élettartam a Szovjetunióban) teljes joggal mutatott erre rá. A halandóság jelentékeny csökkenése kompenzálta a születési arányszám csökkenéséből származó veszteséget, így a Szovjetunió népességének természetes szaporodása majdnem változatlan maradt. A születési arányszám csökkenése törvényszerű jelenség, amelynek előfeltételeit a szocialista társadalom egy sor objektív folyamatának fejlődése adja. Ennek legjobb igazolásául a körzetenkénti együtthatók szolgálhatnak. Legmagasabb a születési arányszám azokban a körzetekben, amelyek a kapitalizmust kihagyva léptek át a szocializmusba és legalacsonyabb az iparilag magasan fejlett körzetekben. Ez nem véletlen. A nemzeti sajátosságok, például a korai házasságkötés Közép-Ázsiában csak külső megjelenése az objektív tényezők összességének. Az ilyen sajátosságok nem állandók és kevés közülük van az emberek fiziológiai tulajdonságaihoz és még kevésbé képeznek nemzeti jellemvonásokat. Ha a kirgiz vagy üzbégi lány nem fejezi be a középiskolát és férjhez megy, ez nem a mai nemzetre jellemző vonás, hanem a múlt maradványa.

A születési arányszámot mint társadalmi-biológiai kategóriát vizsgálva *B. C. Urlanisz* az összes tényezőt természetes és társadalmi tényezőkre osztja. Az előbbiekhöz tartoznak a fizikai tényezők, azaz főként az éghajlati feltételek, úgyszintén az örökletesség hatása. A második csoportba tartoznak: a nők társadalmi helyzete, a népesség anyagi és kulturális színvonala, a gyermekintézményekkel való ellátottság, a törvényhozás (mely meghatározott népesedési politikát tükröz), a háborúk, a csecsemőhalandóság, a nemzeti tényező, a városi élet fejlettsége. A születési arányszámot közvetlenül befolyásoló fő okoknak a házasságkötési életkort, a gyermekek számának családon belüli szabályozását, a meddőséget, halvaszületési arányszámot és a nők házasságtól való tartózkodását tartja.

Az említett munka rendkívül érdekes és meggyőző adatokat idéz a nők helyzetének javulásáról a Szovjetunióban, ami befolyásolta a születések csökkenését. Igaz, itt mégis fenntartással élt az anyaság és a nőknek a társadalmi munkában való aktív részvétele összehangolásának lehetőségét illetően még arra az esetre is, ha megvannak a szükséges gyermekintézmények, közétkeztetési vállalatok és háztartási szolgáltatások. A születéseket csökkentő tényezőkhöz sorolja a városiasodást is. Ami az anyagi színvonal befolyását illeti, *Urlanisz* csak általános megfogalmazásra szorítkozott, azt mondja: „A lakosság anyagi és kulturális szükségleteinek növekvő mértékben való kielégítésével együtt növekszik majd a gyermekek utáni természetes emberi vágy kielégítésének mértéke is.”

A szóban forgó munka számos egyéb eredeti tételt is tartalmaz, ezek némelyike kétségtelen igazság, míg mások csupán feltevések. Annak folytán, hogy a születési arányszám alakulásának problémáját még nem tanulmányozták kielégítően, egyik-másik bonyolult kérdésben lehetnek eltérő nézetek, főleg a tényezők és okok tekintetében. Ezért más szovjet demográfusok, anélkül, hogy elvetnék az előzőket, a születéseket befolyásoló tényezőknél és okoknak más értelmezését adják.

Korunkban talán nincs is demográfus vagy közgazdász, aki a születési arányszámot elválasztaná a társadalom gazdasági szerkezetétől, a termelőerők fejlődésének színvonalától, a termelési viszonyoktól, a felépítmény intézményeitől. Mint más népesedési folyamatoknak, úgy a születési arányszámnak is megvan minden egyes társadalmi-gazdasági formációban a sajátos mértéke, amelynek keretei között az — országok, területi övezetek és körzetek szerint — egyes államokon belül ingadozik. A másik úgyszintén vitathatatlan tény, hogy történelmileg a születési arányszám csökkenő tendenciát mutatott (lehet, hogy fog is mutatni). Rendkívül fontos emlékezni erre, amikor a születések alakulásának feltételeit a Szovjetunióra vonatkozóan konkretizáljuk, amelynek hatalmas területén a népesedési törvény egyes mutatóinak körzetenként sajátos megnyilvánulásait láthatjuk.

A születések alakulására az objektív és szubjektív tényezők igen nagy komplexuma gyakorol hatást. A születések körzetenkénti színvonalának különböző volta a Szovjetunióban azt tanúsítja, hogy a tényezők által előidézett általános okok nem zárják ki az egyes körzetek létrehozta különleges okokat. Még a tényezők és okok közti kapcsolat szorossága is különböző konkrét mértékben hat a születési arányszámra.

A születések alakulását végeredményben meghatározó fő objektív tényezők rendszeréhez kell sorolni: *a)* a körzetek termelőerői fejlődésének színvonalát és irányát; *b)* a körzeteknek a Nagy Októberi Forradalom előtti társadalmi-gazdasági sajátosságait; *c)* a lakosság anyagi és kulturális színvonalát; *d)* a természeti-biológiai körülményeket stb. Minden eltérés a normális fejlődéstől, az olyan anomáliák, mint a háborúk, járványok, új tényezőket hoznak létre, amelyek rövidebb történelmi korszakban negatív szerepet játszhatnak, a születési arányszám színvonalának csökkenését váltva ki a férfiak és nők száma közti nem megfelelő arány vagy a felnőtt népesség jelentős halálzási arányszámának következtében. Ezek a körülmények azonban nem lehetnek a születési arányszám sajátos színvonalának meghatározói, amely bonyolult, ellentmondásos és hosszantartó kialakulási szakaszon megy át. Minden eltérés, amelyet új, ideiglenes objektív tényezők okoznak, csak megzavarja a dinamikus törvényszerűséget. Az a színvonal, amely az egész országra vagy körzetek csoportjára jellemző, állandó objektív tényezők hatására alakul ki. Ezek befolyása a születési arányszámra a különféle okok sokaságán keresztül érvényesül.

A termelőerők fejlődési színvonalával és irányával kapcsolatban van a munka jellege (ha ez ipari, más az eredmény és más, ha agrárjellegű); a városok fejlődése (a városi népesség magas aránya esetén más a születési arányszám, mint alacsony aránya esetén); a népesség foglalkoztatottságának mértéke (a társadalmi termelés ágazataiban való nagyfokú foglalkoztatottság esetén más az eredmény, mint kisebb fokú foglalkoztatottság mellett); a nők helyzete, a nemzeti vagyon, a kulturális építés, a fejlődés a felépítmény intézményeinek gazdasági szerkezetén keresztül stb. Ezek az okok lehetővé teszik, hogy helyesen közelítsük meg a körzetenkénti születési arányszám színvonalának magyarázatát a Szovjetunióban, amely színvonal széles, tág határok között ingadozik: az egyik csoportban 20‰-nél kevesebb, a másikban 21 és 27‰ között, a harmadikban 28 és 40‰ között van. A gazdasági bázis egységes, a szocializmus társadalmi fölénye a forradalom első éveitől mindenütt azonosan nyilvánul meg. A választ erre a múltban és a gazdaság

és kultúra tényleges állapotában kell keresni. A Közép-Ázsia körzeteiben például inkább a mezőgazdaság fejlett, amely a munkaképes lakosság több mint 50 százalékát foglalkoztatja és az ipar kevésbé fejlett, nem nagy még a városi lakosság aránya, nagy a kisegítő és háztáji gazdaságban foglalkoztatott dolgozók aránya, kisebb a nők foglalkoztatottsága a gazdaságban, alacsonyabb a lakosság műveltségi színvonala és egyéb különbségek is vannak az ország ipari körzeteihez képest.

Az 1917 előtti társadalmi-gazdasági sajátosságokkal kapcsolatosak az olyan jelenségek, mint a nők igen korai házasságkötése, a különböző fokú vallási szokások, köztük a gyermekek számára vonatkozóak is, a nők képzésének és családbeli helyzete jelentőségének nem egységes értelmezése stb. Azokban a körzetekben, amelyek a kapitalizmust kihagyva tértek át a szocializmusra, például Közép-Ázsiában, sok a negatív múltbeli csökevény, amely kihat a születési arányszám színvonalára. Az, hogy az üzbég, kirgiz, tadzsik, turkmén nők képzettségi színvonala alacsonyabb, mint ugyanezen köztársaságokban élő orosz nőké, az, hogy jelentős részük férjhez megy, mielőtt a középiskolát befejeznék, ez — mint már rámutattunk — nem nemzeti vonás, hanem a múlt maradványa.

A Szovjetunió soknemzetiségű állam. Népei a társadalmi-gazdasági fejlődés különböző fokozatain mentek át: egyik csoport átélte a kapitalizmus viharos virágkorát, a másikon kevésbé fejlett kapitalista viszonyok jöttek létre, a harmadik csoportra pedig az volt jellemző, hogy a kapitalizmus feudális, illetve feudális-nemzetiségi viszonyok uralma mellett jött létre. A körzetek különböző társadalmi-gazdasági fejlődési fokozatait természetesen ugyanilyen mértékben különböző demográfiai sajátosságok jellemzik és ennek megvoltak a következményei a születési arányszám új feltételeinek kialakulását illetően a szovjethatalom éveiben is.

A népesség anyagi és kulturális színvonalával kapcsolatosak azok az okok, amelyek meghatározzák a család összetételét, az egyik esetben a születések szabályozásán, a másik esetben a fiziológiai maximumon keresztül. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a nemzetiségek, illetve a körzetek közt a születések színvonalában fennálló eltérések nem függenek a dolgozók anyagi helyzetétől. Ez az összefüggés az egy nemzetiséghez tartozó vagy a körzetek rokonsocportjait képviselő lakosságnak a termelőerők és a kultúra múltbeli és jelenlegi fejlettségét tekintve azonos kategóriáiban nyilvánul meg leginkább.

Mivel is lehet magyarázni a családok által a múltban és a jelenben kialakítandó különböző elhatározásokat? Nyilvánvaló, hogy a feleség és a férj szubjektív akarata a gyermekek száma tekintetében az objektív tényezők által, valamint a művi vetélésre, a fogamzásgátló eszközök terjesztésére, az anyák anyagi támogatására, a gyermekintézmények, a kereskedelmi és a kommunális, háztartási üzemek fejlesztésére vonatkozó állami intézkedések által létrehozott okok hatása alatt áll.

Az egyes család szempontjából az ilyen vagy olyan magatartás a gyermekek száma tekintetében személyes ügy, amely a feleség és a férj szándékától és óhajától függ. Ám, ha a családok összességét vesszük, akkor tevékenységük és óhajaik szigorú következetességet mutatnak és nincs véletlen jellegük, bár ez a következetesség nem zár ki bizonyos eltéréseket a nagy család, a gyermektelenség, az abortuszok stb. tekintetében. Egészen véve azonban a

családon belüli szabályozás vagy a fiziológiai maximum elérése a családban a társadalom fejlődési törvényeiből következő okok függvénye.

A természetbiológiai feltételekkel kapcsolatosak a propagatív életkor korábbi vagy későbbi elérését és az ebből való korábbi vagy későbbi kilépést előidéző okok, az örökletesség stb. Az ország déli körzeteiben, például Közép-Ázsiában az éghajlati és egyéb körülmények tartós hatása alatt a nőknél nem kevés sajátos biológiai tulajdonság alakult ki és erősödött meg, korábban érik el a termékenység korát és később lépnek ki belőle.

A nem fő fontosságú biológiai tényezőzt leszámítva, az összes többi tényező és az általuk előidézett okok szorosan összefonódnak, egyetemes hatást gyakorolva a születésekre. Sehol máshol jobban nem figyelhető meg az eredményeknek a tényező ismérvektől való szoros függése, amelyek egyike-másika egyenesen, némelyike fordítva hat, egymást kiegyenlítve, ami vég-eredményben kialakítja a születések sajátos színvonalát.

Ha a születési arányszám körzetenkénti színvonala objektív körülmények hatására alakul ki, akkor nyilvánvaló, hogy az állam közvetlen szerepe (amely a különféle törvényi intézkedésekben, a művi vetelés eltiltásában vagy engedélyezésében, a fogamzásgátló szerek elterjesztésében, a sok gyermekre való ösztönzésben és más ténykedésekben nyer kifejezést) csak kiegészítő lehet és amellettt időbelileg korlátozott. A különböző intézkedéseknek az objektív körülmények által megszabott fejlődéssel nem ellenkező, hanem egy irányba kell hatniuk. Minthogy az objektív körülmények térben és időben változnak, az állami intézkedéseknek is ugyanilyen konkrét meghatározottsággal kell bírniuk és nem szabad megelőzniök az objektív tényezők fejlődését. Ha nem jöttek létre a születések színvonalának a társadalmi-gazdasági formációnak, az egyes országoknak vagy a körzetek csoportjainak megfelelő előfeltételei, akkor az állam legjobb szándékai — például a születések szabályozását illetően — sem hozzák meg a kívánt eredményt.

Az állam erőszakos beavatkozása a születések alakulásának folyamatába nemcsak a szocialista társadalom természetével, hanem az objektíve létező előfeltételekkel is ellentétes.

A szocialista társadalomban az ember korlátlan lehetőségeivel és növekvő szükségleteivel a társadalom figyelmének középpontjában áll, a termelés szubjektuma. Az ember nevében valósul meg a termelőerők fejlődése. Népesedési tudományunk a társadalomnak az egyén, valamint az állampolgárok-nak társadalom iránti igényeit fejezi ki.

Ismeretes, hogy a marxisták azt tartják, csak a kommunizmus győzelmével kezdődik az emberiség igazi története és ez természetesen a Földön nem néhány évezredig fog tartani.

Ki kell dolgoznunk a népesedélméletet összeegyeztetve abbéli meggyőződésünkkel, hogy a kommunizmus uralma a Földön összehasonlíthatatlanul tartósabb lesz az emberiség egész megelőző történeténél.

A szocialista országok tudósainak, a kommunizmus építését megalapozó tudományra támaszkodva arra a kérdésre is, hogy melyek bolygónk népességszáma növekedésének távlatai, tudományosan megalapozott választ kell adniuk.

ДЕМОГРАФИЯ И ОБЩЕСТВЕННЫЕ НАУКИ

Резюме

Настоящий очерк содержит главные мысли доклада профессора *Д. Валентя*, зачитанного им на состоявшемся с 10 по 13 октября 1964 года в Закопане — в организации Демографического Комитета Польской Академии Наук — демографическом симпозиуме.

В Советском Союзе в течение последних лет проявляется оживленный интерес к демографическим вопросам как со стороны научной общественности, так и со стороны государственных учреждений. Поэтому в интересах координации проводящейся в ряде мест научно-исследовательской работы при Министерстве среднего и высшего специального образования был создан «Совет по координации демографических проблем».

Согласно мнению автора в ближайшем будущем следует подвергнуть глубокому изучению следующие вопросы: возможности занятия трудоспособного населения, изменения в возрастной структуре населения, вопросы населения и поселений, наиболее рациональное использование ресурсов рабочей силы и изменение её структуры, критика буржуазных теорий народонаселения и т. д.

В дальнейшей части очерка излагается динамика рождаемости в Советском Союзе от 1913 года до наших дней. В очерке отмечается, что в Советском Союзе коэффициенты рождаемости колеблются в пределах весьма широких границ, так что можно найти как коэффициенты ниже 20%, так и в диапазоне между 28 и 40%, в связи с чем излагаются объективные факторы, оказывающие воздействие на динамику рождаемости.

DEMOGRAPHY AND THE SOCIAL SCIENCES

Summary

The paper contains the principal ideas of the lecture delivered by Professor *D. Valentei* at the Demographic Symposium organised by the Polish Academy of Sciences in Zakopane between 10—13 October, 1964.

In the last years the interest in the questions of population development has become lively in the Soviet Union on the part of both the scientific world and the state institutions. Thus for the coordination of the research going on in several places the „Council for the Coordination of Demographic Problems” has been established with the Ministry for Professional Education at Medium and Higher Level.

In the opinion of the author the questions to be studied thoroughly in the next future are the following: the possibilities of employment of the population capable of work, changes in the age-structure of the population, demographic and settlement problems, the most reasonable employment of man-power reserves and the changes in their composition, the criticism of the bourgeois population theories.

The paper reviews the trend of births in the Soviet Union from 1913 up to the present. It points to the fact that in the Soviet Union the birth rates vary within very broad limits; thus birth rates under 20% and also between 28% and 40% can be found there. Then the paper gives account of the objective factors influencing the development of births.

A GAZDASÁGILAG AKTÍV ÉS INAKTÍV ÉLETTARTAM

PALLÓS EMIL—VALKOVICS EMIL

A nemzetközi szakirodalomban a közgazdászok, szociológusok és demográfusok az aktív keresők felneveltetési költségei, e költségek megtérülése és jövedelmezősége, az emberi élet „értéke” stb. problémáival kapcsolatban már a 18. század óta használják a gazdaságilag aktív élet fogalmát és végeznek különböző értékű becsléseket átlagos hosszának, ill. tartamának meghatározására. A magyar demográfiai szakirodalomban sem teljesen új a gazdaságilag aktív élettartam fogalma. Első ízben *dr. Tamásy József* tett említést róla a *Demográfia* 1959. évi 2—3. számában megjelent tanulmányában (1), amikor *S. L. Wolfbein* (2) és *S. Garfinkle* (3) nyomán felvázolta az Amerikai Egyesült Államokban az 1900., 1940. és 1947. évekre kiszámított atakulásának főbb jellegzetességeit. Az ilyen természetű munkák közül a legfigyelemreméltóbbnak mindmáig *L. I. Dublin* és *A. J. Lotka* műve (4) tekinthető. Az e tanulmányban alkalmazott számítási módszerek szempontjából közvetlenül is felhasználható források közül—tekintve, hogy *Wolfbein* és *Garfinkle* tanulmányait is megelőzték, megemlítendőek *W. S. Woytinski* számításai (5) és *J. Durand* tanulmánya (6) is.

Tanulmányunk — a használt fogalmak, adatok és számítási módszerek ismertetése után — elsősorban az egymástól fogalmilag is eltérő gazdaságilag aktív és inaktív bruttó és nettó élettartam 1910 és 1960 közötti magyarországi alakulásának és az 1950 körül megtartott népszámlálások adatai alapján felmérhető nemzetközi eltéréseinek bemutatását kísérli meg az ENSZ Demographic Aspects of Manpower (7) c. kiadványa alapján.

A gazdaságilag aktív állapotban eltöltött évek bruttó és nettó számán kívül kiszámítottuk azt is, hogy mennyi ez utóbbiakból a ténylegesen munkával eltöltött idő, vagyis az élet során ledolgozott bruttó és nettó munkaidő. Ugyanigy a gazdaságilag inaktív életevek bruttó és nettó számán kívül kiszámítottuk, hogy mennyi az összélettartamból a bruttó és nettó *nem* munka idő is. A bruttó és nettó munkaidő és nem munkaidő nagyságának felméréséhez szükségünk volt annak az ismeretére, hogy mekkora hányadát teszi ki a számításaink által felölelt években az aktív kereső állapotban eltöltött időnek a munkaidő.¹

¹ Ez alkalommal is köszönetünket fejezzük ki *dr. Kiss Albertnek*, a Gödöllői Agrártudományi Egyetem professzorának, amiért ennek kiszámítását becslés útján elvégezte és *dr. Lengyel Lászlónak*, a KSH főosztályvezető-helyettesének, ehhez nyújtott szíves közreműködéséért.

A gazdaságilag aktív és inaktív élettartamra vonatkozó számítások az ún. demográfiai életrajz gazdasági aspektusa elemzésének alkotják részét.

A demográfiában eddig viszonylag elhanyagolt, töredékes jellegű maradt annak tanulmányozása, hogyan alakul életünk folyamán a különböző demográfiai (természetes népmozgalmi és vándormozgalmi) események gyakorisága és a különböző (nőtlen, ill. hajadon, házas, özvegy, elvált, iskolálatogató, gazdaságilag aktív, gazdaságilag inaktív, egészséges, beteg stb.) állapotok tartama, az összeélettartamon belüli aránya és az összeélettartam nagyságával való összefüggése, holott e kérdések igen nagy érdeklődésre tarthatnak igényt, tisztázásukra pedig éppen a demográfia módszertani apparátusa kiválóan alkalmas. Az életnek a lefolyása alatt előfordult demográfiai események gyakorisága és a demográfiai állapotok struktúrája szerinti leírását neveztük el *demográfiai életrajznak*.

A demográfiai életrajz koncepciója nem teljesen új szakirodalmunkban. Legutóbb A. Ja. Bojarszkij, az ismert szovjet demográfus említette az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága által 1962. november 28—30 között rendezett Nemzetközi Demográfiai Symposionon *Sztepanov* professzorra hivatkozva, aki szerint az egyes demográfiai jelenségek előfordulási gyakoriságát kifejező hagyományos népességstatisztikai mutatószámok önmagukban véve is ún. *kollektív biográfiát* adnak (8). Ennél részletesebben és jóval korábban M. V. Ptuha, a nemrég elhunyt kiváló demográfus is felvetette a demográfiai életrajz gondolatát „Ocserki po sztatistike naszelenija” c. könyvében és a *Demográfia* 1961. évi 1. számában megjelent tanulmányában (9) G. F. Knapp, A. Quetelet és W. Lexis néhány idevágó gondolatföredékének elemzése kapcsán. Ptuha felfogása szerint a demográfiai életrajz a demográfiai események bekövetkezése átlagos koréveinek és a különböző állapotok befejeződését és kezdetét jelentő események átlagos korévei által határolt állapotoknak a leírása, s mint ilyen a különböző eseményeket és állapotokat valóban átélő személyek életrajzoként, ún. *csoporteletrajzként* képzelhető el.

A demográfiai életrajznak igen sok aspektusa² van és a gazdasági aspektus sem merül ki az összeélettartam gazdasági aktivitás és inaktivitás szerinti megoszlásának vizsgálatával. Az itt alkalmazott módszerrel nem csupán az élet lefolyása során előforduló demográfiai események és demográfiai állapotok tartama, ill. gyakorisága mérhető fel, hanem — amennyiben a megfelelő adatok rendelkezésre állanak — a nem demográfiai állapotoké (pl. a katonai szolgálattal, sportolással stb. eltöltött élettartamoké) és eseményeké is, melyek a demográfiai vonatkozásokkal együtt az átlagember *egyetemeseletrajzában* összegezhetőek. Az életrajz-módszernek ennyiben a népességtudomány határain túlnövő általánosabb, egyetemesebb társadalomtudományi jelentősége is van.

A HASZNÁLT FOGALMAK, ADATOK ÉS SZÁMÍTÁSI MÓDSZEREK

A gazdaságilag aktív és inaktív bruttó élettartam fogalma és kiszámításának módszere

Gazdaságilag aktív bruttó élettartamon azon évek számát értjük, amelyeket a népesség vagy valamely népességcsoport egyes életkorok betöltéséig (az ezen életkorig bekövetkező halandóság figyelembevétele nélkül)

² Az életrajz aspektusainak elemzésén az egyes állapotoknak az ún. specifikus élettartamoknak (pl. az iskolai, a házas, a gazdaságilag aktív élettartamnak stb.), ezek ún. kiegészítő élettartamainak (pl. a nem iskolai, a nem házas, a gazdaságilag inaktív stb. élettartamnak) és az ezekkel kapcsolatos eseményeknek (pl. az iskolába való beiratkozásnak és az iskolai tanulmányok abbahagyásának, a házasságkötésnek, a válásnak, az özvegyülésnek, az aktív kereső tevékenység megkezdésének és abbahagyásának stb.) a vizsgálatát értjük.

gazdaságilag aktív állapotban eltölt. Nagysága a gazdaságilag aktív népességnek az egyes korévek, ill. korcsoportok össznépességén belüli arányától, vagyis a gazdaságilag aktív népesség ún. korszpecifikus arányszámaitól függ. Megértését megkönnyíti, ha elképzeljük, hogy a vizsgált korévek alatt a vonatkozó népességet (népességcsoportot) jelképező átlagember, az említett korszpecifikus arányszámok által jelzett mértékben vesz részt a gazdasági aktivitásban. Például, ha valamely népesség 20—24 éveseinek korcsoportjában 90% a gazdaságilag aktívak aránya, ez azt jelenti, hogy a 20—24 éves kora közötti 5 évből a népesség minden tagja (ill. az e népességet képviselő átlagember) 90%-ot, azaz 4,5 évet tölt el gazdaságilag aktív életmódot folytatva. Hasonlóan határozzuk meg a többi korintervallumra is a gazdaságilag aktív állapotban leélt évek számát, és ezeket összegezve kapjuk a kívánt korintervallumokra, ill. a teljes élettartamra jutó gazdaságilag aktív bruttó élettartamot. A számítás módszerét az 1. tábla mutatja be.

1. Magyarország 1960. évi férfi népességének gazdaságilag aktív bruttó élettartama
Брутто продолжительность экономической активной жизни мужского населения Венгрии по состоянию в 1960 году
Gross length of economically active life of the male population of Hungary in 1960

Korcsoport (1)	Az egyes korcsoportok által fellelt évek száma (2)	Az egyes korcsoportok férfi népességéből a gazdaságilag aktívak aránya (%) (3)	Az egyes korcsoportokra jutó gazdaságilag aktív bruttó élettévek száma (4) = (2) × (3)	A gazdaságilag aktív bruttó élettévek száma az egyes korcsoportok felső határáig összesen (5)
0—14 éves ...	15	1,9	0,28	0,28
15—19 éves ...	5	78,9	3,95	4,23
20—24 éves ...	5	95,3	4,77	9,00
25—29 éves ...	5	98,9	4,95	13,95
30—34 éves ...	5	99,0	4,95	18,90
35—39 éves ...	5	98,8	4,94	23,84
40—44 éves ...	5	98,5	4,92	28,76
45—49 éves ...	5	97,9	4,90	33,66
50—54 éves ...	5	96,7	4,84	38,50
55—59 éves ...	5	93,3	4,67	43,17
60—64 éves ...	5	69,6	3,48	46,65
65—69 éves ...	5	65,4	3,27	49,92
70—79 éves ^a ...	10	43,1	4,31	54,23

^a A 80 éves és idősebb népességre a számítások a gazdaságilag aktív férfiak elenyészően csekély aránya miatt nem terjedtek ki.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число лет, охваченных отдельными возрастными группами; (3) доля экономически активных мужчин из отдельных возрастных групп мужского населения; (4) брутто число приходящихся на отдельные возрастные группы экономически активных лет; (5) брутто число экономически активных лет до высшего предела отдельных возрастных групп.

Heading: (1) Age groups; (2) number of years covered by the individual age groups; (3) share of the economically actives in the male population of the individual age groups; (4) number of the economically active gross years in the individual age groups; (5) total number of the economically active gross years summed up to the upper limit of the individual age groups.

Amennyiben csak a bizonyos korintervallumra jutó gazdaságilag aktív bruttó élettartamot kívánjuk meghatározni, természetesen a többi intervallum adataitól el kell tekintenünk. Magyarország 1960. évi 15—69 éves férfi népességének gazdaságilag aktív bruttó élettartama pl. 49,64 év (49,92—0,28 = 49,64).

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartamot a gazdaságilag aktív bruttó élettartam adatainak birtokában legegyszerűbben ez utóbbiaknak az össz-élettartamból való kivonása útján állapíthatjuk meg. Például az 1960. évi 15—69 éves férfi népesség gazdaságilag inaktív bruttó élettartama $55 - 49,6 = 5,4$ év.

A gazdaságilag aktív és inaktív bruttó élettartam így kiszámított mutatói arról nyújtanak felvilágosítást, hogy a vonatkozó népességet (népességcsoportot) jelképező átlagember az adott év viszonyainak (korspecifikus gazdasági aktivitási arányszámainak) állandósulása mellett a különböző életkorok eléréseig hány évet töltene gazdaságilag aktív, ill. inaktív állapotban. E számítások generációs (kohorsz-) módszerrel is elképzelhetők.

A gazdaságilag aktív és inaktív nettó élettartam fogalma és kiszámításának módszere

A gazdaságilag aktív nettó élettartam mutatójának a gazdaságilag bruttó élettartamétól való eltérése bizonyos vonatkozásban analóg a nettó reprodukciós együtthatójának a bruttó reprodukciós együtthatótól való eltéréseivel. A gazdaságilag aktív nettó élettartam mutatójában a számítások által felölelt évek alatt meghaltaknak a halál bekövetkezése miatt megrövidült élettartamai is kifejeződnek. Értékét a gazdaságilag aktív bruttó élet-

2. Magyarország 1960. évi férfi népességének gazdaságilag aktív nettó élettartama

Нетто продолжительность экономической активной жизни мужского населения Венгрии по состоянию в 1960 году

Net length of economically active life of the male population of Hungary in 1960

Korcsoport (x, x + n) (1)	Az egyes korcsoportok által felölelt évek száma $n = (x+n) - (x)$ (2)	Az 1959/60. évi halandóságitábla továbbélési rendje (l_x) (3)	Az x és x + n évek közötti élő férfiak száma $nL_x = n(l_x + l_{x+n})$ (4)	Az egyes (x, x + n közötti) korcsoportok gazdaságilag aktív férfi népességének aránya (%) (5)	Az x és x + n évek között gazdaságilag aktív állapotban élő férfiak $L_{g,x}$ (6) = (4):(5)	Az x éves korban várható összes gazdaságilag aktív állapotban leélnéző évek száma $T_{g,x}$ (7) = $\sum_x$ (6)	Az x éves korban várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartam $e_{g,x}$ (8) = (7):(3)
0—14 éves	15	100 000	1 411 064	1,9	26 810	4 528 964	45,3
15—19 éves	5	93 185	464 922	78,9	366 823	4 502 154	48,3
20—29 éves	10	92 612	919 515	97,2	893 769	4 135 331	44,7
30—39 éves	10	91 128	902 751	98,9	892 821	3 241 562	35,6
40—49 éves	10	89 057	875 518	98,1	858 883	2 348 741	26,4
50—59 éves	10	85 097	812 339	95,1	772 534	1 489 858	17,5
60—69 éves	10	74 809	662 522	67,9	449 852	717 324	9,6
70—X éves	10	53 521	519 363	51,5	267 472	267 472	5,0

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) число лет, охваченных отдельными возрастными группами; (3) порядок дожития согласно таблице смертности 1959/60 годов; (4) число живущих мужчин в возрасте между x и x + n; (5) удельный вес экономической активной мужского населения в отдельных возрастных группах (между x и x + n); (6) мужчины в годы x и x + n, находящиеся в экономически активном состоянии; (7) число человек, которые предположительно будут проведены в экономически активном состоянии в возрасте x; (8) ожидаемая в возрасте x средняя нетто продолжительность экономической активной жизни.

Heading: (1) Age groups; (2) number of years covered by the individual age groups; (3) order of survivorship of the 1959/1960 life table; (4) number of males at the age between x and x + n years; (5) percentage of the economically active male population in the individual age groups (between x and x + n years); (6) number of economically active males at the ages between x and x + n years; (7) expectation of total number of years to be lived economically actively at the age of x years; (8) average net economically active expectation of life at the age of x years.

tartam nagyságát meghatározó tényezőkön kívül tehát a vonatkozó életszakaszon belüli elhalálozási valószínűségek is befolyásolják, s így kiszámítása csak a vonatkozó évek halandósági tábláinak felhasználásával valósítható meg. A számítás eredményeként a születéskor és az egyes korévekben várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartam mutatóinak jutunk hirtokába, melyek — az egyéb specifikus nettó élettartamokra vonatkozó számítások eredményeivel együtt — a halandósági táblák állandó, szerves részeként is elképzelhetők. Kiszámításának módszerét a 2. tábla mutatja be.

Az 1959/60. évi halandósági táblából származó 3. oszlop a 100 000 élveszületett férfi népességből a 15, 20, 30 stb. éves korig továbbélők számát (L_x) jelzi. A 4. oszlop a halandósági tábla stacionér férfi népességét (nL_x), vagyis az egyes x , $x + n$ korcsoportokban élő férfiak számát, az 5. pedig a gazdaságilag aktív férfiaknak az adott korcsoportok férfi népességéhez viszonyított arányát mutatja. A 6. oszlop tartalmazza a tábla stacionér gazdaságilag aktív férfi népességének számát ($L_{g,x}$). A 7. oszlop adatai a 6. oszlop adatainak kumulatív összegezéséből adódnak ($T_{g,x} = \sum_x L_{g,x}$) és a tábla stacionér gazdaságilag aktív férfi népessége gazdaságilag aktív állapotban leélendő összes éveinek számát jelentik. A 8. oszlop az x -éves korban (a születéskor és az egyes korcsoportkezdő éveken) várható egy férfira jutó átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartamot mutatja $\left(e_{g,x}^o = \frac{T_{g,x}}{L_x} \right)$.

Amennyiben nem a férfi össznépesség, hanem a gazdaságilag aktív férfi népesség átlag-férfiának gazdaságilag aktív nettó élettartamát akarnánk meghatározni a $T_{g,x}$ értékeit nem a halandósági táblának az egyes korévekig továbbélők számát jelző (L_x) mutatójával, hanem az egyes korévekig gazdaságilag aktív állapotban továbbélő férfiak számát jelző mutatóval ($l_{g,x}$) kellene sorra elosztanunk.³ A gazdaságilag aktív férfiak gazdaságilag aktív nettó élettartamát tehát az

$$e_{g,x}^o = \frac{T_{g,x}}{l_{g,x}}$$

formulával kellene kiszámítanunk. Az $l_{g,x}$ értékeinek meghatározására az

$$l_{g,x} = \frac{L_{g,x-1} + L_{g,x}}{2}$$

formula használható.

A 2. táblában leírt módszerrel kiszámíthatók az egyes életkorokban bizonyos más életkorok betöltéséig várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartamok nagyságai is. A 6. oszlopból pl. a férfi népesség 15 éves korban 69 éves korig várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartamát úgy kapjuk meg, hogy ezen oszlop 16-tól 69 évig terjedő (vagyis az első és az utolsó korcsoport nélküli) adatainak összegét (4 234 682) osztjuk 93 185-el (l_{15} -el), ami jelen esetben 45,4 év.

A születéskor és az egyes korévekben várható átlagos gazdaságilag in-

³ Az eddig említett szakirodalmi források *J. Durand* munkája (6) és a *Demographic Aspects of Manpower c. ENSZ-kiadvány* (7) kivételével éppen a gazdaságilag aktív népességet képviselő átlag, ill. absztrakt ember gazdaságilag aktív nettó élettartamának meghatározására irányultak. Ezek sora az Amerikai Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában végzett újabb számításokkal (10,11) is kiegészíthető. A szocialista országok demográfusai közül *Egon Vietrose* adott tájékoztatást hasonló számításokról a potenciális demográfiáról szóló könyvében (12), legújában pedig *Alfred Czarnota* publikált róluk cikket (13). Röviden megemlékezik e számítási lehetőségekről *Mortimer Spiegelman* is (14).

aktív élettartamot hasonló módon számítjuk ki: az 5. oszlopba természetesen a gazdaságilag inaktív személyek korszpecifikus arányszámait helyettesítjük és a további műveleteket az ezen arányszámokkal végrehajtott számítások eredményeinek felhasználásával végezzük el. Ha azonban az aktív nettó élettartam adatai már birtokunkban vannak a várható összetélettartamból kivonás útján ($e_0^x - e_{g,x}^0$) is kiszámíthatjuk. Például az 1960. évi férfi népesség 15 éves korban 69 éves korig várható átlagos gazdaságilag inaktív nettó élettartama $e_{g,15-69}^0 = 49,8 - 45,4 = 4,4$ év.

A gazdaságilag aktív és inaktív nettó élettartamnak a fenti módszerrel kiszámított mutatói szintén az adott év (halandósági és foglalkoztatottsági) viszonyainak állandósulása melletti valószínűségeket jelentenek, de elképzelhetők e számítások generációs (kohorsz-) módszerrel is.

A gazdaságilag aktív és inaktív nettó élettartam kiszámításához felhasznált eddigi mutatók (vagyis a halandósági tábla l_x és L_x mutatója, a korszpecifikus gazdasági aktivitási arányszámok, az $L_{g,x}$ a $T_{g,x}$ és $e_{g,x}^0$ mutatók) sora kiegészíthető a gazdaságilag aktív népesség soraiba való belépés és az azok soraiból való kiválás korszpecifikus nettó valószínűségeinek mutatóival is, melyek az előbbi mutatókkal együtt teljes ún. *foglalkoztatottsági táblát* alkotnak.

A korszpecifikus „belépési” valószínűségek kiszámításához a tábla gazdaságilag aktív stacionér népességének ($L_{g,x}$) soraiba belépők abszolút számát (a_x) kell első lépésként meghatározni az

$$a_x = L_{g,x+1} - L_{g,x} + L_{g,x} \cdot Q_x$$

formula segítségével, melyben Q_x a halandósági tábla két korév, ill. korintervallum közötti elhalálási valószínűségét

$$Q_x = \frac{L_x - L_{x+1}}{L_x}$$

jelenti. E mutató természetesen csak akkor alkalmazható, ha a gazdaságilag aktív stacionér népesség halandósága nem különbözik jelentősen a stacionér össznépesség (L_x) halandóságától. A korszpecifikus „belépési” valószínűség (ezrelékben) az

$$1000 A_x = \frac{1000 a_x}{L_x}$$

formulával számítható ki.

A tábla gazdaságilag aktív stacionér népességének ($L_{g,x}$) soraiból való „kiválás” korszpecifikus valószínűségét (Q_x^s) a

$$Q_x^s = \frac{L_{g,x+1} - L_{g,x}}{L_{g,x}}$$

formulával számíthatjuk ki. A korszpecifikus „kiválási” valószínűséget (Q_x^s) általában a halandóság miatti kiválás valószínűségére (Q_x^d) és az egyéb okok miatti kiválás valószínűségére (Q_x^r) szokták felosztani, vagyis

$$Q_x^s = Q_x^d + Q_x^r$$

A halandóság miatti kiválás korszpecifikus valószínűségei (Q_x^d) a

$$Q_x^d = L_{g,x} \cdot Q_x$$

formulával, az egyéb okok miatti kiválás korszpecifikus nettó valószínűségei pedig leg egyszerűbben a

$$Q_x^r = Q_x^s - Q_x^d$$

formulával határozhatók meg.

A teljes foglalkoztatottsági tábla összeállítását később szándékozunk elvégezni.

A gazdaságilag aktív és inaktív bruttó és nettó élettartam különbségének jelentősége

A gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartam különbsége az aktív kereső élettartamnak a halandóság miatti megrövidülését mutatja. Magyarország 1960. évi 15—69 éves férfi népességének gazdaságilag aktív bruttó élettartama — mint láttuk — 49,6 év, a 15 éves korban 69 éves korig várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartama pedig 4,2 évvel kevesebb (45,4 év). Férfi népességünk tehát az 1960. évi viszonyok változatlansága mellett átlagosan 4,2 évvel tölthetne többet gazdaságilag aktív állapotban, ha 15—69 éves kora között nem halna meg egy férfi sem.

A gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartamok különbsége ugyanígy a gazdaságilag inaktív élettartamnak a halandóság miatti megrövidülését jelzi. Férfi népességünk e vesztesége az 1960. évi viszonyok állandósulása mellett pontosan 1 év (5,4—4,4).

A használt adatok és a számítások által jelöllett évek

Tanulmányunk számításai az 1910., 1920., 1930., 1949. és 1960. évi népszámlálások adataira terjednek ki. A gazdaságilag aktív és inaktív nettó élettartamok kiszámításához az 1910—1911., az 1920—1921., az 1930—1931., az 1948—1949. és az 1959—1960. évi azonos módszerrel számított, kiegyenlített halandósági táblákat használtuk. Az 1900. évre számításaink a szükséges korszpecifikus arányszámok hiánya, az 1941. évre pedig az 1941. évi halandósági tábla speciális szerkezete miatt nem terjedtek ki. A gazdaságilag aktív férfiak, nők és mindkét nembeliek korszpecifikus arányszámait 5, esetenként 10 éves korcsoportokra számítottuk ki (3. tábla).

3. Magyarország gazdaságilag aktív népességének korszpecifikus arányszámai az 1910—1960. években (%)

Повозрастные коэффициенты экономически активного населения Венгрии в 1910—1960 годы

Age-specific rates of the economically active population of Hungary in the years 1910—1960 (percentage)

Korcsoport (1)	A gazdaságilag aktív (2)														
	f é r f i a k é (3)					n ö k é (4)					mindkét nembelié (5)				
	1910	1920	1930	1949	1960	1910	1920	1930	1949	1960	1910	1920	1930	1949	1960
0-14 éves	9,9	10,5	4,9	2,8	1,9	5,1	6,7	3,1	2,4	1,0	7,5	8,6	4,0	2,6	1,4
15-19 éves	90,3	86,7	84,4	77,7	78,9	46,2	60,5	54,6	55,5	52,5	68,0	73,5	69,3	66,6	65,8
20-24 éves	97,3	95,0	95,7	92,6	95,3	25,3	41,4	34,7	45,0	55,3	60,8	66,1	65,0	68,3	74,7
25-29 éves	98,7	97,9	98,0	98,4	99,0	17,1	29,5	23,1	30,9	49,1	57,7	60,7	59,2	62,5	73,5
30-34 éves	98,5	97,9	97,7	97,8	98,8	16,8	26,3	22,4	28,6	50,7	57,6	59,8	57,2	61,6	73,5
35-39 éves	98,3	97,7	95,9	97,5	98,5	17,6	23,6	22,7	27,6	51,8	58,0	58,8	56,4	61,2	73,8
40-44 éves	97,9	97,3	94,1	96,1	97,9	18,6	22,0	21,9	27,0	49,7	58,7	59,0	55,9	60,5	72,5
45-49 éves	96,0	95,5	91,2	93,6	96,7	21,0	23,3	21,3	25,4	46,3	58,6	59,3	54,8	56,4	70,3
50-54 éves	88,3	88,4	83,7	88,5	93,3	22,0	24,7	22,1	26,7	30,6	54,7	56,0	52,3	54,2	60,4
55-59 éves	88,3	88,4	83,7	80,7	69,6	22,0	24,7	22,1	25,8	26,1	54,7	56,0	52,3	49,9	45,7
60-64 éves	59,2	55,9	55,6	72,8	65,4	16,3	15,2	14,9	22,7	24,1	36,3	34,1	33,8	44,9	41,6
65-69 éves	59,2	55,9	55,6	47,0	43,1	16,3	15,2	14,9	14,5	15,2	36,3	34,1	33,8	28,6	26,7
70-79 éves															

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) удельный вес экономически активных; (3) мужчин; (4) женщин; (5) лиц обоих полов.

Heading: (1) Age-groups; (2) share of the economically active; (3) males; (4) females; (5) males and females together.

A GAZDASÁGILAG AKTÍV ÉLETTARTAM

A gazdaságilag aktív bruttó élettartam történeti alakulása és nemzetközi eltérései

A gazdaságilag aktív bruttó élettartam történeti alakulására vonatkozó számításaink eredményeit a 4. tábla mutatja be. A táblában szereplő összes korcsoportok felső határáig élő átlagférfi az egymást követő népszámlálási évek foglalkoztatottsági arányainak állandósulása mellett mind kevesebb évet töltene gazdaságilag aktív állapotban, ami elsősorban a fiatal- és öregkori gazdasági aktivitási arányszámok csökkenésével függ össze. A nők gazdaságilag aktív bruttó élettartama csak a 0—14 éves korcsoportban csökken, a 15—69 éves korcsoportban — 1910 és 1960 között — közel megkétszereződik, a 70—79 éves korcsoportban pedig lényegében változatlan. Az 1920. és az 1949. évi adatok jelentős részben az első, ill. a második világháború következtében magasra szökő női munkavállalások arányának hatását fejezik ki, az 1960. évi adat pedig a nők foglalkoztatottsága 1949 óta tapasztalható erőteljes ütemű növekedésének a következményeit tükrözi. Az össznépeséget képviselő átlagember gazdaságilag aktív bruttó élettartama a 0—14 és a 70—79 éves korcsoportban szintén csökkenő tendenciát mutat, a 15—69 éves korcsoportban viszont — elsősorban a vonatkozó korú nők gazdaságilag aktív bruttó élettartamának nagyarányú megnövekedése miatt — az 1949. és az 1960. évek között 3,7 évvel megnő.

4. Magyarország 0—79 éves népességének gazdaságilag aktív bruttó élettartama az 1910—1960. években

Брутто продолжительность экономически активной жизни населения Венгрии в возрасте 0—79 лет в 1910—1960 годы

Gross length of economically active life of the 0—79 year old population of Hungary in the years 1910—1960

Korcsoport (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A 0—79 éves férfiaké összesen.	59,8	58,9	56,8	54,7	54,2
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	1,5	1,6	0,7	0,4	0,3
a 15—69 éveseké..	52,4	51,7	50,5	49,6	49,6
a 70—79 éveseké..	5,9	5,6	5,6	4,7	4,3
3. A 0—79 éves nőké összesen.	15,0	19,5	17,0	19,3	25,9
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	0,8	1,0	0,5	0,4	0,2
a 15—69 éveseké..	12,6	17,0	15,0	17,5	24,2
a 70—79 éveseké..	1,6	1,5	1,5	1,4	1,5
4. A 0—79 éves népességé összesen	37,1	38,4	36,1	35,7	39,1
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	1,1	1,3	0,6	0,4	0,2
a 15—69 éveseké..	32,4	33,7	32,1	32,5	36,2
a 70—79 éveseké..	3,6	3,4	3,4	2,8	2,7

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы.

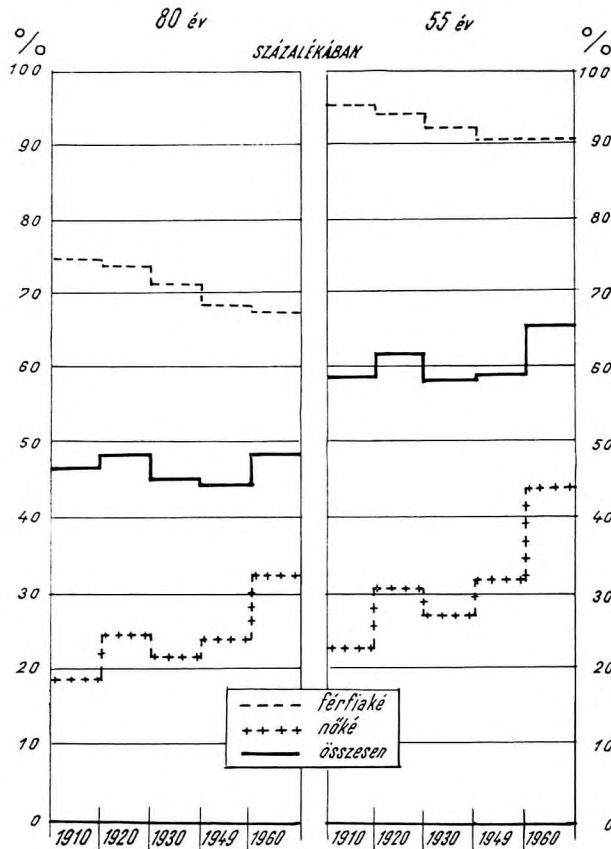
Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте 0—79 лет — всего; 2. в том числе в возрасте . . . лет; 3. женщин в возрасте 0—79 лет — всего; 4. населения в возрасте 0—79 лет — всего.

Heading: (1) Age-groups.

Lateral text: 1. 0—79 year old males, total; 2. of which: . . . years old; 3. 0—79 year old females, total; 4. 0—79 year old population, total.

A 80 éves koráig élő átlagférfi az 1960. évi foglalkoztatottsági arányok állandósulása mellett 5,6 évvel kevesebbet, az átlagnő 10,9 évvel többet, az össznépeséget jelképező átlagember pedig 2 évvel többet töltene gazdaságilag aktív állapotban, mint az 1910. évi viszonyok változatlansága mellett. Az I.

ábra e változásokat a gazdaságilag aktív bruttó élettartamnak a számítások által felölelt összélettartamon belüli aránya alakulásával szemlélteti.

I. Magyarország 0—79 és 15—69 éves népességének gazdaságilag aktív bruttó élettartama az ezen korcsoportok által felölelt évek százalékában

Брутто величина экономически активной жизни 0—79 и 15—69 летнего населения Венгрии в процентах ко всем годам жизни, охваченным данными возрастными группами

The gross length of the economically active life of the 0—79 and 15—69 year old population of Hungary as percentage of the years covered by these age groups

A férfi népesség gazdaságilag aktív bruttó élettartamának hosszabb távon mutatkozó csökkenése a gazdasági fejlődéssel együtt járó, számos más országi adatai alapján is kimutatható jelenség. Az 1950 körüli népszámlálások adatain alapuló számítások szerint a 15—69 éves férfinepesség gazdaságilag aktív bruttó élettartama az iparosodott országokban 48,4, a félig iparosodottakban 49,6, a mezőgazdaságiakban pedig 50,8 évet tett ki.⁴

⁴ A „Demographic Aspects of Manpower” c. ENSZ-kiadvány (7) azokat az országokat tekinti iparosodottnak, amelyek gazdaságilag aktív férfi népességének 35%-nál kisebb hányada dolgozik a mezőgazdaságban. A félig iparosodott országokban a kiadvány szerint ez az arány 36—59% között, a mezőgazdasági országokban pedig 60%, ill. e fölött helyezkedik el. Az 1950 körüli népszámlálások vonatkozó adatai alapján a vizsgálatba bevont mintegy 72 ország közül 21-et sorolt (az Egyesült Királyság részeinek önálló szerepeltetésével) az iparosodott, 30-at — köztük Magyarországot is — a félig iparosodott és 21-et a mezőgazdasági országok közé.

5. Az egy gazdaságilag aktív személyre jutó évi munkaidő a főbb népgazdasági ágakban (év)

Годовое рабочее время на одно экономически активное лицо в важнейших отраслях народного хозяйства (лет)

Annual working time per one economically active person in the major economic branches (years)

Népgazdasági ág (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. Mezőgazdaság	0,23	0,23	0,23	0,23	0,21
2. Ipar	0,29	0,28	0,27	0,26	0,26
3. Egyéb	0,23	0,23	0,23	0,26	0,26
4. Átlagosan ^a	0,24	0,24	0,24	0,24	0,24

^a A gazdaságilag aktív népesség népgazdasági ágak közötti megoszlásával súlyozott átlag.

Горизонтальная графа: (1) Отрасли народного хозяйства.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; 3. прочие отрасли; 4. в среднем.

Heading: (1) Economic branch.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. other; 4. on the average.

Magyarország 1949. (és 1960.) évi férfi népességének vonatkozó adata 49,6 év, ami pontosan egybeesik a félig iparosodott országok adatai alapján számított súlyozatlan átlaggal. Az 1930. évi 50,2 évet kitevő vonatkozó gazdaságilag aktív bruttó élettartamnak egyenlő nagyságú a félig iparosodott és a mezőgazdasági országok súlyozatlan átlagától való eltérése, az 1920. és különösen az 1910. évi vonatkozó adatok pedig a 15—69 éves férfi népességnek a mezőgazdasági országokra jellemző átlagot is meghaladó nagyságú gazdaságilag aktív bruttó élettartamáról tanúskodnak.

6. Magyarország 0—79 éves népességének bruttó munkaidő-összege az 1910—1960. években (év)

Брутто сумма рабочего времени населения Венгрии в возрасте 0—79 лет в 1910—1960 годы (лет)

Amount of the gross working time of the 0—79 year old population of Hungary in the years 1910—1960 (years)

Korcsoport (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A 0—79 éves férfiaké összesen	14,4	14,0	13,5	13,3	13,0
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	0,4	0,4	0,2	0,1	0,1
a 15—69 éveseké..	12,6	12,3	12,0	12,1	11,9
a 70—79 éveseké..	1,4	1,3	1,3	1,1	1,0
3. A 0—79 éves nők összesen...	3,6	4,6	4,0	4,7	6,2
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	0,2	0,2	0,1	0,1	0,0
a 15—69 éveseké..	3,0	4,0	3,6	4,3	5,8
a 70—79 éveseké..	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4
4. A 0—79 éves népességé összesen	8,9	9,1	8,5	8,7	9,3
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	0,2	0,3	0,1	0,1	0,0
a 15—69 éveseké..	7,8	8,0	7,6	7,9	8,7
a 70—79 éveseké..	0,9	0,8	0,8	0,7	0,6

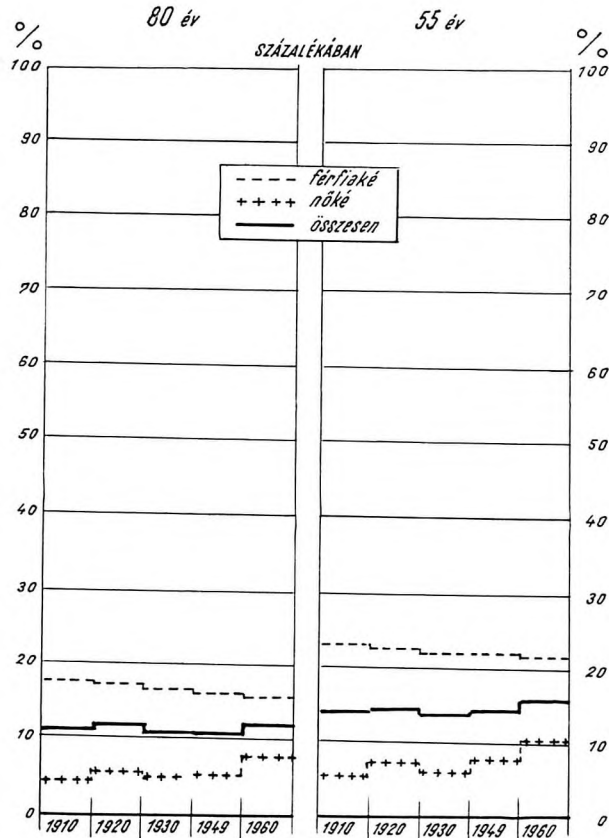
Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы.

Вертикальная графа 1. Мужчины в возрасте 0—79 лет — всего; 2. в том числе в возрасте... лет; 3. женщины в возрасте 0—79 лет — всего; 4. населения в возрасте 0—79 лет — всего;

Heading: (1) Age groups.

Lateral text: 1. 0—79 year old males, total; 2. of which: ... years old; 3. 0—79 year old females, total; 4. 0—79 year old population, total.

A 15—69 éves női népesség gazdaságilag aktív bruttó élettartama — az idézett kiadvány adatainak felhasználásával szintén súlyozatlan átlagolással végzett számításaink szerint — az iparosodott országokban 18,9, a félig

II. Magyarország 0—79 és 15—69 éves népessége bruttó munkaidő-összege az ezen korcsoportok által felelt évek százalékában

Брутто сумма рабочего времени 0—79 и 15—69 летнего населения Венгрии в процентах ко всем годам жизни, охваченным данными возрастными группами

Amount of the gross working time of the 0—79 and 15—69 year old population of Hungary as percentage of the years covered by these age groups

iparosodott országokban 16,6, a mezőgazdasági országokban pedig 21 évet tesz ki, vagyis — eszerint — a félig iparosodottság stádiumában a legalacsonyabb. Az 1949. évi megfelelő magyarországi adat 17,5 év, szintén a félig iparosodott országok átlagához áll legközelebb. A korábbi évekre vonatkozó adatok ennél kisebbek, ami a női foglalkoztatottság eltérő számbavételéből adódhat.⁵ Az 1960. évi 24,2 évet jelző adat minden átlagot meghalad, a női foglalkoztatottság 1949 és 1960 közötti igen nagyarányú növekedésére utal.

A gazdaságilag aktív bruttó élettartam adatainak birtokában — mint jeleztük — kiszámítottuk azt is, hogy hány évet tesz ki ebből az élettartam-

⁵ Az idézett ENSZ-kiadvány (7) többek közt kimutatja, hogy az ún. segítő családtagoknak a gazdaságilag aktív női népességen belüli aránya a gazdasági fejlődéssel csökken, s ugyanígy csökkennek a segítő családtagok nélkül és a segítő családtagok bevonásával kiszámított gazdaságilag aktív női népesség arányszámai közötti különbségek is. A gazdaságilag fejlett országokban a két arányszám közti eltérés jelentéktelen (az Amerikai Egyesült Államokban pl. 1950-ben 0,7% volt), a gazdaságilag fejletlen országokban pedig általában jelentős (Törökországban pl. 1955-ben 40,3% volt).

ból a munkaidő. Ehhez a főbb népgazdasági ágak egy aktív keresője átlagos évi munkaidejére vonatkozó becsült adatokat használtuk fel. Ezekből az adatokból a gazdaságilag aktív népesség népgazdasági ágak közötti megoszlásával súlyozott átlagot számítottunk, mely egy átlagos gazdaságilag aktív személy évi munkaidejének nagyságát mutatja. Az évi munkaidőre vonatkozó számítások adatait az 5. tábla tartalmazza. A gazdaságilag aktív bruttó élettartam belüli ún. *bruttó munkaidő-összeget* az 5. tábla utolsó sora — történetesen minden vizsgált évben 0,24-gyel egyenlő — adatainak a gazdaságilag aktív bruttó élettartam megfelelő mutatóival való szorzása útján számítottuk ki. E számítás eredményeit a 6. tábla foglalja össze. Bizonyos egyszerűsítést jelent, hogy számításaink során az évi munkaidő esetleges nemek és kor szerinti (semmiképpen sem nagyarányú) különbségeitől eltekintettünk. Az adatok az egyik szorzótényező (0,24) változatlansága folytán pontosan ugyanazokat a tendenciákat jelzik, mint a gazdaságilag aktív bruttó élettartam megfelelő adatai. A II. ábra a bruttó munkaidő-összeg számítások által felölelt összeélettartam belüli arányának alakulását mutatja be.

A gazdaságilag aktív nettó élettartam történeli alakulása és nemzetközi eltérései

A születéskor és az egyes életkorokban várható gazdaságilag aktív nettó élettartam történeli alakulását a 7. tábla szemlélteti. A férfiak gazdaságilag aktív nettó élettartama gazdaságilag aktív bruttó élettartamukkal ellentétben majdnem minden életkorban nő, csak az 50, 60 és 70 éves korban várható gazdaságilag aktív nettó élettartam-mutatók esetében tapasztalunk némi ingadozást, ill. csökkenést. A nők gazdaságilag aktív nettó élettartama minden

7. Magyarország népessége születéskor és egyes életkorokban várható gazdaságilag aktív nettó élettartama az 1910—1960. években (év)

Нетто продолжительность экономической активной жизни населения Венгрии, ожидаемая в период рождения и в отдельных возрастах в 1910—1960 годы (лет)
Net expectation of economically active life of the population of Hungary at birth and in the individual ages of life in the years 1910—1960 (years)

Megnevezés (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A férfiaké					
0 éves korban	28,3	29,5	34,2	40,5	45,3
15 éves korban	42,3	42,4	44,4	46,1	48,3
20 éves korban	38,9	39,3	41,0	42,7	44,7
30 éves korban	32,0	32,7	33,5	34,7	35,6
40 éves korban	24,4	25,2	25,5	26,1	26,4
50 éves korban	17,2	17,8	18,0	18,0	17,5
60 éves korban	10,7	11,0	11,2	10,8	9,6
70 éves korban	5,5	5,3	5,8	5,5	5,0
3. A nőké					
0 éves korban	7,6	10,9	11,3	15,6	23,3
15 éves korban	10,6	14,6	13,8	17,1	24,5
20 éves korban	8,6	12,1	11,3	14,5	22,0
30 éves korban	6,7	8,8	8,4	10,9	17,0
40 éves korban	5,6	6,6	6,6	8,3	12,2
50 éves korban	4,3	4,9	4,8	5,9	7,4
60 éves korban	2,8	3,2	3,2	3,7	3,9
70 éves korban	1,6	1,5	1,7	1,9	2,0

(Folytatás)

Megnevezés (1)	1910	1920	1930	1949	1960
4. Az össznépeségé					
0 éves korban	17,9	20,2	22,7	28,1	34,3
15 éves korban	26,2	28,2	28,8	31,4	36,3
20 éves korban	23,6	25,5	25,8	28,4	33,3
30 éves korban	19,2	20,6	20,7	22,6	26,2
40 éves korban	14,9	15,8	15,9	17,0	19,2
50 éves korban	10,7	11,2	11,2	11,7	12,3
60 éves korban	6,6	6,9	7,0	7,0	6,6
70 éves korban	3,5	3,3	3,6	3,5	3,2

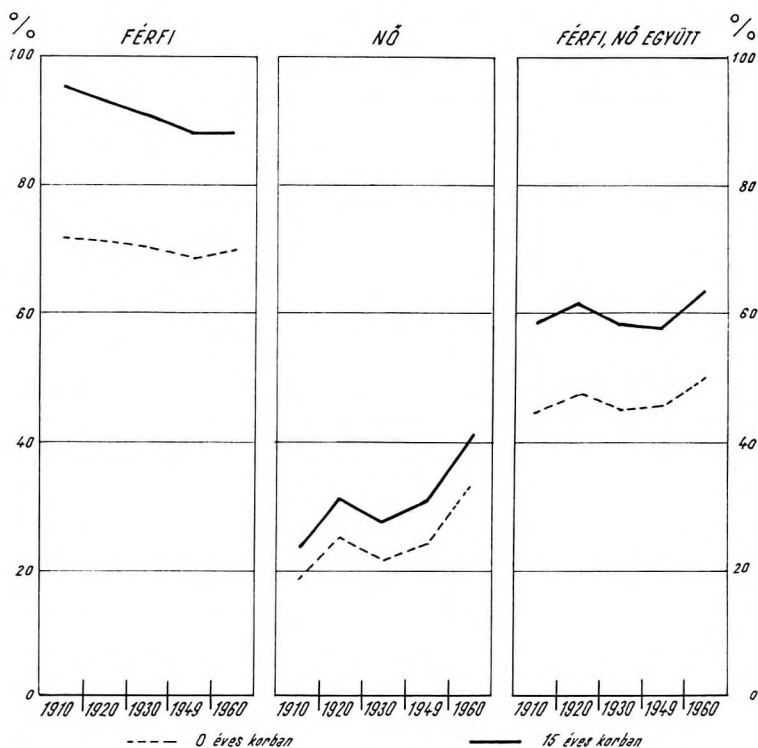
Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте ... лет; 2. женщин в возрасте ... лет;

3. населения — всего, в возрасте ... лет.

Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Males in the age of ... years; 2. females in the age of ... years; 3. total population in the age of ... years.

III. Magyarország népessége születéskor és 15 éves korban várható gazdaságilag aktív nettó élettartamának a megfelelő életkorban várható összelettartamon belüli aránya az 1910—1960. években

Нетто продолжительность ожидаемой при рождении и в 15 летнем возрасте экономически активной жизни населения Венгрии в процентах к продолжительности всей жизни, ожидаемой в соответствующих возрастах в 1910—1960 гг.

.Share of the net expectation of the economically active life of the population of Hungary at birth and at the age of 15 years in the total expectation of life at the corresponding ages in the years 1910—1960

életkorban növekszik és részint a férfi és női népesség vonatkozó mutatói közötti arány, részint a nemek össznépességen belüli aránya által meghatározott mértékben növekszik az össznépesség gazdaságilag aktív nettó élettartama is. A férfi népesség esetében tapasztalható növekedés a halandósági viszonyok javulására, a női népesség esetében tapasztalható pedig részint szintén erre, részint a női foglalkoztatottság színvonalának a nők gazdaságilag aktív bruttó élettartamában is kifejeződő emelkedésére vezethető vissza. Az össznépesség esetében kimutatható növekedésben természetesen szerepet játszik valamennyi tényező. A gazdaságilag aktív nettó élettartam történeti alakulásában kimutatható tendenciákat a III. ábra ezen specifikus élettartam összélettartamon belüli arányának változásával mutatja be.

Részint a gazdaságilag aktív bruttó élettartammal való egybevetés lehetőségének (lásd a következő pontban), részint az ezzel kapcsolatos nemzetközi összehasonlítási lehetőségeknek megteremtése céljából kiszámítottuk a 15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag aktív nettó élettartamot is, melynek alakulását a 8. tábla mutatja be.

8. Magyarország népessége 15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag aktív nettó élettartama az 1910—1960. években

Ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста нетто продолжительность экономически активной жизни населения Венгрии в 1910—1960 годы (лет)

Net expectation of economically active life up to the age of 69 years of the population of Hungary at the age of 15 years in the years 1910—1960 (years)

Év (1)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az össz-népesség (7)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az össz-népesség (7)
	15 éves korban 69 éves korig várható aktív kereső nettó élettartamának (4)					
	abszolút nagysága (év) (2)			a 15 éves korban 69 éves korig várható összélettartamon belüli aránya (%) (3)		
1910.....	40,4	10,0	24,9	95,7	23,8	59,1
1920.....	40,3	14,0	26,9	94,4	32,6	62,7
1930.....	41,7	12,9	27,0	92,5	28,3	59,5
1949.....	43,2	15,9	29,4	90,9	32,3	60,7
1960.....	45,4	23,1	34,2	91,2	44,8	67,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) абсолютная величина (лет); (3) удельный вес (%) внутри ожидаемой в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста совокупной продолжительности жизни; (4) нетто продолжительности экономически активной жизни, ожидаемой в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста; (5) мужчин; (6) женщин; (7) населения — всего.

Heading: (1) Years; (2) absolute extent (in years); (3) share in the total expectation of life up to the age of 69 years (percentage) at the age of 15 years; (4) of the net expectation of economically active life up to age of 69 years at the age of 15 years; (5) of males; (6) of females; (7) of the total population.

A gazdaságilag aktív nettó élettartam hosszabb távon tapasztalható növekedése számos más ország adatai alapján is kimutatható. Bizonyítja ezt a gazdasági fejlettség különböző fokain álló országok vonatkozó adatainak összehasonlítása is. Az 1950 körül megtartott népszámlálások adatainak felhasználásával végzett számítások szerint a férfi népesség születéskor várható gazdaságilag aktív nettó élettartama az iparosodott országokban 42,2, a félig iparosodott országokban 35,6, a mezőgazdasági országokban pedig 33,9 évvel volt egyenlő.⁶ A férfi népesség 15 éves korban várható gazda-

⁶ A Demographic Aspects of Manpower c. ENSZ-kiadványban (7) levő, az egyes országok adataiból súlyozás nélküli átlagolással végzett számítás eredményei.

ságilag aktív nettó élettartama ugyanakkor az iparosodott országokban 45,3 a félig iparosodott országokban 43,1, a mezőgazdasági országokban pedig, 41,5 évet tett ki. Magyarország férfi népessége születéskor várható gazdaságilag aktív nettó élettartama 1949-ben 40,5 évvel, 15 éves korban pedig 46,1 évvel volt egyenlő. E mutatók alapján Magyarország az iparosodott országok színvonalához áll legközelebb, sőt a magyarországi férfiak 15 éves korban várható gazdaságilag aktív nettó élettartama 0,8 évvel hosszabb is az iparosodott országokra kiszámított átlagnál. A férfi népességnek a 15—69 éves korintervallumra kiszámított 15 éves korban várható átlagos gazdaságilag aktív nettó élettartama az iparosodott országokban 43,6, a félig iparosodott országokban 41,1, a mezőgazdasági országokban pedig 39,4 évet tett ki. A vonatkozó magyarországi adat 43,2 évvel egyenlő és szintén az iparosodott országok átlagához áll a legközelebb.

9. Magyarország népességének születéskor és egyes életkorokban várható nettó munkaidő-összege az 1910—1960. években (év)

Нетто сумма рабочего времени населения Венгрии, ожидаемая в период рождения и в отдельных возрастах в 1910—1960 годы (лет)

Amount of the net working time of the population of Hungary to be expected at birth and in the individual ages of life in the years 1910—1960 (years)

Megevezés (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A férfiaké					
0 éves korban	6,8	7,0	8,1	9,9	10,9
15 éves korban	10,2	10,1	10,6	11,2	11,6
20 éves korban	9,4	9,4	9,8	10,4	10,7
30 éves korban	7,7	7,8	8,0	8,5	8,5
40 éves korban	5,9	6,0	6,1	6,4	6,3
50 éves korban	4,1	4,2	4,3	4,4	4,2
60 éves korban	2,6	2,6	2,7	2,6	2,3
70 éves korban	1,3	1,3	1,4	1,3	1,2
2. A nőké					
0 éves korban	1,8	2,6	2,7	3,8	5,6
15 éves korban	2,6	3,5	3,3	4,2	5,9
20 éves korban	2,1	2,9	2,7	3,5	5,3
30 éves korban	1,6	2,1	2,0	2,7	4,1
40 éves korban	1,3	1,6	1,6	2,0	2,9
50 éves korban	1,0	1,2	1,1	1,4	1,8
60 éves korban	0,7	0,8	0,8	0,9	0,9
70 éves korban	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5
3. Az össznépességé					
0 éves korban	4,3	4,9	5,5	6,7	8,2
15 éves korban	6,3	6,8	6,9	7,5	8,7
20 éves korban	5,7	6,1	6,2	6,8	8,0
30 éves korban	4,6	5,0	5,0	5,4	6,3
40 éves korban	3,6	3,8	3,8	4,1	4,6
50 éves korban	2,6	2,7	2,7	2,8	3,0
60 éves korban	1,6	1,7	1,7	1,7	1,6
70 éves korban	0,8	0,8	0,9	0,8	0,8

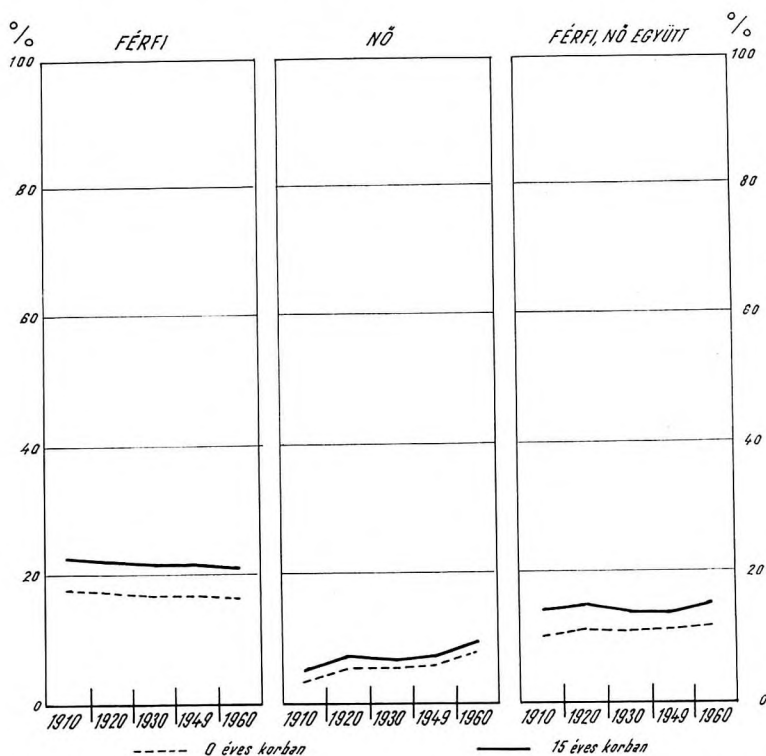
Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте ... лет; 2. женщин в возрасте ... лет; 3. населения — всего в возрасте ... лет.

Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Males in the age of ... years; 2. females in the age of ... years; 3. total population in the age of ... years.

A gazdaságilag aktív nettó élettartam mutatóinak az egy átlagos gazdaságilag aktív személy évi munkaideje megfelelő mutatóival (az 5. tábla utolsó sorainak adataival) való szorzása útján kiszámítottuk a születéskor és a egyes életkorokban várható *nettó munkaidő-összeg* nagyságát is, melyet a 9. tábla mutat be. A 15. éves korban 69 éves korig várható nettó munkaidő-összegre vonatkozó számításaink eredményeit a 10. tábla tartalmazza. A nettó munkaidő-összeg történeti alakulásának az adatokból kitűnő tendenciái azonosak a gazdaságilag aktív nettó élettartam vonatkozó mutatóinak tendenciáival. A IV. ábra a nettó munkaidő-összeg megfelelő összélettartam-mutatókon belüli arányának alakulását szemlélteti.

IV. Magyarország népessége születéskor és 15 éves korban várható nettó munkaidő-összegének a megfelelő életkorokban várható összélettartamon belüli aránya az 1910—1960. években

Нетто продолжительность ожидаемой при рождении и в 15 летнем возрасте рабочего времени населения Венгрии в процентах к продолжительности всей жизни, ожидаемой в соответствующих возрастах в 1910—1960 гг.

Share of the amount of the net working time of the population of Hungary to be expected at birth and at the age of 15 years in the total expectation of life at the corresponding ages in the years 1910—1960

10. Magyarország népességének 15 éves korban 69 éves korig várható nettó munkaidő-összege az 1910—1960. években (év, %)

Нетто сумма рабочего времени населения Венгрии, ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста в 1910—1960 годы (лет, %)

Amount of the net working time of the population of Hungary to be expected at the age of 15 years up to the age of 69 years in the years 1910—1960 (years, percentage)

Év (1)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- pesség (7)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- pesség (7)
	15 éves korban 69 éves korig várható nettó munkaidő-összegének (4)					
	abszolút nagysága (év) (2)			a 15 éves korban 69 éves korig várható összélettartamon belüli aránya (%) (3)		
1910.....	9,7	2,4	6,0	23,1	5,7	14,2
1920.....	9,6	3,3	6,5	22,5	7,8	15,1
1930.....	9,9	3,1	6,5	22,0	6,7	14,3
1949.....	10,5	3,9	7,1	22,2	7,9	14,6
1960.....	10,9	5,5	8,2	21,9	10,8	16,2

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) абсолютная величина (лет); (3) удельный вес (%) внутри ожидаемой в 15-летнем возрасте до 69 летнего возраста совокупной продолжительности жизни; (4) нетто сумма рабочего времени населения ожидаемая 15-летнем в возрасте до 69-летнего возраста; (5) мужчины; (6) женщины; (7) населения — всего.

Heading: (1) Years; (2) absolute extent (in years); (3) share in the total expectation of life up to the age of 69 years (percentage); at the age of 15 years; (4) of the amount of the net working time to be expected up to the age of 69 years at the age of 15 years; (5) of males; (6) of females; (7) of the total population.

A gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartam különbségének történeti alakulása és nemzetközi eltérései

A gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartam, valamint bruttó és nettó munkaidő-összeg különbsége — mint említettük — a gazdaságilag aktív életnek és a munkaidőnek a halandóság miatti megrövidülését fejezi ki. A gazdaságilag aktív élettartam és a munkaidő e két mutatója a férfi népesség esetében ellenkező, a női népesség és az össznéesség esetében pedig azonos irányú, de eltérő arányú. Ebből adódóan megváltozik e mutatók különbsége, vagyis a halandósági viszonyoknak a gazdaságilag aktív élettartam és ezen belül a munkaidő alakulásában betöltött szerepe is, mint ahogy ezt a 11. tábla mutatja.

A gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartam, valamint bruttó és nettó munkaidő-összeg különbsége hosszabb távon a férfi, a női és az össznéesség esetében is csökken. Egyre kisebb tehát a gazdaságilag aktív életnek és a munkaidőnek a halandóság miatti megrövidülése. Hasonló tendencia mutatható ki más országok esetében is és hasonló jellegű a gazdasági fejlettség különböző fokain álló országok vonatkozó mutatóinak a különbsége is. Az 1950 körül megtartott népszámlálások adatainak felhasználásával végzett számítások szerint a 15—69 éves férfi népesség gazdaságilag aktív bruttó és a 15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag aktív nettó élettartamának különbsége az iparosodott országokban 4,8, a félig iparosodott országokban 8,5, a mezőgazdasági országokban pedig 11,4 évet tett ki.⁷ Az 1949. évi vonatkozó magyarországi adatok különbsége 6,4 évet tesz ki, ami az iparosodott országok átlagához áll legközelebb, az 1960. évi 4,2 évnnyi különbség pedig kedvezőbb az iparosodott országokra 1950 körül jellemző átlagos különbségnél is.

⁷ Lásd a korábban is idézett ENSZ-tanulmányban (7).

11. Magyarország 15—69 éves népessége gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartama, valamint bruttó és nettó munkaidő-összege különbségének alakulása az 1910—1960. években (év)

Динамика различий brutto и нетто продолжительности экономически активной жизни и brutto и нетто сумм рабочего времени населения Венгрии в возрасте 15—69 лет в 1910—1960 годы (лет)

Development of the gross and net economically active length of life and of the difference in the amount of the gross and net working time of the 15—69 year old population of Hungary in the years 1910—1960 (years)

Év (1)	A 15—69 éves (8)					
	férfiak (5)		nők (6)		mindkét nembeliek (7)	
	gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó munkaidő-összegeinek (4)	gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó munkaidő-összegeinek (4)	gazdaságilag aktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó munkaidő-összegeinek (4)
	különbsége (2)					
1910....	12,0	2,9	2,6	0,6	7,5	1,8
1920....	11,4	2,7	3,0	0,7	6,8	1,5
1930....	8,8	2,1	2,1	0,5	5,1	1,1
1949....	6,4	1,6	1,6	0,4	3,1	0,8
1960....	4,2	1,0	1,1	0,3	2,0	0,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) различие; (3) между brutto и нетто продолжительностью экономической активной жизни; (4) между brutto и нетто суммой рабочего времени; (5) мужчины; (6) женщины; (7) лиц обоих полов; (8) в возрасте 15—69 лет.

Heading: (1) Years; (2) difference; (3) in the gross and net length of economically active life; (4) in the amount of the gross and net working time; (5) of males (6) of females; (7) of both sexes; (8) at the age of 15—69 years.

A GAZDASÁGILAG INAKTÍV ÉLETTARTAM

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartam történeti alakulása és nemzetközi eltérései

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartamra vonatkozó számításaink eredményeit a 12. tábla foglalja össze. A férfi népesség gazdaságilag inaktív bruttó élettartama a számítások által felölelt időszak alatt összesen is és minden korcsoportban külön-külön is nőtt, a nőké viszont a 0—14 évesek és a 70—79 évesek korcsoportjainak kivételével csökkent. A női népességéhez hasonló irányú, ha nem is ugyanolyan arányú az össznépesség gazdaságilag inaktív bruttó élettartamának az alakulása is. E tendenciák tehát — a gazdaságilag inaktív élettartam mutatójának természetéből adódóan — pontosan ellenkezői a gazdaságilag aktív bruttó élettartam 1910 és 1960 közötti alakulása tendenciáinak. A 80 éves koráig élő átlagférfinak az 1960. évi foglalkoztatottsági viszonyok változatlansága mellett 5,6 évvel több, a 80 éves koráig élő átlagnőnek 11,9 évvel kevesebb, az össznépességet jelképező 80 éves koráig élő átlagembernek pedig pontosan 2 évnél kevesebb lenne a gazdaságilag inaktív állapotban leélhető élettartama, mint az 1910. évi viszonyok állandósulása mellett lett volna. A V. ábra a gazdaságilag inaktív bruttó élettartam arányának alakulását mutatja be.

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartam történeti alakulásában kimutatható főbb tendenciák más országok esetében is kimutathatók és bizonyíthatók a vonatkozó adatok nemzetközi összehasonlítása segítségével is. Az 1950 körül megtartott népszámlálásoknak a már idézett ENSZ-kiadványból (7)

12. Magyarország 0—79 éves népességének gazdaságilag inaktív bruttó élettartama az 1910—1960. években (év)

Брутто продолжительность экономически неактивной жизни населения Венгрии в возрасте 0—79 лет в 1910—1960 годы (лет)

Gross length of economically inactive life of the 0—79 year old population of Hungary in the years 1910—1960 (years)

Korcsoport (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A 0—79 éves férfiaké összesen	20,2	21,1	23,2	25,3	25,8
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	13,5	13,4	14,3	14,6	14,7
a 15—69 éveseké..	2,6	3,3	4,5	5,4	5,4
a 70—79 éveseké..	4,1	4,4	4,4	5,3	5,7
3. A 0—79 éves nőké összesen...	65,0	60,5	63,0	60,7	54,1
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	14,2	14,0	14,5	14,6	14,8
a 15—69 éveseké..	42,4	38,0	40,0	37,5	30,8
a 70—79 éveseké..	8,4	8,5	8,5	8,6	8,5
4. A 0—79 éves népességé					
összesen:	42,9	41,6	43,9	44,3	40,9
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	13,9	13,7	14,4	14,6	14,8
a 15—69 éveseké..	22,6	21,3	22,9	22,5	18,8
a 70—79 éveseké..	6,4	6,6	6,6	7,2	7,3

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте 0—79 лет — всего; 2. В том числе в возрасте... лет; 3. Женщин в возрасте 0—79 лет — всего; 4. Населения в возрасте 0—79 лет — всего.

Heading: (1) Age groups.

Lateral text: 1. 0—79 year old males, total; 2. of which: ... years old; 3. 0—79 year old females, total; 4. 0—79 year old population, total.

származó adatai alapján végzett számítások segítségével pl. kimutatható, hogy a 15—69 éves férfi népesség gazdaságilag inaktív bruttó élettartama az iparosodott országokban 6,6, a félig iparosodott országokban 5,4, a mezőgazdasági országokban pedig csupán 4,2 évet tett ki. Az 1949. évi magyaror-

13. Magyarország 0—79 éves népességének bruttó nem munkaidő-összege az 1910—1960. években (év)

Брутто сумма нерабочего времени населения Венгрии в возрасте 0—79 лет в 1910—1960 годы (лет)

Gross non-working time of the 0—79 year old population of Hungary in the years 1910—1960 (years)

Korcsoport (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A 0—79 éves férfiaké összesen	65,6	66,0	66,5	66,7	67,0
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	14,6	14,6	14,8	14,9	14,9
a 15—69 éveseké..	42,4	42,7	43,0	42,9	43,1
a 70—79 éveseké..	8,6	8,7	8,7	8,9	9,0
3. A 0—79 éves nőké összesen...	76,4	75,4	76,0	75,3	73,8
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	14,8	14,8	14,9	14,9	15,0
a 15—69 éveseké..	52,6	51,0	51,4	50,7	49,2
a 70—79 éveseké..	9,6	9,6	9,7	9,7	9,6
4. A 0—79 éves népességé összesen	71,1	70,9	71,5	71,3	70,7
2. Ebből: a 0—14 éveseké..	14,8	14,7	14,9	14,9	15,0
a 15—69 éveseké..	47,2	47,0	47,4	47,1	46,3
a 70—79 éveseké..	9,1	9,2	9,2	9,3	9,4

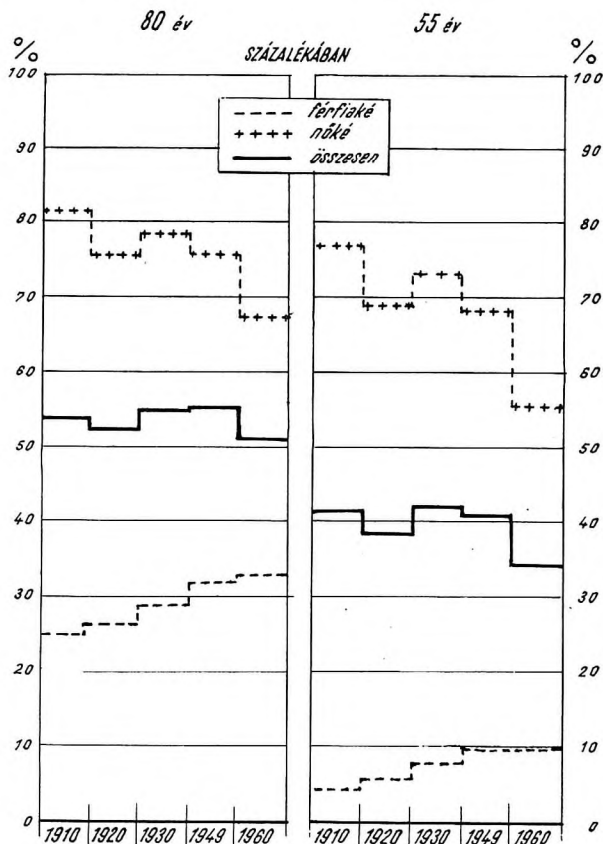
Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте 0—79 лет — всего; 2. в том числе в возрасте... лет; 3. женщин в возрасте 0—79 лет — всего; 4. населения в возрасте 0—79 лет — всего.

Heading: (1) Age groups.

Lateral text: 1. 0—79 year old males, total; 2. of which: ... years old; 3. 0—79 year old females, total; 4. 0—79 year old population, total.

szági adat 5,4 évvel egyenlő, ami ez esetben is pontosan egybeesik a félig iparosodott országok adataiból súlyozás nélkül kiszámított átlaggal. Az 1930. évi vonatkozó, 4,5 évet kitevő adat leginkább a mezőgazdasági országok átlgát közelíti meg, az 1920. és 1910. évi adatok pedig ez utóbbinál is kisebb

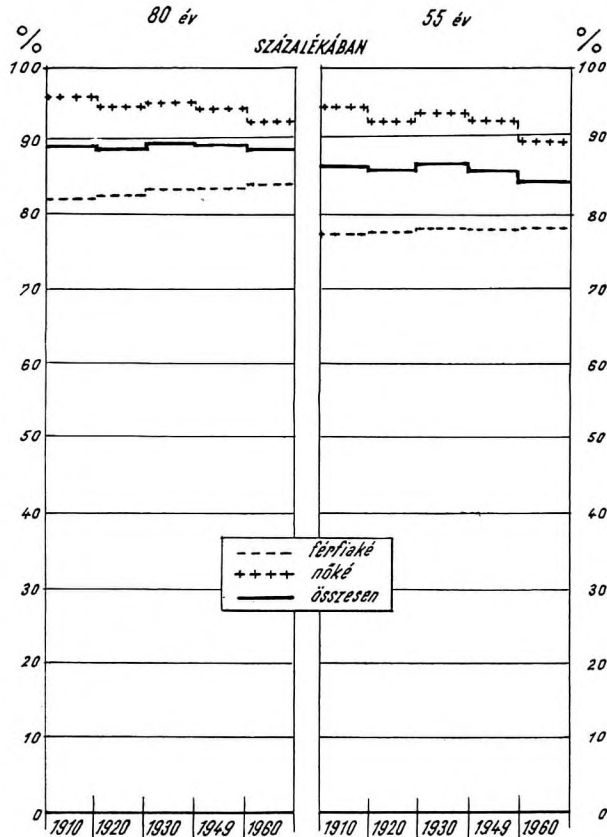

V. Magyarország 0—79 és 15—69 éves népessége gazdaságilag inaktív bruttó élettartama az ezen korcsoportok által felölelt évek százalékában

Брутто величина экономически неактивной жизни 0—79 и 15—69 летнего населения Венгрии в процентах ко всем годам жизни, охваченным данными возрастными группами
The gross length of the economically inactive life of the 0—79 and 15—69 year old population of Hungary as percentage of the years covered by these age groups

gazdaságilag inaktív bruttó élettartamról tanúskodnak. A 15—69 éves női népesség gazdaságilag inaktív bruttó élettartama — az 1950 körüli népszámlálásoknak a korábban idézett forrásból származó adatai alapján számítva — az iparosodott országokban 31,1, a félig iparosodott országokban 33,4, a mezőgazdasági országokban pedig 29 évet tesz ki, vagyis feltehetően a félig iparosodott országokban a legnagyobb. Az 1949. évi megfelelő magyarországi adat 37,5 év volt. Ennek minden átlagot meghaladó hosszúsága valószínűleg a nők gazdasági aktivitása számbavételi különbségeiből adódik, 1960-ra e

mutató értéke 30,8 évre süllyedt, ami leginkább az iparosodott országok 1950 körüli átlagát közelíti meg. Az össznépeség gazdaságilag inaktív bruttó élettartamának nemzetközi összehasonlítását a nemek arányára vonatkozó adataink hiányossága folytán egyelőre nem állott módunkban elvégezni.

VI. Magyarország 0—79 és 15—69 éves népessége bruttó nem munkaidő-összege az ezen korcsoportok által felölelt évek százalékában

Брутто сумма нерабочего времени 0—79 и 15—69-летнего населения Венгрии в процентах ко всем годам жизни, охватываемым данными возрастными группами

Amount of the gross non-working time of the 0—79 and 15—69 year old population of Hungary as percentage of the years covered by these age groups

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartam fenti mutatóin kívül — mint említettük — kiszámítottuk az ún. *bruttó nem munkaidő* nagyságának történeti alakulását is. A bruttó nem munkaidő a gazdaságilag inaktív bruttó élettartamnak és a gazdaságilag aktív bruttó élettartam és bruttó munkaidő különbségének összegével egyenlő és azt mutatja, hogy a különböző életkorok eléréséig hány évet tenne ki az átlagférfi, az átlagnő, ill. az össznépeséget jelképező átlagember életében a nem munkaidő (szabadidő). A bruttó nem munkaidőre vonatkozó számításaink eredményeit a 13. tábla foglalja össze.

A táblából kiolvasható tendenciák a gazdaságilag inaktív bruttó élettartam történeti alakulásának tendenciáihoz hasonlóak. A VI. ábra e változásokat a bruttó nem munkaidő-összegnek a vizsgált korcsoportok által felöltött éveken belüli arányváltozásai formájában mutatja be.

A gazdaságilag inaktív nettó élettartam történeti alakulása és nemzetközi eltérései

A gazdaságilag inaktív nettó élettartamra vonatkozó számításaink eredményeit a 14. tábla mutatja. A férfiak születéskor és egyes életkorokban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama töretlenül nő. A női népesség 0, 15, 40, 50, 60 és 70 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama 1949-ig szintén nő. Az 1960. évi mutatók az 1949. évihez képest minden élet-

14. Magyarország népességének születéskor és egyes életkorokban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama az 1910—1960. években (év)

Нетто продолжительность экономически неактивной жизни населения Венгрии, ожидаемая в период рождения и в отдельных возрастах в 1910—1960 годы (лет)
Economically active net expectation of life of the population of Hungary at birth and in the individual ages of life in the years 1910—1960 (years)

Megnevezés (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A férfiaké					
0 éves korban	10,8	11,5	14,5	18,3	19,9
15 éves korban	2,2	3,0	4,4	6,3	6,5
20 éves korban	1,9	2,5	3,8	5,3	5,5
30 éves korban	1,8	2,2	3,6	4,9	5,3
40 éves korban	1,9	2,2	3,6	5,0	5,3
50 éves korban	2,0	2,3	3,5	5,0	5,4
60 éves korban	2,1	2,4	3,3	5,0	5,7
70 éves korban	2,3	2,5	2,9	4,2	4,2
2. A nőké					
0 éves korban	32,9	32,2	40,5	47,6	46,3
15 éves korban	34,1	31,6	36,2	38,7	34,1
20 éves korban	32,7	30,6	34,8	36,8	31,8
30 éves korban	27,9	27,1	30,2	31,8	27,2
40 éves korban	21,7	22,0	24,1	25,6	22,6
50 éves korban	15,7	16,1	17,9	19,4	18,4
60 éves korban	10,3	10,8	12,2	13,6	13,5
70 éves korban	6,2	6,6	7,5	8,7	8,3
3. Az össznépességé					
0 éves korban	21,9	21,9	27,6	32,9	33,2
15 éves korban	18,4	17,6	20,6	22,8	20,5
20 éves korban	17,4	16,7	19,7	21,3	18,8
30 éves korban	15,0	14,8	17,2	18,6	16,4
40 éves korban	11,9	12,2	14,1	15,6	14,2
50 éves korban	8,9	9,4	10,9	12,5	12,2
60 éves korban	6,4	6,8	8,0	9,6	9,9
70 éves korban	4,3	4,7	4,8	6,7	6,5

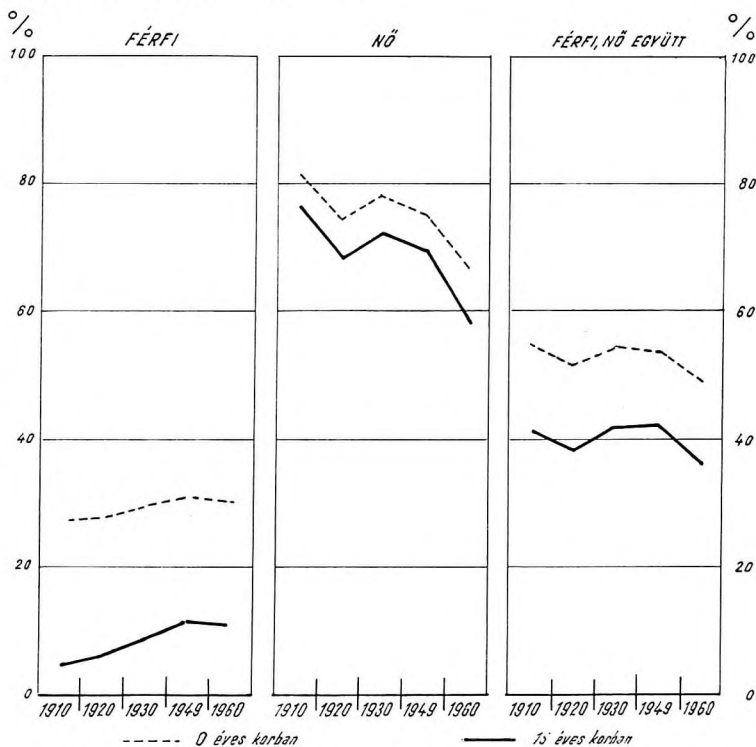
Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте ... лет; 2. женщин в возрасте ... лет; 3. населения — всего, в возрасте ... лет.

Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Males in the age of ... years; 2. females in the age of ... years; 3. total population in the age of ... years.

korban bizonyos csökkenést jeleznek, amiben a női foglalkoztatottság ezen időszak alatti nagyarányú megnövekedése jut kifejezésre. E csökkenés különböző mértékű, legnagyobb a 15 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartam esetében, mely 1960-ra az 1910. évi színvonalra esik vissza. A nők 20 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama 1910 és 1920 között csökken, majd 1949-ig nő, végül 1960-ra az 1910. évi színvonal alá süllyed és tendenciájában azonos — ha nagyságrendjében eltérő is — a nők 30 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartamának az alakulása is. Az össznépesség születéskor és egyes életkorokban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama jelentéktelen ingadozásokkal szintén nő. Némi csökkenés 1949 és 1960 között következik be, elsősorban a nők gazdaságilag inaktív nettó élettartama azonos időszaki csökkenésének hatására.

VII. Magyarország népessége születéskor és 15 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartamának a megfelelő életkorban várható összélettartamon belüli aránya az 1910—1960. években

Нетто продолжительность ожидаемой при рождении и в 15-летнем возрасте экономически неактивной жизни населения Венгрии в процентах к продолжительности всей жизни, ожидаемой в соответствующих возрастах в 1910—1960 гг.

Share of the net expectation of the economically inactive life of the population of Hungary at birth and at the age of 15 years in the total expectation of life at the corresponding ages in the years 1910—1960

A férfiak gazdaságilag inaktív nettó élettartamának a növekedése gazdaságilag aktív nettó élettartamuk növekedésével egyidejűleg megy végbe,

amit a születéskor és az egyes életkorokban várható összetartamuk mindkettőnél nagyobbarányú növekedése tesz lehetővé. Gazdaságilag inaktív nettó élettartamuknak a születéskor és az egyes életkorokban várható összetartamukon belüli arányának növekedéséből — melyet a VII. ábra szemléltet — kitűnik, hogy a gazdaságilag aktív nettó élettartamuk növekedése az inaktív nettó élettartamuk növekedésénél kisebb arányú. A női és az össznépeség gazdaságilag inaktív nettó élettartamának az összetartammutatókon belüli aránya a 70 éves korban várható kivételével, kisebb ingadozásokkal csökken, ami szintén arra utal, hogy a gazdaságilag aktív nettó élettartam — a gazdaságilag inaktív nettó élettartam növekedése esetén is — ez utóbbinál nagyobb arányban nő.

A gazdaságilag inaktív bruttó élettartammal és a nemzetközi adatokkal való összehasonlítás lehetőségének a megteremtése céljából kiszámítottuk a 15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag inaktív nettó élettartamot is (15. tábla).

15. Magyarország népességének 15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama az 1910—1960. években

Нетто продолжительность экономической неактивной жизни населения Венгрии ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста в 1910—1960 годы
Economically inactive net expectation of life up to the age of 69 years of the population of Hungary at the age of 15 years in the years 1910—1960

Év (1)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- peség (7)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- peség (7)
	15 éves korban 69 éves korig várható gazdaságilag inaktív nettó élettartamának (4)					
	abszolút nagysága (év) (2)			a 15 éves korban 69 éves korig várható összetartamon belüli aránya (%) (3)		
1910.....	1,8	32,1	17,2	4,3	76,2	40,9
1920.....	2,4	29,0	16,0	5,6	67,4	37,2
1930.....	3,4	32,7	18,4	7,5	71,7	40,5
1949.....	4,3	33,4	19,0	9,1	67,7	39,3
1960.....	4,4	28,5	16,5	8,8	55,2	32,5

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) абсолютная величина (лет); (3) удельный вес (%) внутри ожидаемой в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста продолжительности всей жизни; (4) нетто продолжительность экономической жизни неактивной населения, ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста; (5) мужчин; (6) женщин; (7) населения — всего.

Heading: (1) Years; (2) absolute extent (in years); (3) share in the total expectation of life up to the age of 69 years (percentage) at the age of 15 years; (4) of the economically inactive net expectation of life up to the age of 69 years at the age of 15 years; (5) of males; (6) of females; (7) of the total population.

A gazdaságilag inaktív nettó élettartam történeti alakulásának hazánkban megfigyelhető tendenciái — legalábbis a férfi népeségre vonatkozóan — nemzetközi összehasonlítások alapján is igazolhatók. Az 1950 körüli népszámlálások adatai alapján végzett számítások szerint a férfiak születéskor várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama az iparosodó országokban 22,8, a félig iparosodott országokban 17,2, a mezőgazdasági országokban 14,4 évet tett ki. A férfi népesség 15 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama ugyanakkor az iparosodott országokban 9,2, a félig iparosodott országokban 6,4, a mezőgazdasági országokban pedig 4,6

évvél volt egyenlő. Magyarország férfi népességének születéskor várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama 1949-ben 18,3 évet, 15 éves korban várható gazdaságilag inaktív nettó élettartama pedig 6,3 évet tett ki. Magyarország e tekintetben a félig iparosodott országok átlagához áll legközelebb.

16. Magyarország népességének születéskor és egyes életkorokban várható nettó nem munkaidő-összege az 1910—1960. években (év)

Нетто сумма нерабочего времени населения Венгрии, ожидаемая в период рождения и в отдельных возрастах в 1910—1960 годы (лет)

Amount of the net non-working time of the population of Hungary to be expected at birth and in the individual ages of life in the years 1910—1960 (years)

Megnevezés (1)	1910	1920	1930	1949	1960
1. A férfiaké					
0 éves korban	32,3	34,0	40,6	48,9	54,3
15 éves korban	34,3	35,3	38,2	41,2	43,2
20 éves korban	31,4	32,4	35,0	37,6	39,5
30 éves korban	26,1	27,1	29,1	31,1	32,4
40 éves korban	20,4	21,4	23,0	24,7	25,4
50 éves korban	15,1	15,9	17,2	18,6	18,7
60 éves korban	10,2	10,8	11,8	13,2	13,0
70 éves korban	6,5	6,5	7,3	8,4	8,0
2. A nőké					
0 éves korban	38,7	40,5	49,1	59,4	64,0
15 éves korban	42,1	42,7	46,7	51,6	52,7
20 éves korban	39,2	39,8	43,4	47,8	48,5
30 éves korban	33,0	33,8	36,6	40,0	40,1
40 éves korban	26,0	27,0	29,1	31,9	31,9
50 éves korban	19,0	19,8	21,6	23,9	24,0
60 éves korban	12,4	13,2	14,6	16,4	16,5
70 éves korban	7,4	7,7	8,8	10,1	9,8
3. Az össznépességé					
0 éves korban	35,5	37,2	44,8	54,3	59,3
15 éves korban	38,3	39,0	42,5	46,7	48,1
20 éves korban	35,3	36,1	39,3	42,9	44,1
30 éves korban	29,6	30,4	32,9	35,8	36,3
40 éves korban	23,2	24,2	26,2	28,5	28,8
50 éves korban	17,0	17,9	19,4	21,4	21,5
60 éves korban	11,4	12,0	13,3	14,9	14,9
70 éves korban	7,0	7,2	7,5	9,4	9,0

Горизонтальная графа: (1) Наименование.

Вертикальная графа: 1. Мужчин в возрасте ... лет; 2. женщин в возрасте ... лет; 3. населения — всего, в возрасте ... лет.

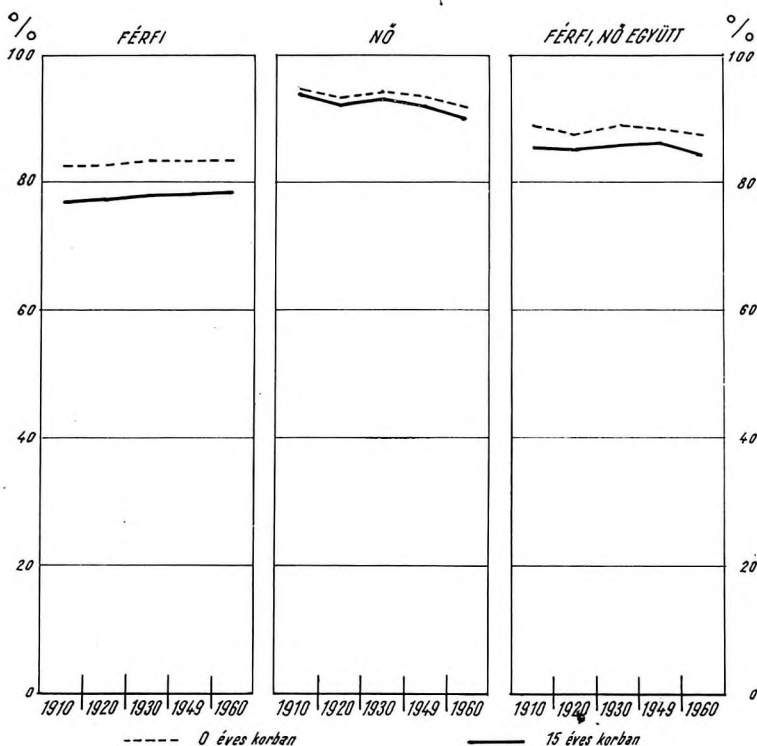
Heading: (1) Denomination.

Lateral text: 1. Males in the age of ... years; 2. females in the age of ... years; 3. total population in the age of ... years.

A születéskor és az egyes életkorokban várható nettó munkaidő-összegnek az összeélettartam megfelelő mutatóiból (e_x^0) való kivonása útján kiszámít-

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) абсолютная величина (лет); (3) удельный вес (%) внутри ожидаемой в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста продолжительности всей жизни; (4) нетто сумма нерабочего времени населения ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста; (5) мужчин; (6) женщин; (7) населения — всего.

Heading: (1) Years (2) absolute extent (in years); (3) share in the total expectation of life up to the age of 69 years (percentage) at the age of 15 years; (4) of the net non-working time to be expected up to the age of 69 years at the age of 15 years; (5) of males; (6) of females; (7) of the total population.

VIII. Magyarország népessége születéskor és 15 éves korban várható nettó nem munkaidő-összegének a megfelelő életkorokban várható összelettartamon belüli aránya

Нетто продолжительность ожидаемой при рождении и в 15 летнем возрасте нерабочего времени населения Венгрии в процентах к продолжительности всей жизни, ожидаемой в соответствующих возрастах в 1910—1960 гг.

Share of the amount of the net non-working time of the population of Hungary to be expected at birth and at the age of 15 years in the total expectation of life at the corresponding ages

17. Magyarország népessége 15 éves korban 69 éves korig várható nettó nem munkaidő-összege az 1910—1960. években

Нетто сумма нерабочего времени населения Венгрии, ожидаемая в 15-летнем возрасте до 69-летнего возраста в 1910—1960 годы

Amount of the net non-working time of the population of Hungary to be expected up to the age of 69 years at the age of 15 years in the years 1910—1960

Év (1)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- pesség (7)	A férfiak (5)	A nők (6)	Az összné- pesség (7)
	15 éves korban 69 éves korig várható nettó nem munkaidő-összegének (4)					
	abszolút nagysága (év) (2)			a 15 éves korban 69 éves korig várható összelettartamon belüli aránya (%) (3)		
1910.....	32,5	39,7	36,1	77,0	94,3	85,6
1920.....	33,1	39,7	36,4	77,5	92,3	84,9
1930.....	35,2	42,5	38,9	78,1	93,2	85,7
1949.....	37,0	45,4	41,3	77,9	92,1	85,3
1960.....	38,9	46,1	42,5	78,1	89,3	83,8

Перевод см. на 54. странице. — Translation see on the 54. page.

ható a születéskor és az egyes életkorokban várható *nettó nem munkaidő* alakulását is (16. tábla). A 16 éves korban 60 éves korig várható nettó nem munkaidő alakulását a 17. tábla mutatja be. A tendenciák hasonlóak a gazdaságilag inaktív nettó élettartam alakulásához. A VIII. ábra a születéskor és az egyes életkorokban várható nettó nem munkaidő-összegnek a megfelelő összélettartam mutatókon belüli arányváltozásait mutatja be.

A gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartam különbségének történeti alakulása

A halandósági viszonyok javulása következtében mind kisebb a gazdaságilag inaktív élettartamnak és a nem munkaidő-összegének a halandóság miatti megrövidülése, mint ahogyan az részben a 18. tábla adataiból kitűnik.

A gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartam és a bruttó és nettó nem munkaidő különbsége a halandósági viszonyoknak a gazdasági fejlődéssel együttjáró javulása következtében hosszabb távon feltehetően más országokban is csökken, ezt azonban kimutatni és hazai adatainkkal egybevetni a szükséges információk hiányossága miatt egyelőre nem állt módunkban.

18. Magyarország 15—69 éves népessége gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartama, valamint bruttó és nettó nem munkaidő-összege különbségének alakulása az 1910—1960. években (év)

Динамика различий brutто и нетто продолжительности экономически неактивной жизни и brutто и нетто сумм нерабочего времени населения Венгрии в возрасте 15—69 лет в 1910—1960 годы (лет)

Development of gross and net length of the economically inactive life and of the difference in the amount of the gross and net non-working time of the 15—69 year old population of Hungary in the years 1910—1960 (years)

Év (1)	A 15—69 éves (8)					
	férfiak (5)		nők (6)		mindkét nembeliek (7)	
	gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó nem munkaidő-összegének (4)	gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó nem munkaidő-összegének (4)	gazdaságilag inaktív bruttó és nettó élettartamának (3)	bruttó és nettó nem munkaidő-összegének (4)
	k ü l ö n b s é g e (2)					
1910....	0,8	9,9	10,3	12,3	5,4	11,1
1920....	0,9	9,6	9,0	11,3	5,3	10,6
1930....	1,1	7,8	7,3	8,9	4,5	8,5
1949....	1,1	5,9	4,1	5,3	3,5	5,8
1960....	1,0	4,2	2,3	3,1	2,3	3,8

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) различие; (3) между brutто и нетто продолжительностью экономически неактивной жизни; (4) между brutто и нетто суммой нерабочего времени; (5) мужчин; (6) женщин; (7) лиц обоих полов; (8) в возрасте 15—69 лет.

Heading: (1) Years; (2) difference; (3) in the economically inactive gross and net length of life; (4) in the amount of the gross and net non-working time; (5) of males; (6) of females; (7) of both sexes; (8) at the age of 15—69 years.

NÉHÁNY ZÁRÓ MEGJEGYZÉS

Az összélettartam gazdasági aktivitás és inaktivitás szerinti vizsgálata a demográfiai életrajz gazdasági aspektusa foglalkoztatottsági vonatkozásainak elemzését jelenti.

A demográfiai életrajz része az egyetemes életrajznak, a gazdasági aspektus pedig része a demográfiai életrajznak. A foglalkoztatottsági vonatkozások elemzése szintén csak egy részét alkotja az élettartam gazdasági aspektusa vizsgálatának, az e tanulmányban közzétett számítási eredmények pedig az élettartam foglalkoztatottsági vonatkozásai vizsgálatának is csak töredékét jelentik. A foglalkoztatottsági vonatkozások vizsgálata többek között a gazdaságilag aktív élettartam népgazdasági ágak szerinti vizsgálata révén mélyíthető el, ami természetesen a foglalkozási ágak szerinti elemzéssel, a munka szellemi, ill. fizikai jellegére vonatkozó elemzésekkel stb. is kiegészülhet.

További szempont, amelyet a demográfiai életrajz minden aspektusának vizsgálatával kapcsolatban érvényre kell juttatni, hogy milyen összefüggés van a különböző specifikus élettartamok és kiegészítő élettartamaik — adott esetben a gazdaságilag aktív és inaktív élettartam —, valamint az eseménygyakoriságok és az összeélettartam nagysága között. A gazdaságilag aktív és inaktív nettó élettartamra vonatkozó számításaink lehetővé tették, hogy megállapítsuk a születéskor és az egyes korévekben várható összeélettartam egy évére jutó gazdaságilag aktív nettó élettartam és nettó munkaidő nagyságát (egy év élet ún. „munkaidő-árát”) és elemezzük e mutatóknak az összeélettartam nagyságával való kapcsolatát. Kiszámítottuk a gazdaságilag inaktív nettó élettartam és a nettó nem munkaidő (szabadidő) egy évének gazdaságilag aktív nettó élettartamban és nettó munkaidőben kifejezhető „árát” is és elemeztük ez utóbbi mutatók és a gazdaságilag inaktív nettó élettartam, ill. a nettó nem munkaidő-összeg nagysága közötti összefüggéseket is. E vizsgálatainkról, valamint a demográfiai életrajz foglalkoztatottsági összefüggései egyébirányú elemzésének eredményeiről más alkalommal számolunk be.

IRODALOM

1. Dr. Tamásy József: A munkaerő vizsgálatának demográfiai alapjai. *Demográfia*, 1959. évi 2—3. sz. 217—238. p.
2. Wolfbein, S. L.: The Length of Working Life. *Population Studies*, 1949. Vol. III. No. 3. 286—294. p.
3. Garjinkle, S.: Changes in Working Life of Men, 1900—2000. *Monthly Labor Review*, 1955. Vol. 78. No. 3. 297—300. p.
4. Garjinkle, S.: Tables of Working Life for Women. *Monthly Labor Review*, 1956. Vol. 79. No. 6. 654—659. p.
5. Dublin, L. I., Lotka, A. J.: The Money Value of a Man. Ronald Press Comp., New York, 1946.
6. Woytinsky, W. S.: Labor in the United States, *Social Science Research Council*, 1938.
7. Durand, J.: The Labor Force in the United States, 1890—1960. 1948.
8. Demographic Aspects of Manpower. Sex and Age Patterns of Participation in Economic Activities. United Nations. *Population Studies*, No. 33. New York, 1962. (Ismertetését lásd a *Demográfia* 1963. évi 2. sz. 265—267. p.)
9. A. Ja. Bojarszkij hozzászólása az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága által 1962. november 28—30. között rendezett Nemzetközi Demográfiai Symposium I. munkakülésén. *Demográfia*, 1963. évi 3. sz. 294. p.
10. Ptuha, M. V.: Ocserki po sztatistike naszelenija. Moszkva. Goszstatizdat, 1960. 456 p. II. fejezet 64—93. p. (Ismertetését lásd *Demográfia*, 1961. évi 3. sz. 391—392. p.)
11. Ptuha, M. V.: A demográfiai jelenségek és folyamatok vizsgálatának általános formája. *Demográfia*, 1961. évi 1. sz. 35—49. p.
12. Tables of Working Life; Length of Working Life for Men, Bulletin No. 1001. Washington, August 1950.
13. The Length of Working Life of Males in Great Britain. London, HMSO, 1959.
14. Vielrose, E.: Zarys demografii potencjalnej, PWN, Warszawa, 1958.
15. Czarnota, A.: Metody obliczania trwania zycia zawodowego. *Studia Demograficzne*, 1954. Tom. II., No. 4. 57—69. p.
16. Spiegelman, M.: Introduction to demography. The Society of Actuaries, Chicago, Illinois, 1955. 309 p. 219. p.

О ПРОДОЛЖИТЕЛЬНОСТИ ЭКОНОМИЧЕСКИ
АКТИВНОЙ И НЕАКТИВНОЙ ЖИЗНИ*Резюме*

В демографической науке до сих пор не уделялось должное внимание вопросу, как складывается в течение жизни частота различных демографических событий и доля продолжительности различных демографических состояний (напр. холостого, или незамужнего, брачного, вдовствующего, разведенного положения, экономически активного и неактивного, больного и здорового и т. д. состояния) в рамках всей продолжительности жизни и ее взаимосвязь с величиной всей продолжительности жизни. Научно — исследовательская группа по демографии Центрального Статистического Управления Венгрии поставила себе в качестве задачи осуществление такого исследования. Журнал «Демография» начиная с настоящего номера в форме исследований и сообщений будет отчитываться о полученных в ходе этой работы результатах. Авторы именуют описание жизни с точки зрения частоты происходящих на её протяжении демографических событий и её структуры по различным состояниям *демографической биографией*. Демографическая биография является частью универсальной биографии, разработанной с учетом также и частоты недемографических событий и продолжительности недемографических состояний.

Расчеты относительно продолжительности экономически активной и неактивной жизни образуют часть анализа экономического аспекта демографической биографии. Авторы после демонстрации понятий, данных и расчетных методов приводят абстрагированную от смертности брутто продолжительность экономически активной и неактивной жизни, далее, принимающую во внимание смертность, исчисленную при помощи метода таблицы смертности, нетто продолжительность экономически активной и неактивной жизни, а затем показывают историческую динамику и важнейшие международные отклонения различий в экономически активной брутто и нетто продолжительности и жизни и в экономически неактивной брутто и нетто продолжительности жизни (см. таблицы №№ 4, 7, 8, 11, 12, 14, 15 и 18 и графики I, III, V и VII). Авторы, используя обширные источники венгерских демографических данных (при помощи данных переписей населения 1910, 1920, 1930, 1949 и 1960 годов), подвергают исследованию структуру жизни с точки зрения экономической активности и неактивности на протяжении пятидесятилетнего периода.

Помимо экономически активной и неактивной брутто и нетто продолжительности жизни они исчислили т. н. брутто и нетто сумму продолжительности рабочего времени и брутто и нетто сумму продолжительности нерабочего времени на протяжении жизни человека, а также и динамику различий между ними (см. таблицы 5, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 17 и 18 и графики II, IV, VI и VIII).

Применённые методы позволили установить, каким образом складываются рассматриваемые в очерке специфические продолжительности жизни в случае неизменности условий занятости, рабочего времени и смертности в течение охваченных расчетами лет. В этом смысле в очерке используется выражение «историческая динамика» относительно изучаемых показателей. Авторы относят произведение этих расчетов при помощи метода генераций (когорт) к числу дальнейших задач.

LENGTH OF ECONOMICALLY ACTIVE
AND INACTIVE LIFE*Summary*

The investigation of the frequency of the various demographic events and of the duration of the different demographic states (unmarried and single resp., married, widowed, divorced, school attending, economically active, economically inactive, healthy, sick etc. states), of their proportion within the total length of life and of their connection with the extent of the total duration of life has remained relatively neglected and incomplete so far in demography. The Research Group for Population Studies of the Hungarian Central Statistical Office has set itself the aim to perform an investigation and to review its results in the form of papers and communications beginning with the present number of "Demográfia". The authors call the description of the life by the frequency of demographic events and by the structure of the different states a *demographic biography*. The demographic biography forms part of the universal biography worked out also by the frequency of the non-demographic events and the duration of the non-demographic states.

The computations relating to the duration of economically active and inactive life form part of the analysis of the economic aspect of the demographic biography. After reviewing the concepts used, the data and the techniques of computation, the paper describes the historic development and the major international divergencies of the gross length of economically active and inactive life, considered as independent of mortality, of the net length of economically active and inactive life, computed by means of the life table method, and considering also mortality, further of the difference between the duration of economically active gross and net as well as economically inactive gross and net life (see Tables 4, 7, 8, 11, 12, 14, 15 and 18 as well as Figures I, III, V and VII). By utilizing the abundant data collection of Hungarian demography the authors have investigated the share of the length of economically active and inactive life over a period of 50 years (by the aid of the data of the population censuses of 1910, 1920, 1930, 1949 and 1960).

Beside the length of gross and net economically active and inactive life also the changes in: the amount of the so-called gross and net working time and of the gross and net non-working time as well as of their difference have been computed (see Tables 5, 6, 9, 10, 11, 13, 16, 17 and 18 as well as Figures II, IV, VI and VIII).

The methods applied have made it possible to state how the specific lengths of life reviewed in the paper develop if employment, working time and mortality conditions in the years covered by the computations are constant. The term "historic development" of the indicators under review has been used in the paper in this sense. The computations by means of the generation (cohort) method have been ranged by the authors among their future tasks.

KÍSÉRLET A NÉPESSÉGFEJLŐDÉS ÁLTALÁNOS GAZDASÁGI ELMÉLETÉNEK MEGFOGALMAZÁSÁRA

ZBIGNIEW SMOLIŃSKI *

Ez a tanulmány kísérlet egy olyan elmélet kialakítására, mely megvilágítaná a népesség fejlődésében szerepet játszó gazdasági tényezők hatásának mechanizmusát. A tanulmány nem törekszik a népességfejlődés rendkívül komplex jelenségének elemzésére: a fejlődésre ható tényezők közül csak a gazdasági s azonbelül is elsősorban a jövedelmi helyzet szerepével foglalkozik. Ebből következik, hogy a tanulmány egy elméleti absztrakciót ad, mely közvetlenül egyetlen konkrét népességfejlődést sem tud megmagyarázni, viszont segíthet a fejlődésre ható egyik tényező, a jövedelmi viszonyok szerepének helyesebb értékelésében.

*

A népesség reprodukciójában szerepet játszó tényezők és körülmények meghatározása csak akkor lehetséges és célszerű, ha megvizsgáljuk a termékenység ösztönző és fékező tényezőit a családban. Meg kell vizsgálni a szaporodás szempontjából alapvető egységben (továbbiakban: szaporodási egység) fellépő összes tényezőket, amelyeknek eredményeképpen a házaspár tudatosan vagy öntudatlanul eldöntik, hogy kívánnak-e gyermeket vagy sem.

A probléma vizsgálatában egy „ideáltípust” veszünk alapul, azzal a tudattal, hogy sok mások is hat a konkrét esetekben, de feltételezzük, hogy az ezek által előidézett változások a dolog lényegét nem befolyásolják.

Az egész elmélet két bizonyítás nélkül elfogadott axiómán alapul. Az első úgy hangzik, hogy *az ember tevékenységét az a természetes törekvés jellemzi, hogy az életet új nemzedékben újítsa meg. Ez a törekvés objektív jellegű olyan értelemben, hogy független az emberi akartától.*

A másik alapvető axióma, amelyen az előadott elmélet alapul, az, hogy *az ember tevékenységét az a természetes törekvés jellemzi, hogy szükségleteit egyre jobban elégítse ki.* Hangsúlyozom, hogy nem általában a szükséglet kielégítéséről van szó, mert ezzel a tulajdonsággal az állatok is rendelkeznek. Az ember azzal a céllal végzi gazdasági tevékenységét, hogy szükségleteit mind jobban és teljesebben elégítse ki. Ez a specifikusan emberi tényező.

E két természetes törekvés között bizonyos ellentmondás van, de pozitív

* A Lengyel Statisztikai Főhivatal tudományos munkatársa.

irányban is hatnak egymásra: a szükségletek mind jobb és teljesebb kielégítése nem képzelhető el az élet folyamatos megújítása nélkül.

Vizsgáljuk meg most, hogy ez a két törekvés hogyan hat az alapvető szaporodási egységben.

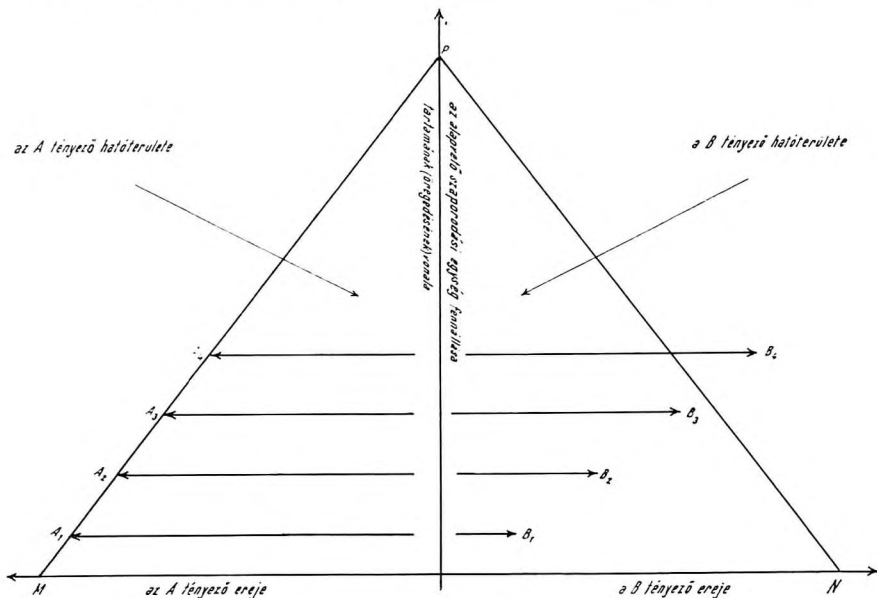
Két ember házasságot köt. Fiziológiai diszpozíciójuk meghatároz egy bizonyos kezdeti törekvést a szaporodásra. Az évek múltán ez a törekvés különböző okok miatt gyengül, míg végül a zérus szintre csökken. A szaporodásra való természetes törekvés kezdeti értéke minden egyedi esetben különbözik. A szaporodási törekvés tényleges értéke azonban nemcsak a házastársak már említett fiziológiai diszpozíciójától függ (ez határozza meg az ún. maximális, fiziológiailag lehetséges szaporodási képességet), hanem számos más, ösztönzőként vagy fékként ható tényezőtől is. Ide tartoznak a gazdasági tényezők — melyekkel később részletesen kívánunk foglalkozni — továbbá az erkölcsi és etikai nézetek, a kulturális szint, a vallási parancsok és tilalmak elfogadásának foka, a környezet hatása stb. Az utóbbiak nem gazdasági jellegű tényezők, bár forrásukat a társadalom anyagi létében kell keresni. Már ezek a tényezők is lényegesen módosítják a maximális, fiziológiailag lehetséges szaporodási törekvés értékét. Például, ha az utóbbit a 12 utódra való törekvéssel határozzuk meg, akkor a mai átlagos házaspár etikai nézeteire, kulturális és szellemi színvonalára tekintettel, az utódokra való törekvés (pillanatnyilag kikapcsolva a gazdasági tényezőt) a 6 gyermek szintjén állapodik meg. Látjuk tehát, hogy bizonyos tényezők ezt a maximális szintet egy optimális szintre (nevezzük így) csökkentik le.

Ahogy a szaporodásra való maximális törekvés változik az időben, úgy változik az optimális szaporodásra való törekvés is: a kezdeti legmagasabb értékről az idő multával zérusra csökken. A szaporodásra való optimális törekvést a továbbiakban *A* tényezőnek nevezzük.

Az alapvető szaporodási egység egyidejűleg az alapvető gazdálkodó egység is. Az újonnan létrejött szaporodási egység életszínvonalát kezdetben egy vagy mindkét házastárs jövedelme határozza meg. Ha a házastársak elhatározzák az első utód nemzését, természetesen számolniuk kell azzal, hogy kezdeti életszínvonaluk süllyed: és pedig a gyermek születésével, majd később eltartásával és nevelésével járó költségekkel. Ezek a költségek a szaporodás elhatározásánál az utód szülése ellen ható erőként jelentkeznek. Ez az erő gazdasági természetű, mely a családtagok (ebben az esetben a szülők) számára életszínvonaluk csökkenésével való számolásban jelentkezik. A szaporodást korlátozó ezen tényező (amelyet ezután *B* tényezőnek nevezünk) ereje gyakran nem képes ellensúlyozni az *A* tényező kezdeti erejét. Ez azt jelenti, hogy tekintettel a szaporodásra való erős törekvésre a megszületendő gyermek szülei elfogadják életszínvonaluk süllyedését. A szaporodásra való kezdeti törekvés néha olyan erős, hogy semmilyen gazdasági szempontot sem vesznek figyelembe. Az első gyermek születésének elhatározásánál szerepet játszik még az is, hogy a fiatal házaspár családjában általában magasabb az átlagos jövedelem, mint amilyenhez korábban szüleik családjában hozzászoktak és magasabb annál is, amilyen idősebb gyermekes munkatársaik, ismerőseik családjában, akiknek viszonyai számukra összehasonlítási alapul szolgálnak.

Az I. ábra vázlatosan bemutatja az itt említett tényezők hatását és változásukat az időben. A háromszög alapjára merőlegesen haladó vonalat

nevezzük az alapvető szaporodási egység tartama (öregedése) vonalának, mely az időtényező szerepét fejezi ki a szaporodási szándék alakulásában. A O pontban létrejön az alapvető szaporodási egység, a P pontban pedig felbomlik. Balra tőle van az A tényező hatóterülete. Az $M—P$ vonalon megjelöltük az A tényezőnek hatóerejét a kezdeti stádiumban, a kezdeti optimális szaporodási törekvést, míg a szaporodási egység tartamának vonala és A_1, A_2, A_3 és A_4 pontok közötti vonalak hossza az optimális törekvés csökkenését mutatják be az idő múlásával. A csökkenés következtében a törekvés P pontban zérus lesz.

1. ábra

Az $O—P$ vonaltól jobbra van a B tényező hatóterülete, amely meghatározza a már élő családtagok életszínvonalának a gyermek születésével járó életszínvonal-süllyedés szaporodáskorlátozó hatását. Amint fent mondtuk, ha az A tényező értéke az A_1 szinten helyezkedik el, a B tényező pedig a B_1 szinten, akkor az első túlsúly semlegesíti a második hatását és a gyermek megszületik. A gyermek születése lejjebb szállította a szülők életszínvonalát. Ha ezt az életszínvonalat vázlatosan ábrázolni akarjuk az ábrán, akkor a B tényező hatóterületét erre is felhasználhatjuk.

Az életszínvonal kezdeti értéke az $O—P$ idővonalon van. Ahogy távolodunk ettől a vonaltól jobbfelé (az N pont irányában), úgy hat egyre erősebben a szaporodást korlátozó gazdasági tényező, (amely az életszínvonal süllyedésében jut kifejezésre). Ezért a B_1, B_2, B_3 és B_4 pontok az életszínvonalnak az egymást követő utódok születése miatti süllyedését is kifejezik.

Az első gyermek születése és bizonyos idő eltelté után az A tényező az A_2 szinten állapodik meg. Ennek a tényezőnek ereje szintén túlsúlyban van, éspedig a B_2 tényezővel szemben, amely a második gyermek születésé-

vel szembeni ellenállást fejezi ki, s amely megfelelően nagyobb, mint volt az első gyermek esetében. Ez abból következik, hogy a kezdeti állapothoz viszonyítva még jobban csökken a szülők és ezenkívül az első gyermek életszínvonala is. Ennek ellenére, mivel $A_2 > B_2$, a második gyermek is megszületik. A harmadik gyermek is megszületik, mert $A_3 > B_3$. A negyedik gyermek azonban már nem születik meg, mert $A_4 < B_4$. A szaporodást korlátozó tényező ereje már olyan nagy, hogy semlegesíti az A tényező aktuális értékének hatóerejét.

Az itt bemutatott helyzetet a következőképpen is megfogalmazhatjuk. *Az alapvető szaporodási egységben addig kerül sor születésekre, amíg a további utódok világra hozása nem rontja lényeges mértékben az élők életszínvonalát, vagy amíg a további utódok születésétől való tartózkodás nem javítja lényegesen az életszínvonalat.*

Mit jelent az, hogy „...nem rontja lényeges mértékben ... vagy nem javítja lényegesen az élők életszínvonalát”. Ez esetenként változó, a házaspárok szubjektív mérlegelésétől függ. Az alapvető szaporodási egység adott környezetben él; egyedülálló, magános személyek, gyermektelen házaspárok és különböző gyermekszámú családok veszik körül. A házaspárok minden esetben saját életszínvonalukat a környezetben előforduló életszínvonalhoz hasonlítják. Így például, ha az ötödik gyermek megszületése lényeges módon megváltoztatja életszínvonalukat a környezetben előforduló átlagos életszínvonalhoz képest, akkor ezt a gyermeket már nem kívánják létrehozni. A B tényező hatóereje ebben az összefüggésben jelentkezik, környezetenként és esetenként különböző erővel.

Tekintettel az összehasonlítási alap (referencia keret) fontosságára, a társadalmi környezettől függően igen eltérő az A és B tényezők hatásának érvényesülése és ennek következtében a születések számának alakulása.

Primitív és általában az alacsony gazdasági és kulturális fejlettségi szinten álló népesekéknél az optimális szaporodási törekvés kezdeti értéke egyenlő vagy közel egyenlő a maximális értékkel. Az alapvető szaporodási egység fennállásának időtartama viszonylag rövid. Az I. ábra leírásából tudjuk, hogy ahhoz, hogy a további gyermekek megszületésétől tartózkodjanak, A -nak kisebbnek kell lennie B -nél. Ez a primitív népeknél egyáltalán nem vagy csak nagyon nagy gyermekszám esetén következik be. Tekintettel arra, hogy az A és B tényezők erejének egybevetésekor az utóbbi általában nem ellensúlyozza az első hatását, egymás után megszületik a második, harmadik vagy nyolcadik gyermek. Ilyen körülmények között csak az A tényező gyors csökkenése (a házastárs betegsége, halála stb.) szakítja meg a szaporodási folyamatot. A szaporodást korlátozó tényező ebben az esetben csak igen gyenge hatást gyakorol. Ez a tényező minden helyzetben előfordul, az alacsony életszínvonal körülményei között azonban nem képes ellensúlyozni az A tényező hatását.

Vegyük például az indiai parasztot. A szaporodásra való törekvés itt közel van a maximális értékhez az alacsony kulturális stb. színvonal miatt. A további gyermek születése által okozott életszínvonal-süllyedés minimális az alacsony életszínvonal miatt. Ezért közömbös számára, hogy négy vagy nyolc gyermeke van-e. Mindkét esetben a létminimum szintjén vagy az alatt elégti ki szükségleteit. Nincs érdekelve gyermekei számának korlátozásában, mert például a kilencedik gyermek születése nem rontja lényeges

módon az élők életszínvonalát, és a kilencedik gyermek születésétől való tartózkodás sem javítja lényegesen helyzetüket.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a B tényező ebben a helyzetben is fellép, de hatóereje nem képes ellensúlyozni az A tényező hatóerejét.

Vizsgáljuk meg most a magas életszínvonalú házaspár helyzetét. Itt az A tényezőnek már kezdeti értéke sem nagy, és ennek a tényezőnek időbeli változásai is kicsinyek. Az alapvető szaporodási egység fennállásának tartama hosszabb. A magas életszínvonalon élő családokban minden gyermek megszületése igen erősen befolyásolja a már élők életszínvonalát. A B tényező itt nagy szerepet játszik. Az első és a második gyermeknél az A tényező még képes ellensúlyozni a B tényező hatását, viszont a harmadik és további gyermekeknél megfordul a helyzet.

Az első helyzetben a szaporodási folyamat megáll még mielőtt az A és a B tényező kiegyensúlyozzák egymást (a B gazdasági tényező megengedi még további gyermekek születését), betegség, a házastárs halála stb. következtében. Ezzel szemben a második helyzetben a szaporodási folyamat sokkal gyorsabban megáll, mert az alapvető szaporodási egység még fennáll, de a B gazdasági tényező már nem engedi meg az A tényező érvényesülését.

Miután megvizsgáltuk azokat az erőket, amelyek az alapvető szaporodási egységben hatva meghatározzák a család gyermekszámát, térjünk át megfigyeléseink általánosítására, annak vizsgálatára, hogy ezek az erők hogyan hatnak a társadalom egészében.

A társadalom egésze rétegekre bontható abból a szempontból, hogy a szaporodásra ható tényezők milyen erővel jelentkeznek. Más ezeknek az erőknek a hatása a jövedelmi helyzettől függően és mint ahogy láttuk, változik a demográfiai sajátosságok szerint is. Kiszámítható azonban e tényezőknek bizonyos értéke is, amely meghatározza az illető társadalom átlagos gyermekszámát. Ez az átlagos gyermekszám rendszerint meglehetősen stabil, annak ellenére, hogy az egész népesség állandó mozgásban van. Vizsgáljuk meg most, hogy mit jelent az, hogy ennek a mozgásnak ellenére az alapvető szaporodási egységre eső átlagos gyermekszám bizonyos időn keresztül semmit sem változik.

Tudjuk már, hogy az egyedi esetekben nem következik be további születés, ha legalább $A = B$. Ha az egész népességben előforduló helyzet vizsgálatakor az A és B tényezők egyedi értékeit az átlagértékekkel helyettesítjük, és ha az átlagok egymással egyenlők, akkor az egyenlőség megtartása bizonyos időn keresztül azt jelenti, hogy a gyermekszám nem változik.

Nézzük meg most, hogy mi történik akkor, ha az egyensúly valamilyen ok miatt felborul? (Egyelőre ne térjünk ki az egyensúlyt felborító okra.)

Induljunk ki abból az esetből, amikor $A_3 < B_3$, ahol mind A , mind B esetében a tényezők átlagos csoportértékeit vesszük. Ugyanakkor $A_4 < B_4$. Ebben az esetben tételezzük fel, hogy az átlagos gyermekszám 3. Ha már most A_3 csökken, vagy B_3 növekszik és $A_3 \approx B_3$, akkor az átlagos gyermekszám csökkenése várható. Ideáltípusunkban A -t konstansnak tekintjük, illetve csak az időtényezőtől tekintjük függőnek és így azt mondhatjuk, hogy a családok gyermekszáma a B tényező hatóerejével fordított arányban változik. Minél erősebben hat a szaporodást korlátozó tényező, annál inkább csökken a gyermekszám, és megfordítva: minél kisebb e tényező értéke, annál inkább nő a gyermekszám.

A probléma ezután az, hogy meghatározzuk, milyen ok miatt bomlik meg az egyensúly a tényezők között és változik meg ennek következtében a gyermekszám színvonala.

Az alapvető szaporodási egység (a család) életszínvonalát megváltoztathatják ún. külső és belső tényezők. Külső tényezők azok, amelyek a család összjövedelmében okoznak változást. Ilyen lehet valamelyik házastárs keresetének növekedése vagy csökkenése vagy a családon belül a keresők számának változása. Belső tényező viszont az összjövedelem elosztása szempontjából figyelembe veendő családtagok számának változása.

A külső tényező hatását semlegesíti a belső tényező hatása, de erősítheti is. Például a jövedelmek növekedése és ezzel egyidejűleg az eltartott családtagok számának növekedése következtében az életszínvonal változatlan maradhat. Az ellenkező eset fordul elő, amikor a nagyobb jövedelem elvesztésével egyidejűleg még egy gyermek születik.

Vizsgáljuk meg egy elméleti példán a jövedelem szerepét a további szaporodás szempontjából. Induljunk ki abból a helyzethől, amikor a havi átlagos családi jövedelem 3000 zloty és tegyük fel, hogy e havi átlagos jövedelem mellett az egész népességben az átlagos gyermekszám négy. Az egy családtagra eső átlagos jövedelem tehát 500 zloty. Ez az átlag különböző részátlagokból tevődik össze, amelyek a családban levő családtagok (gyermek) különböző számából következnek. Egyes alapvető szaporodási egységekben, különösen amelyekben már nagy a gyermekszám, nem kerül sor további születésekre ($A > B$). Születésekre kerül sor viszont a gyermektelen vagy egy-, két- és háromgyermekes családokban. Minél magasabb a gyermekek sorszáma, valószínűleg annál ritkábban. *Képzeljünk el továbbá egy alapvető szaporodási egységet, amelyben meghatározott időpontban az A tényező ereje csak kismértékben nagyobb a B tényező erejénél* (csak annyival, hogy egy további gyermek születik). Tegyük fel, hogy a szóban forgó családnak már volt három gyermeke. Ebben a családban az egy főre eső jövedelem 600 zloty. A negyedik gyermek születése ebben az esetben 100 zlotyval csökkenetén az egy főre jutó jövedelmet, ennyi lenne a „veszteség”. Feltételezzük, hogy ez a „veszteség” még nem ellensúlyozza az A tényező hatását és a negyedik gyermek megszületik.

Képzeljük el most, hogy az adott népesség átlagjövedelme 3000-ről 3600 zlotyra nő. Új helyzet áll elő és ennek következtében másképpen kerül egyensúlyba az A és a B tényező. Ebben az új helyzetben az említett házaspár családjában az egy főre jutó jövedelem a negyedik gyermek megszületése után lesz 600 zloty. A negyedik gyermek születését megelőzőleg viszont a házaspár életszínvonala 720 zlotyval volt meghatározható és így a már élők életszínvonalán 120 zloty veszít a negyedik gyermek megszületésekor, nem pedig az eddigi 100 zloty. Ha az előző helyzetben az A tényező csak jelentéktelen mértékben volt erősebb a B tényezőnél, akkor az új helyzetben megfordulhat a két erő viszonya és a negyedik gyermek nem születik meg. A B tényező korlátozó hatása még erősebben jelentkezik, ha az átlagos életszínvonal az adott népességben nem változik meg, csak a leírt család jövedelme nő.

Könnyen bebizonyíthatjuk, hogy amikor ez a probléma két- vagy egygyermekes családra vonatkozik, akkor a családi jövedelem növekedése még nagyobb ellenállást eredményez, mint a leírt esetben. Például a második gyermek megszületésével járó veszteség 250 zlotyról (3000 zloty összejöve-

delem esetén) 300 zlotyra (3600 zloty összjövedelem esetén) nő. Ha a gyermekszám növelésére vonatkozó döntés előtt az A és a B tényezők ereje közel állt egymáshoz, akkor ebben az új helyzetben a B túlsúlyba kerülhet és a második gyermek nem születik meg. Számos ilyen eset az adott népességben azt jelenti, hogy a szaporodást korlátozó tényező hatása erősebb és ezért az A és B eddigi csoport-egyensúlya felborul. Ennek következtében csökken a gyermekszám az adott népességben. Így tehát a jövedelmek növekedése a gyermekszám csökkenésének válhatik okává. Tudjuk viszont, hogy a jövedelmek stabilizálódása a gyermekszám stabilizálódásához vezet. A fent kifejezethez hasonló gondolatmenet — amelyet ismétlések elkerülése céljából nem írunk le — arra a következtetésre vezet, hogy a jövedelmeknek a korábbi helyzethez képest bekövetkezett csökkenése a gyermekszám növekedését okozhatja.

Összefoglalva tételünk a következőképpen fogalmazható meg: *a családok gyermekszámának és ezzel a népesség reprodukciójának változásaiban fontos szerepe van a család által kapott jövedelem változásainak, és a kettő közötti összefüggés általában fordított irányú.*

Társadalmi méretekben a jövedelemváltozásokat részben az okozza, hogy a fogyasztási alap részesedése nő vagy csökken a társadalmi termelés eredményeinek elosztásánál, másrészt pedig azzal függ össze, hogy a munka termelékenysége hogyan alakul. Ha a társadalmi munka termelékenysége (változatlan népességszám mellett) nő, akkor nő azoknak az áruknak tömege is, amelyek a népesség szükségleteit kielégíthetik. Tudatosan mondtam, hogy „... szükségleteit kielégíthetik...”, mert a munka termelékenységének növekedése nem mindig szolgál a népesség anyagi helyzetének megjavítására. A termelés nagysága nem mindig határozza meg a fogyasztás nagyságát. Ezért a népesség életszínvonalát (annak változásait) a társadalomnak a társadalmi munkatermelékenység növekedéséből származó hasznokban való részesedése, nem pedig maga a termelékenység vagy a termelés növekedése határozza meg.

Az itt bemutatott mechanizmus és mozgatóerői megmagyarázzák a gyermekszám alakulását a jövedelemváltozások függvényében abban a helyzetben, amikor *a népesség életszínvonala a szükségletek nem teljes kielégítésének tartományában helyezkedik el.* Magyarázzuk meg ezt a meghatározást.

A népesség életszínvonalában fennálló különbségek nemcsak mennyiségi, hanem minőségi jellegűek is lehetnek. Például a gazdaságilag fejlett országokban a gyári munkás és a szellemi dolgozó életszínvonala közötti különbség mennyiségi jellegű, ezzel szemben az indiai paraszt és egy fejlett ország parasztja között az életszínvonal-különbség minőségi jellegű. Az első a létminimum alatti körülmények között él, a második jóval a szint fölött.

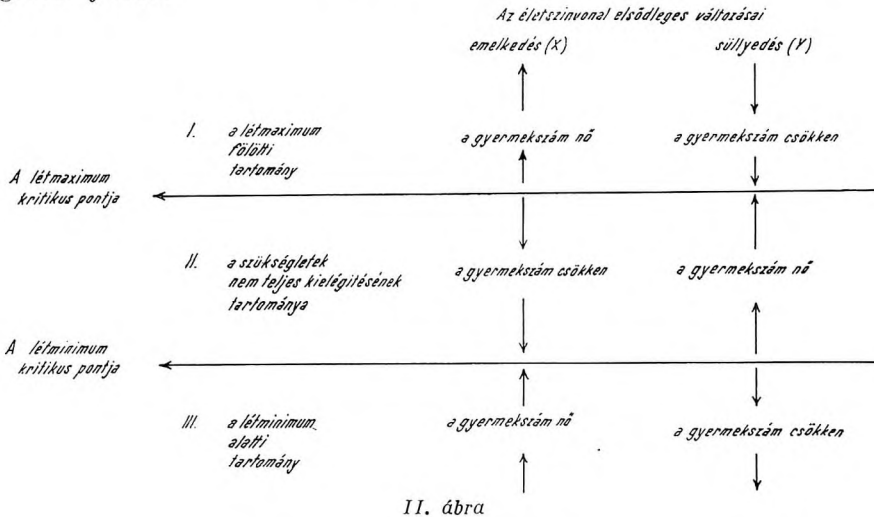
Figyelembe kell azt is venni, hogy az életszínvonal történeti kategória, időben változik. Azt az életszínvonalat, amely elődeink körében 200 évvel ezelőtt a létminimum fölött volt, ma valószínűleg az elemi szükségleteket ki nem elégítőnek tekintenénk.

Tekintettel a népesség életszínvonalának lényeges különbségeire, célszerű a gyakorlatilag elérhető életszínvonal-szinteket három csoportra osztani

- a) a létmaximum alatti tartomány,
- b) a szükségletek nem teljes kielégítésének tartománya,
- c) a létminimum fölötti tartomány.

Ezt a három területet két kritikus pont választja el egymástól: a létminimum és a létmaximum pontjai.

Az első kifejezéssel gyakran találkozunk. Bár nincs lehetőség arra, hogy azt az állapotot számításokkal pontosan megállapítsuk, amelyet létminimumnak nevezünk, azonban mindenki egyetért abban, hogy ilyen állapot van. Azt a helyzetet jelenti, amikor csak az elemi szükségleteket elégítik ki. A létmaximum fogalma a létminimummal ellentétes állapotot jelöl meg. Ha az utóbbit úgy határozzuk meg, mint kizárólag a legelemibb szükségletek kielégítését, akkor a létmaximum a történetileg kialakult szükségletek kielégítését jelenti.

Nézzük meg a II. ábrát. A létminimum és létmaximum kritikus pontjai a három említett tartományra választják szét azt a területet, amelyen a lehetséges életszínvonalak lehetnek. Európában a legtipikusabb és legáltalánosabb a szükségletek nem teljes kielégítésének tartománya, amely a létminimum és a létmaximum között van. Foglalkozzunk most ezzel a területtel. Az ábrán nyilakkal jelöltük a külső tényezők — a jövedelem-növekedés vagy csökkenés — okozta életszínvonal változások irányát. Ha az életszínvonal emelkedik, a gyermekszám csökken; ezt a fent tanulmányozott számszerű példából tudjuk. Ha viszont az életszínvonal süllyed, akkor a gyermekszám nő. A szükségletek nem teljes kielégítésének tartományában tehát a külső tényezők hatásának meghatározott iránya fordított reakciót idéz elő a gyermekszámomban.

Nézzük meg most, mi történik, ha az életszínvonal süllyedése (Y) és a gyermekszám növekedése túllépi a létminimum kritikus pontját. A kedvezőtlen elsődleges életszínvonal-változások és a gyermekszám-növekedés hatásának összeadódása az életszínvonal olyan romlását okozza, hogy már az elemi szükségleteket sem lehet kielégíteni. Ez a család összes tagjainak egészségét is befolyásolja és megrövidíti életüket. A betegség és a nagy inség megakadályozza a további szaporodást. Az új gyermek nemzése előtt álló házaspárok kénytelenek arról lemondani. Ezért a létminimum alá kerüléskor

megváltozik az összefüggés eddigi értelme: a III. tartományban a gyermekszám pontosan megfordítva viselkedik, mint a szükségletek nem teljes kielégítésének tartományában.

Vizsgáljunk meg most egy másik helyzetet. Ugyanebből a II. tartományból kiindulva és feltételezve, hogy az elsődleges változás az életszínvonal emelkedését (X) jelenti, a gyermekszám csökken. Ez a csökkenés az életszínvonal további emelkedését okozza, ez viszont ismét csökkenti a gyermekszámot. Ilyen módon az életszínvonal közeledik ahhoz a ponthoz, amikor bekövetkezik a szükségletek teljes kielégítése. Tegyük fel, hogy az életszínvonal (a jövedelem) még tovább nő. Mivel minden szükségletet kielégítettek, a további jövedelmet nagyobb számú gyermek eltartására fordítják.

Ebben az esetben is megállapíthatjuk, hogy a gyermekszám az I. tartományban a létmaximum átlépése után teljesen megfordítva viselkedik, mint a II. tartományban (a megfelelő tényező ugyanolyan irányú hatása esetén). Ha az életszínvonal emelkedik, a gyermekszám is emelkedik, ha viszont az életszínvonal süllyed, akkor a gyermekszám is csökken. Ugyanezt figyeltük meg a III. tartományban. Ezzel szemben a II. tartományban az életszínvonal elsődleges változásai és a gyermekszám változásai fordított arányban vannak egymással.

A két kritikus pont, a létminimum és a létmaximum döntő szerepet játszanak tehát a népesség reprodukciójában. A két pont között az életszínvonal elsődleges változása (emelkedése vagy süllyedése) fordított irányban befolyásolja a gyermekszám alakulását és ha ez az összefüggés volna jellemző minden jövedelem mellett, akkor az életszínvonal emelkedése a népesség kipusztulásához, csökkenése pedig a teljes elnyomorodáshoz vezetne. A két kritikus ponton túl azonban a gyermekszám a külső tényezők által okozott jövedelemváltozással egyenes arányban változik (megfordítva, mint a II. tartományban), és ez az életszínvonalnak a nem teljes szükséglet-kielégítés tartományába való visszavezetését okozza. A létmaximum túllépése esetén az életszínvonal további növekedése a gyermekszám növekedését okozza, és ezzel az életszínvonal-változás irányának megfordítását eredményezi (lecsökkenti a létmaximum alatti szintre). Hasonlóképpen a létminimum lefelé való átlépése esetén az életszínvonal további csökkenése a gyermekszám csökkenését okozza, és ezzel az életszínvonalváltozás irányának megfordítása irányában hat (emeli a létminimum fölötti szintre). Így tehát a népesség életszínvonala lényegében a létminimum és a létmaximum között változik. E határok között a jövedelem növekedése csökkenti, csökkenése növeli a gyermekszámot. Ha ennek a hatásnak következtében az életszínvonal a létminimum alá csökken vagy a létmaximum fölé nő, akkor ugyanez a tényező (a jövedelem növekedése vagy csökkenése) a hatások megfordítását okozza, és ennek következtében az életszínvonal visszatér a szükségletek nem teljes kielégítésének tartományába.

Összefoglalva a tanulmányban kifejtetteket megállapíthatjuk, hogy az életszínvonal és ennek legfontosabb összetevője, az egy főre jutó jövedelem fontos szerepet játszik a népesség reprodukciójában, azonban a jövedelem és a reprodukció közötti összefüggés nem egyértelmű. Még ha figyelmen kívül is hagyjuk a születések alakulására ható külső, de nem gazdasági jellegű tényezők szerepét — mely adott esetekben döntő fontosságú lehet —, akkor is azt tapasztalhatjuk, hogy a jövedelem alakulásának hatása a születések

alakulására változó, mégpedig attól függően, hogy ez a jövedelmváltozás milyen általános életszínvonal mellett következik be. Leegyszerűsítve a változások hatását, három jövedelmi tartományon belül vizoltuk, azonban az összefüggések pontosabb felderítése az egyes tartományokon belül még további részletes elemzéseket igényel.

ПОПЫТКА ФОРМУЛИРОВКИ ОБЩЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ РАЗВИТИЯ НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Автор подвергает исследованию воздействующие на процесс воспроизводства факторы, выделяя значение доходов и жизненного уровня.

Согласно основному тезису автора для человека являются характерными два основных естественных стремления: первое направлено на оставление потомства, а второе на максимальное удовлетворение потребностей. Для связи между этими двумя стремлениями является характерным в первую очередь то, что фактор «А» (стремление к размножению) в случае рождения дальнейших детей (фактор «В») ограничивается снижением жизненного уровня членов семьи.

Аналогичным является положение в отдельных демографических общностях: на основе индивидуальных величин фактора «А» складывается средняя групповая величина фактора «А», а индивидуальные величины фактора «В» выражают ограничивающее воздействие экономического фактора на прирост. Если в рамках данного населения на протяжении определенного периода $A = B$, это означает, что число детей остается неизменным. Если $A < B$, число детей в семьях сокращается, а если $A > B$, число детей возрастает. Для фактора «А» характерна некоторая постоянность во времени, поэтому неравновесие факторов «А» и «В» возникает на почве изменения величины фактора «В». Согласно мнению автора изменение групповой величины фактора «В» вызывается ростом или снижением доходов семьи. Рост доходов повышает ограничивающее воздействие фактора «В», в противоположность этому сокращение доходов приводит к ослаблению силы фактора «В». Таким образом число детей изменяется в противоположном по сравнению с жизненным уровнем направлении, а изменение жизненного уровня вызывается внешними факторами, повышением или снижением доходов. Эта взаимосвязь действительна тогда, когда жизненный уровень данного населения находится в пределах между прожиточным минимумом и максимумом. В случае выхода за пределы этих двух крайних пунктов число детей в семьях складывается в тождественном направлении с изменением доходов.

AN ATTEMPT TO FORMULATE THE GENERAL ECONOMIC THEORY OF THE POPULATION DEVELOPMENT

Summary

The paper deals with the examination of the factors influencing the process of reproduction, with emphasis on the income and living standard.

According to the principal thesis of the author man is characterized by two basic natural endeavours: first, to procreate children, secondly to meet the needs increasingly better and fuller. The connection between the two efforts is characterized first of all by

the fact that factor A (the effort to procreate) is restricted through the fall of the living standard of the family members if additional children are born (factor B).

The situation is similar in certain populations: the average group value of factor A is obtained on basis of its individual values, whereas the individual values of factor B express, as a counter-balance, the reproduction-restricting effect of the economic factor. If in a given population A equals to B during a longer period, this means that the number of children is constant. If $A < B$, then the number of children of the families decreases, if $A > B$ then the number of children increases. Factor A is characterized by some stability in time thus the inequality of A and B originates from the changes of the value of factor B . According to the author the changes in the group-value of factor B are due to the increase or decrease of the family income. The growth of the income increases the restrictive effect of factor B , whereas the decrease of the income weakens the effect of factor B . Thus the number of children changes in a direction opposed to the changes of the living standard, and the changes in the living standard are due to external factors, to the increase or decrease of incomes. This connection is valid in case the living standard of the given population is within the limits of the minimum and maximum of existence. If these two limit points are transgressed, the number of children of the families changes in the same direction as income changes.

KÖZLEMÉNYEK

A VÁLÁSOK OKAIRA VONATKOZÓ VIZSGÁLAT FŐBB EREDMÉNYEI

DR. KLINGER ANDRÁS

A válásokra (a házasságfelbontásokra és az érvénytelenítésekre) vonatkozó folyamatos (teljes körű) statisztikai adatgyűjtés eredményeiből nyomon tudjuk követni a válások számának alakulását az elvált házaspárok személyi ismérvei (kor, házasságtartam, gyermekszám, válások száma, foglalkozás, társadalmi helyzet, iskolai végzettség) szerint. A rendelkezésre álló adatok azonban nem alkalmasak annak feltárására, hogy melyek azok az okok, amelyek a válásokat előidézik, melyek azok a körülmények, amelyek a válások viszonylag magas magyarországi szintjét okozzák.

Az 1953-ban életbelépett magyar családjogi törvény megszüntette a múltban alkalmazott ún. abszolút bontóokok elvét, amely azon alapult, hogy a törvényben felsorolt okok fennforgása esetén köteles volt a bíróság a házasságot felbontani. Az új törvény szerint a házasság felbontását csak abban az esetben mondja ki a bíróság, ha a házasság tartós és súlyos feldúltsága esetén a házasság egyégtől való visszaállítására nincs remény. Ezen általános meghatározás szükségessé teszi, hogy a bíróság megállapítsa a tényleges okokat és ezek mérlegelésével foglaljon állást a házasság felbonthatóságának körülményei tekintetében.

Az új házassági törvény alapján kialakult joggyakorlat lehetővé tette a házasságfelbontások okainak behatóbb és részletesebb tanulmányozását. A Központi Statisztikai Hivatal Népesedéstatisztikai osztálya, ill. Népeségtudományi Kutató Csoportja néhány kisebb próbát követően először 1957-re, majd 1962-re vonatkozóan reprezentatív adatgyűjtést hajtott végre a válások okaira vonatkozóan. Az utóbbi vizsgálat részletes eredményeit (az 1957. évi főbb adatokkal való összehasonlítással) a Népeségtudományi Kutató Csoport külön kiadványban jelentette meg.¹ Ennek eredményei alapján az alábbiakban ismertetjük a válások okaira vonatkozó vizsgálat főbb adatait.

A válások okainak részletes vizsgálatához készült képviselői minta az 1962. évi folyamán az ország területén felbontott összes házasságok 10%-ára terjed ki. A mintavétel az adott év folyamán minden egyes felbontott házasságról kiállított statisztikai lapok teljes sokaságából történt.

A minta alapján végezhető becslések pontosságának növelése érdekében az alapsokaságot megyék és a volt házastársak férfitagjainak ötéves (illetve bizonyos esetekben nagyobb) korcsoportjai szerint rétegeztük, oly módon, hogy az 50 éven aluliak, ill. annál idősebbek rétegeinek nagysága között túl nagy differenciák ne legyenek. Ezáltal az alapsokaságot 160 rétegbe soroltuk. Az egyes rétegekben belül a statisztikai lapok a jogerős ítélet időpontja szerint voltak sorba rendezve, és az így elhelyezett anyagból rétegenként egy 10-en aluli véletlen kezdőszámból kiindulva az anyagban szisztematikusan sorba haladva minden 10. statisztikai lap került kiválasztásra. Az ily módon kiválasztott mintát az egyes rétegek között a rétegek nagyságával arányosan osztottuk el, és a mintavételt egyenkénti kiválasztással hajtottuk végre. Az eljárás ered-

¹ A válások okai. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának közleményei 5. Budapest, 1965.

ményeképpen az 1962-ben felbontott összes házasság közül 1741 válás került a mintába.

A mintavételi megfigyelések eredményei alapján a jellemzők értékeit hányados becslések útján határozhatjuk meg, amelyek alapján végzett elemzések azt mutatják, hogy a mintavételi adatok megbízhatósága teljes mértékben megfelel az előzetes kívánalmaknak.

Az 1962. évi vizsgálatunkban — annak megfelelően, hogy az évben az ország területén 17 410 házasságot bontottak fel vagy érvénytelenítettek — 1741 eset szerepelt. Ezek közül 718-nál négy, 624-nél három, 322-nél kettő és csupán 77-nél egy válóok szerepelt. Az összes válókok száma 5 465 volt, vagyis egy válásra átlagosan 3,1 válóok jutott.

Amennyiben a válókok struktúráját az összes válások alapján állapítjuk meg, 1962-ben csupán kevesebb mint 1/10-ük volt olyan, amelynél a válás oka már a házasságkötéskor is fennállott, 9/10-ük a házasságkötés folyamán jött létre. A legnagyobb arányt valamelyik házafélnek mással történő szerelmi kapcsolata (31%), a durva bánásmód (11%), a szabadidő otthonon kívüli eltöltése (9%), az iszákosság és a természetbeni különbségek miatti elhidegülés (8–8%) képviselte. 1957-hez képest a házasságkötéskor fennálló okok száma és aránya visszaesett, jelentős növekedés mutatkozik azonban a természetbeni különbségek miatti elhidegülés (70%), az iszákosság (46%) miatt kimondott válásoknál.

Az elsődleges válókok struktúrájában a házasságkötéskor is fennálló okok miatt felbontott válások aránya jóval magasabb (az összes esetek 1/5-ét éri el). E tekintetben is igen magas a szerelmi kapcsolat (18%), az iszákosság (17%), a természetbeni különbség miatti elhidegülés (8%), az otthonon kívül töltött szabadidő (7%), a durvaság, ill. szülőkkel való együttlakás (5–5%) aránya. A házasságok 3–4%-át féltékenység miatti elhidegülés, szexuális téren történő meg nem értés, ill. gyermek miatti meg nem értés miatt mondták ki. A házasságkötéskor fennálló elsődleges válókok gyakorisága is csökkent (10%-kal), de jelentősen emelkedett (majdnem másfélszeresére) az iszákosság és a természetbeni eltérések miatti elhidegülés címén felbontott házasságok száma.

1. A házasságfelbontás összes és elsődleges oka (%)

Все причины и первичные причины расторжения браков (в %-ах)

Total and primary causes of the dissolution of marriages (percentage)

Válóok (1)	Összes válóok (2)		Elsődleges válóok (3)	
	1957	1962	1957	1962
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0
2. Házasságkötéskor is fennálló okok	10,8	9,3	21,3	19,6
3. A házasságkötés folyamán létrejött okok	89,2	90,7	78,7	80,4
4. Ebből:				
5. elhidegülés	11,5	14,1	13,2	15,1
6. iszákosság.....	5,7	8,4	11,1	16,9
7. durva bánásmód.....	9,4	11,4	4,8	5,1
8. szerelmi kapcsolat	34,8	31,3	19,5	18,1

Горизонтальная графа: (1) Причины разводов; (2) все причины разводов; (3) первичные причины разводов.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. причины, существовавшие уже в период заключения брака; 3. причины, возникшие в ходе брака; 4. в том числе; 5. охлаждение; 6. пьянство; 7. грубое обращение; 8. любовная связь.

Heading: (1) Causes of divorces; (2) total causes of divorces; (3) primary causes of divorces.

Lateral text: 1. Total; 2. causes having prevailed even at the conclusion of marriage; 3. causes having arisen during the marriage; 4. of which; 5. alienation; 6. drunkenness; 7. ill-treatment; 8. love-affair.

1962-ben az összes válások 96%-ánál jelentkezett kettő vagy több válóok. Amennyiben az elsődleges válókokat a másodlagos válóokkal kombináltan vizsgáljuk, a válások okainak sokrétűségét tapasztaljuk. A leggyakoribb közö-

sen szereplő válóokok közül ki kell emelnünk az iszákosságot és a durva bánásmódot. Amikor az iszákosság a válás elsődleges oka az esetek közel 60%-ában másodlagos okként durva bánásmód jelentkezik, fordított esetben durva bánásmód mellett 14%-ban jelentkezik az iszákosság. Az összes válások 35%-ában elsődlegesen vagy másodlagosan iszákosság vagy durva bánásmód okozta a válást.

Jelentősebb mértékben jelentkezik a szerelmi kapcsolat létesítése mint másodlagos válóok olyan esetekben, ahol az elsődleges válóokok a szexuális téren történt meg nem értés (35%), valamint — magától értetődően — azon esetek, ahol az egyik fél sok időt tölt házon kívül (39%).

A kettős válóok közül az összes esetek 11%-át olyan válás okozta, ahol iszákosság és durva bánásmód, 7%-át pedig, hogy mindkét fél szerelmi kapcsolatot létesített mással.

A házasságok felbontásának elsődleges oka az esetek közel 69%-ában a férfinél jelentkezik (ez az arány 1957-ben egy árnyalattal alacsonyabb volt). Ez annyit is jelent — hogy legalábbis a házassági perek anyagai szerint — az esetek több mint 2/3 részében elsősorban a férj tehet a házasság felbontásáról. Az összes válóokok vonatkozásában a férfiaknál jelentkező okok aránya egy árnyalattal alacsonyabb (65%-os).

A két házastárnál jelentkező válóokok tekintetében elég nagy a differencia. Az átlagosnál jóval magasabb a férfiak aránya az iszákosság és a durva bánásmód miatt történt válásoknál, ugyanakkor a nők jelentkeznek viszonylag magasabb aránnyal az elhidegülés és a szerelmi kapcsolat miatti válásnál.

Jóval meghaladja a nőknél jelentkező elsődleges válóokok gyakorisága a férfiakét a féltékenység miatti elhidegülés és a szülővel való együttlakásnál (háromszoros), a tartós betegség és a szexuális téren történő meg nem értés eseteiben (kétszeres).

Az elvált házaspárok kora szerint viszonyítva a válások elsődleges okait, elég jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. A házasságkötéskor fennálló okok aránya a legfiatalabb korcsoportokban a válások mintegy felét teszik ki, majd a korról párhuzamosan csökkenést mutatnak. Feltűnő, hogy az idősebb korban elváltaknál ezen okok gyakorisága ismét viszonylag magas: ezt az okozza, hogy a 60 éves és idősebb korban elvált férfiak 14%-ának házassága azért bomlott fel, mert házasságukat vagyoni érdekből kötötték. A fiatal korcsoportban igen gyakori (a 25 éven aluli férjeknél 21%, a 20 éven aluli feleségeknél 26%) a fiatal korban meg gondolatlanul kötött házasság miatti válás. A 30 éven alul elvált férfiak 8%-ának házasságát azért bontották fel, mivel házasságukat katonai szolgálatuk előtt vagy alatt kötötték és a hosszú távollét miatt házasságuk megromlott. A fiatalabb korban történt válásoknál elég gyakori oka a házasság felbontásának az is, hogy a házasságot csupán az elzetes nemi kapcsolat legalizálása céljából kötötték (ez a 20 éven alul elvált nők közel 6, a 25 éven alul elvált férfiak közel 5%-ánál jelentkezett elsődleges válóokként). 1957-hez viszonyítva a 30 éven aluliak korcsoportjában jelentősen visszaesett a házasságkötéskor is fennálló okok miatti válások aránya: a férfiaknál 7, a nőknél 14%-os csökkenés mutatkozik, ami a házasságok meg gondoltabb megkötésére enged következtetni.

A házasságkötés folyamán létrejött okok közül a házastárstól történt elhidegülés miatti válások aránya a kor előrehaladtával fokozatosan emelkedik. Különösen jelentős a természetbeni különbségek miatti elhidegülés arányának növekedése: ezen ok miatt pl. a 25 éven alul elvált férfiak házasságuk kevesebb mint 4%-át, a 60 éven felüliek házasságának közel 17%-át bontották fel. (A nőknél 3%-ról 14%-ra történt a növekedés.) A féltékenykedés miatti válások aránya az 50—59 éves férfiak (6%) és a 40—49 éves nők között (7%-os) a leggyakoribb. Fiatalabb korban ez a válóok alacsonyabb szinten mozog (2—4%), az idősebb korúak között is ritkább.

A más személlyel létesített szerelmi kapcsolat miatt történt házasságfelbontások aránya a férfiaknál 35—49 éves korban, a nőknél 35 éves kor felett a leggyakoribb, amikor emiatt következik be a válások 21—22%-a. Ez az ok a fiatal korcsoportokban viszonylag ritkább: a 25 éven alul elvált férfiak kevesebb mint 9, a nők 10%-a bontotta fel emiatt házasságát. Ezen okon belül a munkahelyen történt szerelmi kapcsolat miatti válások

aránya legjelentősebb a 35—39 éves férfiak és nők körében (5% feletti). Az iszákosság miatti válások gyakorisága a 35—39 évesek között a legmagasabb, ahol ez az ok a válások 22%-át okozza. Viszonylag magas még a részegeskedés miatti elválások aránya a 30—34, ill. a 40—49 évesek korcsoportjában, legalacsonyabb a fiatalokban és az időskorban elváltak körében. Ellentétes ezzel a durvaság miatti elválások korszerinti alakulása: ez a 25—29 éves férfiaknál, ill. a 20—24 éves nőknél jelentkezik leggyakrabban (ezen esetek 8, ill. 7%-ában), és magas még az 50—59 éves férfiak, ill. a 40—49 éves nők körében is.

A többi ok közül a szexuális téren történő meg nem értésből eredő válások aránya a férfiaknál a 25—34, ill. az 50—59 évesek korcsoportjában (4%), a nőknél a 20 éven aluliaknál (6%) és a 20—29 éveseknél (4%) a leggyakoribb. Az idősebb korcsoportokban ez az ok már alig jelentkezik. A szabadidő otthonon kívüli eltöltése mint elsődleges válóok főleg a 35—39 éves férfiaknál (9%) és a 25—34 éves nőknél (8%) jelentkezik, viszonylag alacsonyabb a középkorúaknál; a szülőkkel való együttlakás pedig a legfiatalabb korcsoportokban jelentkezik nagyobb arányban (a 30 éven aluliak válásának 8%-át ez az ok idézte elő).

2. A házasság felbontásának elsődleges oka, az elvált házaspárok kora szerint (%)

Первичные причины расторжения браков по возрасту разведенных (%-ax)

Primary causes of the dissolution of marriages by the age of the divorced consorts (percentage)

a) Az elvált férjek kora szerint (1)

Elsődleges válóok (2)	25 éven	25—29	30—34	35—39	40—49	50—59	60 éves és idősebb (5)
	aluli (3)	éves (4)					
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	47,2	26,9	18,4	11,0	10,4	16,0	25,3
3. Aházasság folyamán létrejött okok	52,8	73,1	81,6	89,0	89,6	84,0	74,7
4. Ebből:							
5. elhidegülés	7,0	10,0	14,2	15,1	18,4	21,5	24,1
6. iszákosság	9,2	15,3	18,7	22,3	19,0	12,5	12,6
7. durva bánásmód	3,5	8,3	3,7	4,1	4,7	5,5	3,8
8. szerelmi kapcsolat	8,5	13,5	19,2	22,4	22,3	19,5	12,6

b) Az elvált feleségek kora szerint (6)

Elsődleges válóok (2)	20 éven	20—24	25—29	30—34	35—39	40—49	50 éves és idősebb (5)
	aluli (3)	éves (4)					
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	54,3	31,6	19,8	17,5	12,7	13,0	15,9
3. A házasság folyamán létrejött okok	45,7	68,4	80,2	82,5	87,3	87,0	84,1
4. Ebből:							
5. elhidegülés	5,7	10,4	12,9	13,7	14,2	22,6	21,8
6. iszákosság	2,9	15,3	16,9	18,7	22,7	16,7	11,2
7. durva bánásmód	2,8	7,2	4,8	3,8	4,2	5,9	4,7
8. szerelmi kapcsolat	8,6	9,8	18,2	19,4	21,6	21,1	22,3

Горизонтальная графа: (1) Разведенные мужья по возрасту; (2) первичные причины разводов; (3) менее 25 лет; (4) 25—29 . . . и т. д. лет; (5) 60 лет и более; (6) разведенные жены по возрасту.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. причины, существовавшие уже в период заключения брака; 3. причины, возникшие в ходе брака; 4. в том числе; 5. охлаждение; 6. пьянство; 7. грубое обращение; 8. любовная связь.

Heading: (1) By the age of the divorced husbands; (2) primary causes of divorces; (3) under 25 years of age; (4) . . . years old; (5) 60 years old and older; (6) by the age of the divorced wives.

Lateral text: 1. Total; 2. causes having prevailed even at the conclusion of marriage; 3. causes having arisen during the marriage; 4. of which; 5. alienation; 5. drunkenness; 7. ill-treatment; 8. love-affair.

Ha a házasság tartama szerint elemezzük a válások elsődleges okait, az elvált házaspárok kora szerint vizsgált válásoknál tárgyalt különbségeket tapasztaljuk. A rövid tartamú felbontott házasságoknál a házasságkötéskor is fennálló okok aránya igen magas (az egy évnél rövidebb ideje fennálló házasságoknak több mint a felét, az 1–3 éve fennállt házasságoknak mintegy egy-harmadát emiatt bontották fel), és a házasság fennállásának növekedésével párhuzamosan csökken.

Az elhidegülés miatti válások aránya folyamatos emelkedést mutat a házasság fennállásának idejével (különösen a természetbeni különbségek miatti elhidegülés esetei). A többi válóoknál nem figyelhető meg szoros összefüggés a házasságtartam és a válóokok gyakoriságának alakulása között. Az iszákosság miatti válások aránya a házasság fennállásának 3. évétől kezdődően kisebb ingadozásoktól eltekintve állandó, az ennél rövidebb házasságoknál elenyésző. A durvaság mint válóok erős ingadozást mutat: legnagyobb az egy évnél rövidebb házasságoknál, de nagy még a 3–14 éve fennállóknál is, viszonylag alacsony az 1–2 éve és 15 évnél hosszabb ideje fennálló házasságoknál. A szabad idő otthonon kívüli eltöltése főleg a házasság 5–6. évében, legkevésbé az 1. éven aluli és 1. éve fennálló házasságnál jelentkezik. A szerelmi kapcsolat miatti válások gyakorisága a leghosszabb ideje fennálló házasságoknál a leggyakoribb (a 15 évnél régebb házasságok 28%-át emiatt bontották fel) és érdekes módon viszonylag magas az egy évnél rövidebb ideje fennálló házasságnál (10%), legalacsonyabb az 1. éve fennállóknál (kevesebb mint 6%). A szexuális téren történt meg nem értés miatti válások a házasság 4–5. évében jelentkeznek leginkább (ahol megközelítik az esetek 7%-át) és a rövid, valamint hosszú tartamú házasságoknál a legkevésbé. Az 5 évnél rövidebb ideje fennálló házasságok jelentős részét (6–9%-át) okozza az a tény, hogy a házaspároknak a szülőkkel kell együtt lakniuk.

Bizonyos eltérést okoz a válóokok struktúrájában az a tény, hogy a jelenlegi válás a házaspár hányadik válása. A „többszörös” elváltak között viszonylag alacsonyabb a szerelmi kapcsolat létesítésének aránya, de nagyobb arányban jelentkezik közöttük az elhidegülés mint válóok.

A válások 1/5-ében már házasságkötés előtt is volt a házaspár között nemi kapcsolat; ezen esetek felében (tehát az összes házasságfelbontás 1/10-ében) e kapcsolatból gyermek származott. Ezen eseteknél viszonylag magas a házasságkötéskor is fennálló okok aránya és gyakrabban fordul elő a szerelmi kapcsolat létesítése, mint azoknál ahol nem volt a házasságkötés előtt a házaspár között nemi kapcsolat.

A gyermek létének, ill. a született gyermekek számának a válás okaira gyakorolt hatása, a házaspár korához, ill. a házasság tartamához hasonló módon jelentkezik. A házasságkötéskor fennálló okok, valamint az elhidegülés miatti válások aránya a gyermekteleneknél a leggyakoribb és a született gyermekszámmal párhuzamosan csökken. Ezzel teljesen ellentétes képet mutat az iszákosság miatti válások előfordulása: ez a gyermekszámmal párhuzamosan növekszik. A 4 és több gyermekes házaspárok házasságát az esetek 1/3-ában emiatt bontották ki, ugyanakkor a gyermekteleneknél az ezen okból felbontott házasságok aránya csak 12% volt. Majdnem azonos módon alakul a durvaság miatti válóok aránya (azzal a kivétellel, hogy a 3 gyermekeseknél ezen ok gyakorisága igen alacsony). E két oknál a gyermekszámmal párhuzamos növekedést talán nem közvetlen összefüggés okozza, hanem az a tény, hogy azon társadalmi és műveltségi rétegnél, ahol a válások nagyobb részét okozzák ezen okok, magasabb a gyermekek száma.

A szerelmi kapcsolat miatti válások aránya legnagyobb a 2 gyermekeseknél (az esetek több mint 1/4-e), de magas még a 3 és több gyermekeseknél, viszonylag alacsonyabb a gyermekteleneknél. Az otthonon kívül töltött szabadidő ezzel ellentétes, viszonylag magas az 1–3 gyermekeseknél, alacsony a gyermekteleneknél és a 4 és több gyermekeseknél.

Az életben levő gyermekek kora is befolyásolja a válóokok struktúráját. A kis gyermekkel élő házasságokban alig találkozunk az elhidegülés miatti házasságfelbontásokkal, ugyanakkor azonban az iszákosság, a durva bánásmód és a szerelmi kapcsolat létesítésének aránya magasabb. Érdekes módon a házon kívül töltött idő miatti válások aránya azoknál a legmagasabb, akiknek egy 7

éven aluli gyermekük van. Azoknál akiknek egy sincs vagy kettőnél több van, viszonylag alacsonyabb. Hasonló a kép, ha az összes kiskorú (18 éven aluli) gyermekek számának a válások okaira gyakorolt hatását vizsgáljuk.

A férj társadalmi helyzete jelentős befolyást gyakorol a válás okaira. A viszonylag alacsony válási gyakoriságú mezőgazdasági fizikaiak rétegénél a leggyakoribb válási ok a házasságkötéskor is fennálló okok közül kerül ki, míg ezek gyakorisága a szellemi dolgozók körében viszonylag alacsonyabb. Ugyanakkor az elhidegülés főleg az utóbbiaknál jelentkezik nagyobb arányban, a másik két társadalmi rétegnél alacsonyabb. Különösen mutatkozik ez a differencia a természetbeni különbségek miatti elhidegülés esetében, amely a szellemi dolgozók válásainak több mint 10%-át okozza, ugyanakkor amikor a másik két rétegnél csak 6–7%-ot.

A többi ok tekintetében is találhatunk jelentősebb különbségeket: az iszákosság a két fizikai réteghez tartozók válásainak 18–19, a szellemi dolgozók válásainak 12%-át okozza; a szerelmi kapcsolat miatti válások a parasztság-nál viszonylag kisebb mértékűek (15%), a másik két rétegnél azonosak (18%). A durvaság, valamint a szabad idő otthonon kívüli töltése miatti válások gyakorisága ehhez hasonlóan alakul. A szülővel való együttélés azonban főleg a mezőgazdasági fizikaiak rétegében jelentkezik nagyobb arányban (6%), a másik két rétegnél ezen ok előfordulása csak 4–5%-os.

3. A házasságfelbontás elsődleges oka a férj társadalmi csoportja szerint (%)

Первичные причины расторжения браков по общественной принадлежности мужей (в %-ах)
Primary causes of the dissolution of marriages by the social group of the husband (percentage)

Elsődleges válóok (1)	A férj társadalmi csoportja (2)		
	mezőgazdasági fizikai (3)	nem mezőgaz- dasági fizikai (4)	szellemi (5)
1. Összesen	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	26,1	20,2	15,3
3. A házasság folyamán létrejött okok	73,9	79,8	84,7
4. Ebből:			
5. elhidegülés	13,3	14,6	16,9
6. iszákosság	18,4	18,7	12,3
7. durva bánásmód	4,1	5,3	5,0
8. szerelmi kapcsolat	15,1	18,4	18,8

Горизонтальная графа: (1) Первичные причины разводов; (2) общественная принадлежность мужа; (3) работники физического труда в сельском хозяйстве; (4) работники физического труда вне сельского хозяйства; (5) работники умственного труда.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. причины, существовавшие уже в период заключения брака; 3. причины, возникшие в ходе брака; 4. в том числе; 5. охлаждение; 6. пьянство; 7. грубое обращение; 8. любовная связь.

Heading: (1) Primary causes of divorces; (2) social group of the husbands; (3) agricultural manual workers; (4) non-agricultural manual workers; (5) non-manual workers.

Lateral text: 1. Total; 2. causes having prevailed even at the conclusion of marriage; 3. causes having arisen during the marriage; 4. of which; 5. alienation; 6. drunkenness; 7. ill-treatment; 8. love-affair.

Az a tény, hogy a feleség kereső nemcsak abban nyilvánul meg, hogy a válások előfordulása sokszorosa azon házasságokénak, ahol a nő nem dolgozik, hanem abban is, hogy bizonyos eltérések vannak a válókok struktúrájában. E különbségek azonban nem nagyon jelentősek. Feltűnő csupán az, hogy az elhidegülés az eltartott feleségek körében viszonylag több válást okoz, mint a keresőknél. Érdekes módon a szerelmi kapcsolat miatti válások aránya nem mutat nagyobb differenciát, a kereső feleségeknél ez a válókok alig valamivel magasabb (és csupán a válások kevesebb mint 4%-át okozza a munkahelyen szerzett szerelmi kapcsolat).

A kereső nők saját foglalkozása alapján meghatározott társadalmi réteg

szerinti különbségek lényegében azonosak azzal, amelyet a férjek társadalmi rétege meghatározott.

4. A házasságfelbontás elsődleges oka, a feleség keresőképessége szerint (%)

Первичные причины расторжения браков по самостоятельному и несамостоятельному положению жён (в %-ах)

Primary causes of the dissolution of marriages according to whether the wife is earner or dependant (percentage)

Elsődleges válóok (1)	Kereső (2)	Eltartott (3)	A kereső feleség társadalmi csoportja (5)		
	feleség (4)		mezőgazdasági fizikai (6)	nem mezőgazdasági fizikai (7)	szellemi (8)
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	19,8	18,9	29,2	20,7	15,1
3. A házasság folyamán létrejött okok	80,2	81,1	70,8	79,3	84,9
4. Ebből:					
5. elhidegülés	14,7	16,9	9,7	14,2	17,2
6. iszákoság	17,0	16,6	16,0	19,5	12,7
7. durva bánásmód	5,1	4,6	5,5	5,2	4,9
8. szerelmi kapcsolat	18,2	17,5	15,3	18,8	18,0

Горизонтальная графа: (1) Первичные причины разводов; (2) самодетельные; (3) не-самодетельные; (4) жены; (5) общественная принадлежность самодетельных жён; (6) работники физического труда в сельском хозяйстве; (7) работники физического труда вне сельского хозяйства; (8) работники умственного труда.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. причины, существовавшие уже в период заключения брака; 3. причины, возникшие в ходе брака; 4. в том числе; 5. охлаждение; 6. пьянство; 7. грубое обращение; 8. любовная связь.

Heading: (1) Primary causes of divorces; (2) earner; (3) dependant; (4) wives; (5) social group of the earning wives; (6) agricultural manual workers; (7) non-agricultural manual workers; (8) non-manual workers.

Lateral text: 1. Total; 2. causes having prevailed even at the conclusion of marriage; 3. causes having arisen during the marriage; 4. of which; 5. alienation; 6. drunkenness; 7. ill-treatment; 8. love-affair.

A két házastárs társadalmi helyzetének eltérése is megmutatkozik a válások eltérő okaiban. Ez különösen azon eseteknél nyilvánul meg, ahol szellemi foglalkozású férj és nem szellemi foglalkozású feleség házasságának bontó okait hasonlítjuk össze. Így pl. amíg azon eseteknél, ahol mindkét házastárs szellemi dolgozó, a válások csupán 19%-át okozza szerelmi kapcsolat, addig ahol a férj szellemi, a feleség fizikai foglalkozású, ezen ok aránya 27%-ot tesz ki. A fordított esetben (ahol a férj fizikai, a nő szellemi dolgozó) a szerelmi kapcsolat miatti válások gyakorisága csak 17%.

Ha összegezzük vizsgáljuk, hogy a két házastárs társadalmi csoportjának azonossága vagy eltérése milyen hatással van a válások okára, nem találunk jelentős eltéréseket. Ez nagyobb részt csak olyan eseteknél feltűnő, ahol a férj szellemi dolgozó, a kereső feleség pedig más társadalmi csoportba tartozik.

Korcsoportonként vizsgálva az egyes társadalmi csoportokba tartozók válásainak okát, az előzőkben tárgyalt különbségek szintén jelentkeznek. A 30 éven aluli elvált mezőgazdasági és nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású férfiak 35%-ánál jelentkeztek a házasságkötés előtt fennálló okok, ugyanez a szellemi dolgozóknál csak 24%-os előfordulás. Az elhidegülés aránya fordított: az 50 éven felüli szellemieknél 30, a nem mezőgazdasági fizikaiaknál 23, a mezőgazdasági fizikaiaknál 11%. Érdekes módon a nőknél ez ellenkező: az 50 éven felüli mezőgazdasági fizikai foglalkozású nők 30%-os arányával szemben, a szellemiek rétegéhez tartozó nőknél csak 16%-os.

A házastársak műveltségi viszonyainak (legmagasabb iskolai végzettsége) hatása a társadalmi helyzethez hasonló különbségeket mutat. Az iskolai végzettség színvonalával párhuzamosan csökken a házasságkötéskor fennálló

okok aránya és emelkedik az elhanyagolás. Az iszákoság leginkább az általános iskola 1—6 osztályát végzeteknél jelentkezik, legkevésbé az egyetemre jártaknál. A durva bánásmód miatti válások gyakorisága méginkább mutatja a kulturális színvonal hatását: ez ui. az iskolába nem járóknál és férfiak esetében az 1—5 osztályt végzeteknél a leggyakoribb.

A szerelmi kapcsolat miatti válások gyakorisága nem mutat összefüggést a házasságfelek iskolai végzettségével. Az emiatti válások aránya részben a legalacsonyabb, részben a legmagasabb végzettségűeknél a legszámottevőbb.

5. A házasságfelbontás elsődleges oka, a házasságfelek legmagasabb iskolai végzettsége szerint (%)

Первичные причины расторжения браков по высшему школьному образованию разведенных (в %-ах)

Primary causes of the dissolution of marriages by the highest level of education of the consorts (percentage)

Elsődleges válóok (1)	Nem járt iskolába (2)	Az általános iskola (4)				A középiskola (5)		Egyetemre járt (6)
		1—3	4—5	6—7	8	1—3	4	
		osztályát végezte (3)						
		Férj (7)						
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	25,0	20,4	16,2	21,0	20,3	20,0	16,8	18,0
3. A házasság folyamán létrejött okok	75,0	79,6	83,8	79,0	79,7	80,0	83,2	82,0
4. Ebből:								
5. elhanyagolás	10,0	10,2	17,6	12,6	15,3	15,0	21,5	16,4
6. iszákoság	5,0	24,5	15,7	23,6	16,4	11,6	6,7	3,3
7. durva bánásmód	5,0	8,2	6,2	5,1	4,6	5,0	6,0	2,5
8. szerelmi kapcsolat	40,0	16,4	16,7	16,3	19,4	26,6	12,8	22,9
		Feleség (8)						
1. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2. A házasságkötésnél is fennálló okok	14,3	18,3	20,3	18,8	22,1	20,4	11,5	16,7
3. A házasság folyamán létrejött okok	85,7	81,7	79,7	81,2	77,9	79,6	88,5	83,3
4. Ebből:								
5. elhanyagolás	14,3	10,0	13,7	14,1	13,9	24,7	19,7	22,2
6. iszákoság	14,3	20,0	17,0	22,7	16,7	7,5	6,5	—
7. durva bánásmód	9,5	3,3	2,8	5,6	4,8	6,4	8,2	1,8
8. szerelmi kapcsolat	28,6	28,3	20,7	19,1	16,4	14,0	11,5	24,1

Горизонтальная графа: (1) Первичные причины разводов; (2) Лица не имеющие школьного образования, (3) окончившие 1—3 . . . и т. д. классов; (4) общеобразовательной начальной школы; (5) средней школы; (6) лица, посещавшие университет; (7) мужья; (8) жены.

Вертикальная графа: 1. Всего; 2. причины, существовавшие уже в период заключения брака; 3. причины, возникшие в ходе брака; 4. в том числе; 5. охлаждение; 6. пьянство; 7. грубое образование; 8. любовная связь.

Heading: (1) Primary causes of divorces; (2) illiterates; (3) those having finished the . . . classes; (4) of the primary school; (5) of the secondary school; (6) those having pursued university studies; (7) husband; (8) wife.

Lateral text: 1. Total; 2. causes having prevailed even at the conclusion of marriage; 3. causes having arisen during the marriage; 4. of which; 5. alienation; 6. drunkenness; 7. ill-treatment; 8. love-affair.

A két házasságfelbontás közötti különbségei erős hatást gyakorolnak a válások okaira. Azokban az esetekben, amikor a férj iskolai végzettsége magasabb, mint a feleségé, legmagasabb a szerelmi kapcsolat létesítése, az elhanyagolás és a sok idő otthonon kívül töltése miatti házasságfelbontás aránya. Ahol a feleség műveltségi színvonala magasabb, viszonylag több elhanyagolás és durva bánásmód miatti válással találkozunk.

A válások gyakoriságát és okait erősen befolyásolják a házaspárok lakásviszonyai. Különösen növeli a válások előfordulását az a tény, hogy a házaspárok nem rendelkeznek külön lakással: az 1962-ben elváltak fele volt olyan, aki egyedül lakott, ugyanakkor amikor általában a családok — az 1960. évi népszámlálás adatai szerint — közel 3/4-e lakik egyedül. Ez annyit is jelent, hogy a közösen lakó családok válási aránya kétszerese az egyedül lakókéknak.

A közösen lakó elvált családok között viszonylag nagyarányú a szülőkkel való együttélés (az esetek 1/5-ében), de az albérletben lakók aránya is közel kétszerese az általánosénak.

Az egyes főbb válóokok közül a házasságkötéskor is fennálló okok aránya különösen az albérletben lakó családoknál jelentős: ezek közel felénél a házasság felbomlása emiatt történt. Ugyanakkor érdekes hogy a szerelmi kapcsolat miatti válások főleg az egyedül lakó házaspároknál fordultak elő.

Az egyik vagy másik házaspár hűtlensége közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorol a házasság felbomlására. Az 1962-ben felbomlott házasságok 43 %-ánál a férj, 31 %-ánál a feleség követett el hűtlenséget, az esetek 1,4 %-ánál mindkét házaspár hűtlen volt.

Az előfordult hűtlenségi eseteknek csak egy része volt olyan, amely az életközösség megszakítására vezetett. Ezek aránya az összes váláshoz viszonyítva a férfiaknál 20, a nőknél 15 %-os volt; az összes eseteknek csak 2,5 %-ában találkozhatunk mindkét részről olyan hűtlenséggel, amely megszakította az életközösséget. Ez másrészt annyit jelent, hogy az összes előfordult hűtlenségi eseteknek mintegy fele vezetett a házasság felbomlásához. A férfiaknál a felbontott házasságok 15, a nőknél 13 %-ában az előfordult hűtlenség csak a házassági életközösség megszakítása után fordult elő. Mindkét félnél az összes esetek 4 %-ában jelentkezett. Itt tehát a házasság már más okokból felbomlott és a hűtlenség csak később fordult elő.

Természetesen a hűtlenség előfordulásának ténye jelentősen befolyásolja a válóokok struktúráját. Azon esetekben ui., ahol nem volt hűtlenség, magasabb a házasságkötéskor is fennálló esetek és az elhidegülés aránya, ott pedig ahol a hűtlenség jelentkezett, növekednek az egyéb okok, így főleg a szerelmi kapcsolat miatti válások. Azon esetek, 43 %-ában, ahol a férj előfordult hűtlensége az életközösség megszakításához vezetett, a szerelmi kapcsolat okozta elsődlegesen a válást.

A válások közel 2/5-ében a házastársi életközösség megszakítása és a jogerős bírói ítélet kimondása között 1—5 év telt el. A válások több mint 1/5-ében az életközösség már 6—10, 17 %-ában 11—19 éve megszakadt. Sőt a válások 6 %-ánál a tényleges házasság már több mint 20 éve nem áll fenn. Egy évnél rövidebb ideje csak a felbontott házasságok 17 %-a szakadt meg.

Az életközösség megszakításának időtartama erősen rányomja bélyegét a válások okaira. A rövid ideje megszakadt házasságoknál nagyrészt a házasságkötéskor is fennállt okok jelentkeznek, a régen felbomlott együttéléseknél azonban inkább az elhidegülés és a szerelmi kapcsolat létesítése az ok.

A felbomlott házasságok 22 %-ában az életközösség megszakadása óta a férj, 16 %-ában a feleség már más személlyel élt együtt. Mindkét házaspárnál az esetek 6 %-ában találkozunk együttéléssel. Az együttélés a férfiak 6 %-ánál 1—5, 1 %-ánál 6 és több éve áll fenn; ugyanez az arány a nőknél 5, ill. 1 %-os.

A felbontott házasságok 27 %-ánál a férj, 20 %-ánál a feleség ismét házasságot kíván kötni. Ezenkívül az esetek 48, ill. 49 %-ánál ismeretlen a házasságra lépési szándék. Az esetek 6 %-ában mindkét házaspár kifejezett szándékát nyilvánította az ismételt házasságkötésre.

Azon esetekben, ahol fennáll a házasságkötés szándéka — mindkét félnél — magasabb a házasságkötéskor is fennálló válóokok, és alacsonyabb az elhidegülés aránya.

A válások 9 %-ánál a férjnek, 6 %-ánál a feleségnek harmadik személytől gyermeke született. Az esetek 1,3 %-ánál már mindkét házaspárnak van mástól született gyermeke.

Összefoglalva megállapítható, hogy a válások okainak alakulásában jelentős szerepet játszanak az elvált házaspárok demográfiai viszonyai (első-sorban életkor, ill. ehhez hasonlóan a házasság tartama) és társadalmi-kulturális helyzete. A magyarországi magas válási gyakoriság kialakulásában valószínű-

leg igen erős szerepet játszik az a tény, hogy viszonylag sok házasságot fiatal korban, meggondolatlanul kötnek (ezt bizonyítja, hogy a házasságok 1/5-ét ilyen jellegű okok miatt kellett felbontani). Örvendetes, hogy ezek aránya az utóbbi időszakban csökkent. A másik megállapítás, amelyet a válások okainak elemzése alapján le kell vonnunk, hogy a túlzott alkoholfogyasztás, ill. az ezzel gyakran összefüggő durvaság igen sok házasság felbomlását vonja maga után. 1962-ben a házasságfelbontások 1/5-ét e két ok miatt mondták ki. Szomorú az is, hogy ezen válások aránya az utóbbi időben emelkedést mutat. Részben a társadalmi átalakulás velejárójának kell tekintenünk néhány olyan okot, amely az „elhidegülés” gyűjtő neve alá került. Ide sorolódott sok olyan megszűnt házasság, amely a házasság eltérő világnézete, megváltozott társadalmi helyzete, kulturális igényei miatt hidegült el. Feltűnő módon nem mutatkozik jelentős különbség a kereső és eltartott nők házasságfelbontási okaiban és így ezzel nem magyarázható az a nagy különbség, ami a dolgozó nők válási gyakoriságának igen magas arányát megindokolná.

Mindenesetre megállapítható, hogy a házasságok meggondoltabb megkötése (esetleg a házasságkötési kor kitolódása), az alkoholizmus visszaszorítása, ill. a társadalmi helyzet megszilárdulása valószínűleg a válások számának csökkenését vonná maga után és ez a házasság megszilárdulását fokozhatná.

ВАЖНЕЙШИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОБСЛЕДОВАНИЯ ОТНОСИТЕЛЬНО ПРИЧИН РАЗВОДОВ

Резюме

Научно-исследовательская группа по демографии Центрального Статистического Управления ВНР на основе 10% имевших место в 1962 году разводов провела обследование относительно причин разводов. На основе результатов содержащегося в отдельной публикации материала в статье приводится изложение важнейших аспектов в связи с причинами разводов.

В рамках структуры приматных причин разводов доля разводов, происшедших по причине, имевшей место и в период заключения брака, достигает одной пятой всех случаев, а дальнейшие четыре причины причин возникают в ходе брака. Среди последних весьма значительный удельный вес приходится на установление любовной связи с третьим лицом (18%), на пьянство (17%), на охлаждение из-за различий в характерах (8%) и на проведении свободного времени вне дома (7%).

Приматная я причина расторжения брака в 70% случаев имеет место на стороне мужей. В отношении причин развода между двумя брачными сторонами наблюдается значительное расхождение. Значительно выше средней является доля мужчин в разводах, происшедших по причине пьянства и грубого обращения, в то же самое время наблюдается относительно более высокая доля женщин в области разводов по причине охлаждения и любовной связи.

Примерно половина разводов, происшедших в наиболее молодых возрастных группах, вызвана причинами, существовавшими в период заключения брака; их доля сокращается параллельно с возрастом. Из числа причин, возникающих в течение брачной жизни, параллельно с возрастом повышается доля разводов по причине охлаждения. Разводы по причине установления любовной связи с другим лицом являются наиболее частыми у мужчин в возрасте от 35 до 49 лет и у женщин старше 35 лет, и относительно более редкими в более молодых возрастных группах. Доля разводов по причине пьянства является самой высокой в возрасте 35—39 лет, где эта причина вызывает более одной пятой всех разводов.

Воздействие общественного положения мужа на причины разводов проявляется в первую очередь в том, что причины разводов, существующие еще в период заключения брака, в случае работников физического труда в

сельском хозяйстве составляют более 1/4 всех разводов, а в случае работников умственного труда только 1/6 всех разводов. Охлаждение является более частым у работников умственного труда, а пьянство у двух других общественных слоев. Среди несамодетельных жен охлаждение является гораздо более частым, чем в тех браках, где и жена работает. Удельный вес разводов по причине установления любовной связи у обеих групп, — интересным образом, — является одинаковым.

Воздействие культурного уровня брачных сторон (наивысшей степени школьного образования) аналогично влиянию различий в общественном положении. Параллельно уровню школьного образования сокращается доля причин, существовавших в период заключения брака и возрастает доля охлаждения. Пьянство наблюдается чаще всего у лиц, окончивших 1—6 классов начальной школы и реже всего у лиц, посещавших университет.

MAIN RESULTS OF THE SURVEY ON THE CAUSES OF DIVORCES

Summary

Based on 10 per cent of the divorces in 1962 the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office has carried out a survey on the causes of divorces. Making use of the results of a separate publication, containing the detailed material of the survey, the paper gives account of the main features of the causes of divorces.

Among the primary causes of divorces the ratio of the divorces granted due to causes prevailing at the conclusion marriage amounts to 1/5 of all cases; the 4/5 of the causes have come about during the marriage. Among the latter love-affair with a third person (18 per cent), drunkenness (17 per cent), alienation due to differences in the character (8 per cent) as well as leisure time spent outside the home (7 per cent) represent a very high ratio.

In nearly 70 per cent of all cases the primary cause of the dissolution of the marriages could be experienced among husbands. In respect of the causes of divorces to be experienced with both sexes a rather great difference could be observed. In case of divorces due to drunkenness and ill-treatment the ratio of the men exceeds considerably the average, whereas in case of divorces due to alienation and love-affair with a third person the ratio of the women is relatively higher.

About 50 per cent of the divorces in the youngest age groups is due to causes prevailing at the conclusion of marriage; their ratio decreases with advancing age. Of the causes arising during the marriage the ratio of the divorces due to alienation increases gradually with advancing age. The highest ratio of the divorces due to a love-affair with a third person could be found among the 35—49 year old men and the 35 year old and older women. This cause of divorce, however, occurs relatively seldom among the divorces having taken place at a younger age. The highest ratio of the divorces due to drunkenness could be found among the 35—39 years old where it was responsible for more than 1/5 of the dissolutions of marriage.

The impact of the social position of the husband on the causes of divorces is reflected, first of all, in the fact that the causes of divorces prevailing at the marriage represent more than 1/4 of the cases among the agricultural manual workers and only 1/6 among the non-manuals. On the other hand, alienation is more common among the non-manuals, drunkenness, however, is more frequent in the two other social strata. Alienation occurs much more frequently among the dependant wives than in marriages where also the wife is gainfully occupied. It may be of interest to note that in both groups the ratio of the divorces due to a love-affair is the same.

The impact of the cultural level (of the highest educational level) of the consorts shows such differences which are similar to the impact of the social position. Parallely with the decrease of the educational level also the ratio of the causes prevailing at the marriage decreases and the ratio of the divorces due to alienation increases. Drunkenness could be experienced in the largest extent among those who had finished the 1st—6th classes of the primary school and in the smallest extent among those who had pursued studies at the university.

A VÁROSI ÉS FALUSI TELEPÜLÉSEK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÉNEK SZEMPONTJAI*

DR. FÓRIZS MARGIT

A falu és a város eltérő ismertető jegyeinek — elsősorban eltérő népesedési viszonyainak — vizsgálata nem újkeletű. Mégis a falunak és a városnak minden időben és minden országra egyformán érvényes meghatározása a települések¹ összetett, sokoldalú jellege és a kialakulásukat, fejlődésüket meghatározó tényezők széles skálája miatt alig képzelhető el. A kapitalista gazdasági fejlődés a tőke érdekeit követve minden országban egyenlőtlen település-fejlődést eredményezett. A technikai forradalmat követő nagyarányú iparosítás kapcsán — elsősorban a nyugat-európai államokban — a falusi eredetű lakosság ipari központokba zsúfolódott és a fejlődésben lemaradó mezőgazdasági településekkel szemben hatalmas ipari településeket hozott létre.

A szocialista társadalmi-gazdasági rendszer célul tűzte ki a falu és város közötti társadalmi vonatkozású különbségek megszüntetését. Ez a célkitűzés arra irányul, hogy minden település egészséges környezetben, magas szinten elégítse ki az elemi szükségleteket és lássa el az alapfunkciókat. Minden településnek egyformán biztosítani kell pl. az alapfokú, sőt mindinkább a középfokú oktatás lehetőségét, az egészséges korszerű ivóvízellátást, a csatornázást, a művelődési lehetőségeket, a korszerű egészséges lakásvizonyokat stb. Természetesen a szocialista társadalmi rendszer településhálózatában is meg lesz és ki is kell alakítani a települések hierarchikus nagyságrendjét és ezen belül a kiszolgáló, ellátó intézmények hierarchiáját, mely intézményeknek az a feladatuk, hogy gazdaságos üzemeltetéssel, jó megközelítési lehetőségek mellett kisebb vagy nagyobb településhálózatok lakosságának az élet minden vonatkozásában korszerű ellátást nyújtsanak. A szocialista társadalomban sem képzelhető el azonban az, hogy minden településben állandó színház, vagy a legmagasabb szintű egészségügyi ellátást nyújtó klinika legyen, vagy minden település egyforma jelentőségű iparral vagy egyenlő differenciáltságú bolt-hálózattal rendelkezzen stb. Az ellátás szempontjából egymással kapcsolatban álló településekben azonban e szükségletek kielégítését úgy kell biztosítani, hogy a társadalom minden tagja kényelmesen és tetszés szerint igénybe vehesse a legkorszerűbb ellátást is. Mai társadalmi-gazdasági adottságaink mellett a falu és város megkülönböztetésének szükségszerűségét éppen az adja meg, hogy számba véve településeink jelenlegi fejlettségét, a kapitalista viszonyok között kialakult sok esetben rendkívül nagy különbségek módszeres, fokozatos megszüntetését elősegítsük. Nem véletlen, hogy a KGST tagállamai is az 1970 körül végrehajtandó népszámlálások programjának kialakítása, az adatok feldolgozása szempontjából érdeklődésüket a falusi és városi települések szerinti csoportosításra fordították, hogy a tervezés — elsősorban a területi tervezés — számára a településhálózat egységei, illetve az ezekben élő népesség éltkörményei, demográfiai jelenségei jobban jellemezhetőek legyenek. A falusi és városi népesség, illetve a falu és város ismérveit illetően azonban még

* Az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága regionális demográfiai munkabizottságának 1964. december 9-i ülésén megvitatott előadás rövidített szövege. Az ülés letolyásáról szóló beszámolóld lásd a „Figyelő” rovatban (108—110. p.)

¹ A tanulmányban településen az államigazgatási egységet képező város, község értendő.

az említett államok között is nagy véleménykülönbségek vannak, ezért a tagországok statisztikus munkacsoportjának 1964 júniusában tartott értekezletén a résztvevőket felkérték, hogy a város és a falu megkülönböztetésének ismérveire tegyenek javaslatot. Eppen ezért azon kívül, hogy a tanulmányban bemutatjuk a városias községeknek a funkcionális ismérvek alapján való elhatárolására kidolgozott módszerünket, néhány gondolattal hozzá kívánunk járulni a nemzetközi összehasonlítások megoldásához is.

Az említett településcsoportok megkülönböztetésére eddig általában a nagyobb népességszámot emelték ki. A városiaság ismérveül választott népességszám tekintetében azonban az egyes országok között jelentős eltérések vannak. A népességszám szerinti különböző csoportosításokból annyi megállapítható, hogy a városiaság határát leggyakrabban a 2 000 és 10 000-es népességszámnál keresik, illetve 2 000 főn alul szinte egyöntetűen falunak, 10 000 főn felül városnak tekintik a települést, sok esetben azzal a további csoportosítással, hogy 2—5 000 főig mezővárosokkal, 5—20 000 közötti népességszám esetén kisvárosokkal, 20—100 000 fő között közepes, afelett pedig nagyvárosokkal állunk szemben. (Pl. a Német Demokratikus Köztársaságban, Svájcban a 10 000, Ausztriában a 2 000, Hollandiában a 20 000, Belgiumban az 5 000 lakossal rendelkező vagy ennél népesebb településeket városnak, a 2 000-en aluli népességű településeket mindenképpen falunak tartják. Az ún. fővárosokat, világvárosokat minden esetben külön csoportba helyezik.)

Nem kétséges, hogy a nagyobb népességszám magában rejt olyan minőségi különbségeket is, amelyek utalnak a települések, pontosabban a falu és a város közötti különbségekre is. Ha pl. a 18 000 lakosú Gödöllőre és a 143 000 lakosú Miskolcra gondolunk, a két népességszám is érzékelteti a közöttük fennálló különbségeket, illetve a két adatból következtethetünk azokra. Nem ilyen egyértelmű azonban az állásfoglalásunk a városi minősítést vagy a városiaság mértékét illetően, ha a megközelítően azonos népességszámú, Szentendrét, Túrkevet, Kapuvárt, Dorogot, Sárvárt, Mátészalkát vagy Zircet, Szerencset, Szigetvárt településekre gondolunk, amelyeknek népessége 10—12,5 ezer, illetve 5,5—8 ezer fő között van, lényegében pedig az előbb említett 2—10 000 fő közötti, illetve erősen a 10 000 fő körüli kategóriába tartoznak. Mégis Szentendrét, Túrkevet jogilag elismertük városnak, a többieket nem. A példák amellet bizonyítanak, hogy a *települések népességének száma nagyobb lépték esetében utal a közöttük fennálló különbségekre, de azonos, elsősorban kisebb népességszámú települések esetében nem elég megbízható támpont annak megítélésére, hogy az adott település város-e vagy sem.* A települések közötti különbségek megállapítására — különösen a hasonló népességszámú települések esetében — egyre gyakrabban figyelembe vesznek más kritériumokat is. A Német Demokratikus Köztársaságban pl., ahol szintén felmerült a települések osztályozásának, illetve városi és falusi jellegük megállapításának szükségessége, a népességszám mellett a népesség foglalkozási összetételében vélték olyan támpontot találni amely a települések jellegének megállapításához biztos alapot adhat. A település fejlettségének a népesség foglalkozási megoszlásával való jellemzésére két módszer kínálkozott: egyrészt vizsgálhatták a *településben lakók* foglalkozási megoszlását, illetve az iparban és a mezőgazdaságban dolgozók arányát, másrészt vizsgálhatták a *településben dolgozók* népgazdasági ágak szerinti megoszlását és a település munkaképes korú népességéhez viszonyított arányát. Ez utóbbi módszer szerint megkülönböztettek: 1. falusi településeket, 2. városiasodó és 3. városi településeket. A falusi településeket további két csoportra bontották: a) „parasztközségek” azok a települések, amelyekben a község munkaképes korú népességének legalább 60%-a mezőgazdaságban dolgozik és a község ipari telephelyein dolgozók száma nem haladja meg a munkaképes korú népesség 20%-át; b) „vidéki községek” azok a települések, ahol a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya 20 és 60% között van, és a községek ipari telephelyein dolgozók száma nem haladja meg a munkaképes korú népesség 20%-át.

Az említett szempontok szerinti csoportosítás során azonban kiderült, hogy ezek az ismérvek sem elegendők a városias és falusi települések elhatárolására, mert vannak olyan települések, amelyek a fenti ismérveknek nem felelnek meg, azonban olyan jelentős központi funkciókat töltenek be, hogy minden-

képpen városias településeknek kell minősíteni. Ezért az említett ismérveket kiegészítették további, a települések funkcionális szerepkörére utaló ismérvekkel is. A Német Demokratikus Köztársaságban követett módszerekhez hasonló módszerek alapján más országokban, így elsősorban Lengyelországban is kísérletet tettek a falusi és városi települések meghatározására. E módszerek egyöntetűen, egyéb ismérvek mellett a települések funkcionális szerepkörénél döntő jelentőségét domborítják ki. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a települések csoportosításánál az eddig alkalmazott merev számokat rugalmasabb, több szempontot figyelembe vevő, komplex osztályozással cserélik fel. A szempontok között a *funkciók* vizsgálatának mind nagyobb szerep jut.

*

Tervgazdálkodásban a települések fejlődése nem biztosítható másként, mint a népgazdasági ágak fejlesztésével összehangolt tervszerű település-fejlesztés során. Ám az egyes településekkel kapcsolatos fejlesztési célkitűzések éppúgy, mint a településeket magukban foglaló településhálózat fejlesztése is csak jelenlegi fejlettségi állapotuk megismerése mellett lehetséges. A települések fejlettségének megismerése és jellemzése hazánkban is előtérbe helyezi a falu és város megkülönböztetésének kérdését, illetve azon ismérvek meghatározásának szükségességét, amelyek alapján eldönthető, hogy a települések sokaságából melyeket tekintünk falunak és melyeket városnak, illetve *városinak*.²

Legegyszerűbben dönti el a kérdést a jogi szemlélet, mely szerint város az a település, amelyet az államigazgatási jogszabályok előírásai alapján ennek minősítettek. Valamely település államigazgatási aktussal várossá nyilvánításához a jogszabály előírja, hogy a község a városias jellegű funkciók ellátására alkalmas legyen, ugyanakkor kiemeli a nagyobb népességszámot és a település lakóinak az iparban és a kereskedelemben való nagyobb foglalkoztatottsági arányát (1954/9. sz. tvr. I. fejt. 4. §.). Az a tény, hogy a városi jogállás elnyeréséhez a jogszabály az említett ismérvek mellett az ország mindenkori társadalmi-gazdasági adottságainak megfelelő városi funkciók ellátására való alkalmasságot is előírja, példamutató, úttörő kezdeményezés. *A települések statisztikai és egyéb szempontból végrehajtott csoportosításánál is mind ez ideig elsősorban — sőt csaknem kizárólag — az államigazgatási szemlélet érvényesült.* E csoportosítás bizonyos előnyöket biztosít a települések egyöntetű megítélésére, de éppen ebben van gyengesége is, amely főleg a tervezés szempontjából hátrányos. A magyar településhálózatban ugyanis, társadalmi-gazdasági életünk mai fejlettségi szintjén is nem egy olyan község van, amely funkcióit, külső megjelenését illetően városiasabb település (pl. Gödöllő, Kisvárd, Sikkó), mint néhány jogilag várossá nyilvánított településünk. A tervezés számára így az a helyzet áll elő, hogy nemegyszer a tényeket mellőzve az adott jogi helyzettel kell számolnia, annak ellenére, hogy a településhálózati tervek egyes települések visszafejlesztésére, illetve más települések erőteljesebb fejlesztésére utalnak.

Mindazok előtt, akik a város és falu problémáival, illetve a megkülönböztetés ismérveivel foglalkoznak, ismeretes, hogy a jogi szemlélet nem fedi teljesen a valóságot, ezért legalább a tervezés számára igyekeztek kiegészítő megoldást találni és megalkották az ún. „kiemelt települések” csoportját. A kiemelt települések köre azonban aszerint, hogy melyik szerv és milyen célkitűzés érdekében határozta meg a kiemelt településeket, nagyon különböző lehet. A városrendezésről és építésügyről szóló 1937. VI. tc. 18. §-ának 2. bekezdése szerint a belügyminiszter e törvény városrendezésre vonatkozó rendelkezéseit a községekre vagy a község területén levő gyógy- és üdülőhelyre, illetve a községnek más részére is kiterjeszthette. E rendelkezést kiegészítő 3001/1946. O. É. K. sz. rendelet szerint a városias jellegű községek száma 145 volt. Az 1949. évi népszámlálás 5. sz. kötete ezekre a községekre vonat-

² A városok funkcionális ismérvek alapján való csoportosításával az MTA Demográfiai Elnökségi Bizottsága regionális demográfiai munkabizottságának 1961. június 21-én tartott ülése foglalkozott. Az ülésen elhangzott előadást a Demográfia 1962. évi 2. száma közölte. (Dr. Főrizs Margit — Orliések József: A vidéki városok fejlettségének statisztikai vizsgálata. *Demográfia*, V. évf. 206—219. p.)

kozóan tartalmaz részletes adatokat. Az említett rendelkezés óta a városias jellegű községek névsorát nem állapították meg, azonban történt több olyan próbálkozás, melynek célkitűzése hasonló volt. Ilyen volt a város- és községrendelkezésről szóló 1951. évi 1. sz. törvényerejű rendelet 3. §-ának az a rendelkezése, hogy a városokat és községeket városrendezési szempontból három osztályba kell sorolni. E rendelkezést végrehajtották, de hiányosan. Az I. osztályba sorolt városok jegyzéke elkészült és 68 települést tartalmazott (Népgazdasági Tanács 16.618/1951. sz. határozata), a további két kategóriába való besorolás nem történt meg.

A második ötéves terv előkészítése során az Országos Tervhivatal készített egy tervezetet a kiemelt településekről, természetesen tervezési szempontból. Így ez a kiemelés a települések jövőbeni funkciói, fejlettsége alapján történt. A Tervhivatal hangsúlyozta, hogy az 50 települést tartalmazó jegyzék a második ötéves terv elsősorban iparfejlesztési terveinek kidolgozása szempontjából kiemelt településeket tartalmazza. E mellett elkészíthetők egyéb szempontoknak megfelelő jegyzékek is (pl. azon települések jegyzéke, amelyekre rendezési tervet kell készíteni). Ez a jegyzék bár a tervező szervek számára iránymutató lett volna, csak terv maradt.

Az Építészügyi Minisztérium a későbbiek során — elsősorban a településrendezési tervek elkészítése szemszögéből — házi használatra több jegyzéket is készített, amelyek a kitűzött feladatok szempontjából hasznos útmutatót adtak, a falu-város elkülönítésének problémáját azonban csak kevéssel vitték közelebb a megoldáshoz. Néhány évvel ezelőtt éppen az Építészügyi Minisztériumban merült fel az a gondolat, hogy a különböző jegyzékeket valamilyen közös szempont alapján egységesíteni kellene. Ez a gondolat is csak terv maradt.

Már korábban is, de különösen az utóbbi 10 évben a településtudomány művelői körében mind többen hangoztatták, hogy az ország településhálózatának egységeit fejlettségük alapján csoportosítani kell és kísérletet is tettek azon ismérvek és módszerek meghatározására, amelyek segítségével e munka elvégezhető volna. E kísérletek közül csak utalni szeretnék egy fontosabbra.

A statisztikai és monografikus módszerek mellett egyre több szó esik az ún. komplex módszerekről. Ezek közül az egyik a pontszám alapján való értékelés. E lényegében matematikai módszer szerint az ország településhálózatának egységeit fejlettségük szerint megfelelő pontszám-értékek alapján csoportosíthatjuk. A települések jellegének megállapításához pontértékkel kell ellátni minden olyan tényt, ismérvet, amely az egységek településhálózati súlyát, szerepét és jelentőségét meghatározza. Így kialakíthatók a településmodellek és a települések fejlettségi szintjük szerint csoportokba sorolhatók. A jellemzés helyessége tehát elsősorban attól függ, hogy az értékelést kifejező pontszámot hogyan választják meg. Továbbra is fenn állna azonban az a kérdés, hogy mely ismérvek húzzák meg a vonalat a falu és a város, illetve a városias település között.

*

A választ mindenképpen a funkciók vizsgálatánál kell keresnünk, annál is inkább, mert a településtudománnyal foglalkozók ha sok másban nem is, de abban megegyeznek — és ez útmutató lehet akár az államigazgatási szakemberek, akár a tervezők számára —, hogy az a település a fejlettebb, amely a települések közötti munkamegosztás folytán több települést, nagyobb számú népességet szolgál ki. Természetesen az, hogy egy településtől a környéke milyen szolgáltatást vár, illetve mivel szolgálja ki környezetét koronként és a társadalmi-gazdasági rendszer fejlettségétől függően változó.

A középkorban egy város részére a védelmi szerepkör biztosította a gazdasági szerepkör zavartalan ellátását. A kapitalista társadalom rendben megnövekedett az ellátó és igazgatási intézmények jelentősége. Még az alapvető községi szintű egészségügyi ellátás intézményeit is gazdaságosan és célszerűen csak bizonyos településekben és bizonyos nagyságrendű népességszám esetén lehetett üzemeltetni. Ugyanígy a különböző oktatási intézményeket vagy az adóbeszedésre alkalmas szerveket. A szocialista települések igazgatási intézményeire még nagyobb feladatok hárulnak. Pl. szervezik a termelést a mezőgazdaságban, helyiiparban; különféle kereskedelmi szerveiken, egészség-

ügyi, oktatási, kulturális intézményeiken keresztül szervezik az áruellátást, a népesség kisebb-nagyobb csoportjának egészségügyi, kulturális stb. ellátását. Napjainkban az iparosodással mind inkább előtérbe kerül a lakóhely és munkahely kapcsolata is. Az ipari létesítménnyel rendelkező települések nemcsak saját lakosságuk foglalkoztatásáról gondoskodnak, hanem a környező települések lakóinak is munkahelyet biztosítanak. Ez megteremti a települések közötti ingavándorforgalmat, szoros kapcsolat jön létre a centrum és a környező települések között. A centrum és hatósugarának távolsága a közlekedési lehetőségekkel változik. Minél jobbák a közlekedési lehetőségek, annál távolabbi települések kapcsolhatók be valamely központ ellátóközletébe.

Nemcsak a települések egymás közti kapcsolatának megítélésére alkalmas funkciók változnak, hanem a települések határában belül kifejtett funkciók is függvényei az általános társadalmi-gazdasági színvonalnak. Pl. néhány évvel ezelőtt községeink fejlettségének megítélésénél még szerepet játszhatott az, hogy van-e villamosenergia-szolgáltatás a településben vagy nincs, ma viszont ez az ismért már nem jelent szintkülönbséget a községek között, mert minden községünk villamosítva van. További megkülönböztető ismért lehetett annak idején az is, hogy van-e az alapfokú oktatásra lehetőség. Ma már ez sem lényeges különbség.

Lényeges különbségek vannak azonban a települések műszaki ellátottságában, beépítettségében. Pl. teljes mértékű vízvezetéki vízellátást, csatornázottságot még városaink között is csak keves esetben találunk, bár a fejlődés e téren az utóbbi néhány évben jelentős volt. Nagyok a különbségek a többszintű beépítési mód tekintetében is.

A társadalmi-gazdasági fejlődéssel járó települések közötti munkamegosztás eredményeként a magyar településhálózatban is kialakultak olyan települések, amelyek kisebb-nagyobb környéket szolgálnak ki. A település határában túlnyúló funkciók komplex ismérvek, mert az ilyen feladatok ellátása azt a követelményt támasztja, hogy a vonzást kifejtő település pl. az alapfokú közintézményekkel rendelkezzen. Legtöbb esetben a nagyobb népességszám is megtalálható a településben, hiszen az intézmények üzemeltetésének gazdaságossága több esetben ettől függ. A *városias községeket* a többi községtől a következő néhány jellemző funkcionális ismért alapján kíséreltük meg elhatárolni:

1. járásszékhely jelleg;
2. községinél magasabb szintű oktatási, egészségügyi intézmények jelenléte, illetve az ezek által kialakított vonzasközponti jelleg;
3. ipari munkahely és az ezzel járó vonzasközponti jelleg;
4. magasabb áruellátó szerepkör, illetve az ennek eredményeként kialakult vonzasközponti jelleg.

Ad/1. A járásszékhely jelleg egymagában is olyan funkció betöltését jelenti, amely a községek kisebb-nagyobb körét (népességszám tekintetében minimálisan 20 000 fő körüli népességet) kapcsolja a településhez. Ennek megfelelően jelentősebb számú népesség kiszolgálására alkalmas, a település határában túlnyúló feladatokat ellátó intézményekkel kell rendelkeznie.

Ad/2. Községinél magasabb szintű oktatási intézménynek tekintettük a középiskolát, az egészségügyi intézmények közül az általános osztályokkal rendelkező kórházat, rendelőintézetet vagy a szakrendelőt, amelyek az esetek többségében szintén 20 000 vagy ennél nagyobb számú népességet szolgálnak ki a vonzasközpont ellátóterületén. *Ellátóterületen vagy körzeten a centrum és a vonzaskörzetébe tartozó települések együttes területét, ellátandó népességen pedig a szóban forgó területen élő népességet értjük.*

Ad/3. Egyéb ismérvek jelenléte mellett ipari jellegűnek is tekintettük a települést akkor, ha a községben dolgozó ipari munkavállalók száma meghaladta az 500 főt.

Ad/4. A magasabb szintű áruellátó szerepkör megítélésére a bolthálózat összetétele, a szakboltok, ill. áruház jelenléte adta az alapot. A szocialista gazdasági rendszerben a települések kiskereskedelmi és piaci szívóhatása a fejlődő bolthálózat, a jobb áruelosztás és a mezőgazdasági nagyüzemi gazdálkodás erősödésével csökken ugyan, de az említett differenciáltabb üzlethálózat nagyobb választéka és a háztáji gazdaságok kisárutermelése az ellátottság mai mértéke

mellett egyes településekben a település határán túlnyúló, ma még el nem hanyagolható áruellátó szerepkört biztosít.

Az üdülőhelyeket speciális feladatuk miatt — mely feladatok ellátása főként a település megjelenése, arculata szempontjából feltétlenül a városiasság irányában hat — célszerű külön csoportba sorolni. E községekkel kapcsolatban azonban fel kell figyelni arra, hogy ha ezek ugyanakkor nem centrum jellegű települések, illetve nem ipari üzemi központok is, akkor jelenlegi fejlettségük mellett nem nevezhetők városias településeknek.

A település beépítettségét, a közművi ellátottságot mint a település határán belül ható városias tényezőket és a település városias arculatának lényeges alakítóit a városias községek névsorában az említett egyéb ismérvek mellett célszerű feltüntetni. (Pl. Siófok, Balatonfüred esetében az üdülőhely jellegét, a víz- és csatornahálózattal, Martfű, Lőrinci stb. esetében a vízvezeték-hálózattal való ellátottságot stb.)

Az említett ismérvek valamely település esetében nem önállóan, hanem legtöbbször egymáshoz kapcsolódva fordulnak elő és kombinációik alapján az a 154 község, mely a fenti követelményeknek kisebb vagy nagyobb mértékben megfelel az alábbi csoportokra bontható.

I. *Erősen centrum jellegű városias település* az a 17 község, amely minden vizsgált funkcióval rendelkezik oly módon, hogy valamennyi funkcionális szerepköre által kialakított ellátó területén 20 000 főt meghaladó népesség él.

II. *Erősen centrum jellegű, de funkció-hiányos városias település* az az 56 község, amelyekben a vizsgált funkcionális intézmények közül 1—2 hiányzik (legtöbbször a kórház és a rendelőintézet, ill. egyik vagy másik), de az ellátott funkciók keretében egy vagy több esetben 20 000 főnél nagyobb számú népességet szolgálnak ki.

III. *A kismértékben centrum jellegű városias települések* száma 58. Azok a községek kerültek ebbe a csoportba, amelyek a vizsgált funkciók közül csak 1 vagy 2 (esetleg 3) szerepkört látnak el, ellátóterületük népessége pedig általában 10—20 000 között van vagy legalábbis megközelíti a 10 000 főt. (Az ellátó-körzetükben azonban mindenesetre több község van.)

IV. *Ipari üzemi központ települések* (számuk 23), amelyek mint iparvállalatok, üzemek székhelyei városias arculattal, fejlettebb bolthálózattal, esetleg községénél magasabb szintű köztisztviseléssel is rendelkeznek, és legtöbbször erős ingavándorforgalmi kapcsolatuk van környezetükkel. A települések e csoportjánál az ipar jelenléte alapot nyújt a városiasodásra. A fejlődés folyamatát — amennyiben ezt a településhálózat-fejlesztési tervek is indokoltnak tartják — a szükséges és hiányzó intézmények telepítése elősegítheti.

Megjegyezzük, hogy a bányászati településeket nem soroltuk e csoportba, mert ezekben a funkcionális ismérvek minimuma sincs meg. Ezek a községek egyes esetekben munkahelytelepülések, városképi és műszaki szempontból azonban valamennyi falusi szinten áll (bányász falvak).

A 154 település néhány fontosabb — elsősorban népességi — adatait jogi értelemben vett városaink adataival összehasonlítva a következőket tapasztaljuk:

Vidéki városainkban él az ország népességének 22%-a, a szóban forgó 154 településben pedig 12%-a. Az ipari népesség aránya a két csoportban 39,9, ill. 33,2%. A városias települések csoportján belül az ipari népesség aránya természetesen az ipari üzem — központ településekben a legmagasabb: 57,2%. Az erősen centrum jellegű községekben 32%, míg az erősen centrum jellegű, de funkció-hiányos településekben 31% az iparban foglalkoztatottak aránya. E két csoportban az egyéb foglalkozásúak aránya is igen magas: 44, illetve 33%. Így a mezőgazdasági foglalkozású népesség mindkét csoportban jelentéktelen szerepet játszik. A kismértékben centrum jellegű településekben pedig a mezőgazdasági népesség aránya a legmagasabb, majdnem 44%.

Vidéki városainkban a népesség tényleges szaporodása 1949—1959 között valamivel meghaladta a 21%-ot, a városias jellegű községekben nem érte egészen el a 10%-ot, ezenbelül az ipari üzemi központ településekben 28,6, az erősen centrum jellegű településekben pedig 11% volt. A további két csoportban 10% alatt maradt.

A vándorlási különbözetből eredő népegszaporulat vidéki városainkban kevéssel meghaladta a 11 %-ot, míg a városias jellegű községek csoportjából az erősen centrum jellegű községek csekély — 0,4 %-os — vándorlási veszteségével szemben az ipari üzem központokban több mint 14 %-os vándorlási nyereség volt. A két középső csoportban 4 % körüli veszteség mutatkozott.

A településben dolgozó ipari munkavállalókból a városok esetében a napi befelé ingázók aránya 21 %, a városias jellegű településekben 35 % volt. Az erősen centrum jellegű településekben a befelé ingázók aránya mindössze 1 %-kal volt kevesebb (20 %), mint a vidéki városok átlagában. Az ipari üzem központokban ez az arány kevéssel meghaladja az 53 %-ot. A további két csoportban is 20 % fölött van az ingázók aránya.

A városok legnagyobb ellátóközvetének népessége sok esetben meghaladja a százezer főt. Az erősen centrum jellegű településeké 27—175 000 fő közötti, az erősen centrum jellegű, de funkció-hiányos településeké 20—78 000 között, míg a kismértékben centrum jellegű településeké 40 000 fő alatt van.

Ha a városias községek adatait a járási jogú városok néhány legfontosabb jellemzőjével hasonlítjuk össze a mutatók általánosan még kedvezőbbben alakulnak a városias községek javára bizonyosságul annak, hogy ezek a települések az ország településhálózatának jelenlegi fejlettségi szintjén általában elérik jogi értelemben vett városaink többségének átlagos színvonalát. Az ipari és építőipari népesség aránya a városias községekben mindössze 6 %-kal kevesebb mint a járási jogú városokban. A tényleges szaporodás 1949—1959 között a járási jogú városokban 11 %-kal több volt ugyan, mint a városias községekben, az ipari üzem központokban azonban 8 %-kal meghaladta a járási jogú városok adatát. A városias községek napoként befelé ingázóinak aránya pedig 12 %-kal haladja meg a járási jogú városok befelé ingázóinak arányát.

A városias községek említett csoportjainak főbb jellemzőit néhány példán keresztül (a legtipikusabb példák kartografikus ábrázolásával) a következőképpen foglalhatjuk össze.

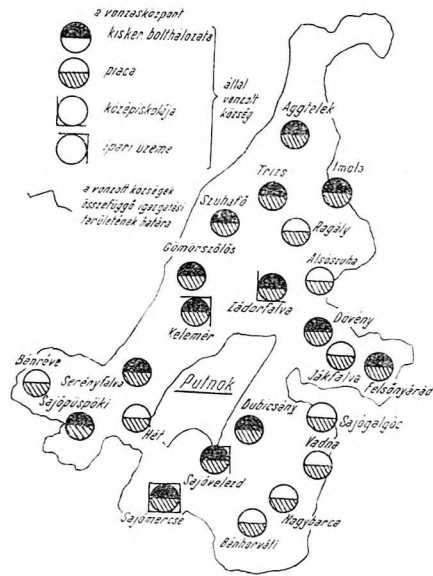
I. *Az erősen centrum jellegű városias települések* egyben járásszékhelyek is. A községnél magasabb szintű említett intézményekkel rendelkeznek. A csoport egyik reprezentánsa *Kisvárdá* (lásd az I. ábrát). Népessége meghaladja a 13 000 főt. Intézményeinek ellátóközvetébe 28—43 község tartozik, amelyeknek területén a legnagyobb ellátandó népesség száma 86—92 000 fő között változik. A legnagyobb számú népesség ellátásáról középiskolája és fejlettebb kiskereskedelmi bolthálózata gondoskodik. Ipari üzemeiben (melyek közül jelentősebbek a Fémserelvénygyár, a Dohánybeváltó és Fermentáló, a Fém- és Faipari Szövetkezet, a Ruházati KTSZ), több mint 1300 munkavállaló dolgozik, melyek közül a naponta befelé ingázók száma meghaladja a 220 főt. A mezőgazdasági foglalkozásúak aránya alig éri el a 18 %-ot. Az ipari, illetve egyéb foglalkozási ágakba tartozók vannak túlsúlyban.

Sárvár népessége meghaladja a 10 000 főt. Intézményeinek ellátó közvetébe 31—48 község tartozik, 41—51 000 főnyi népességgel. Elsősorban a tőle déli irányban fekvő községekre gyakorol sokoldalú vonzást. Ipari üzemeinek dolgozói is főleg ezeknek a községeknek lakóiból kerülnek ki. Legmagasabb — közel 43 % — az iparban foglalkoztatottak aránya. A település iparvállalati telephelyein (Cukorgyár, Baromfifeldolgozó Vállalat, Téglaipar, Magyar Selyemipar Vállalat Fonalelőkészítő gyára stb.) több mint 2400-an dolgoznak, a befelé ingázó ipari dolgozók száma meghaladja a 650 főt.

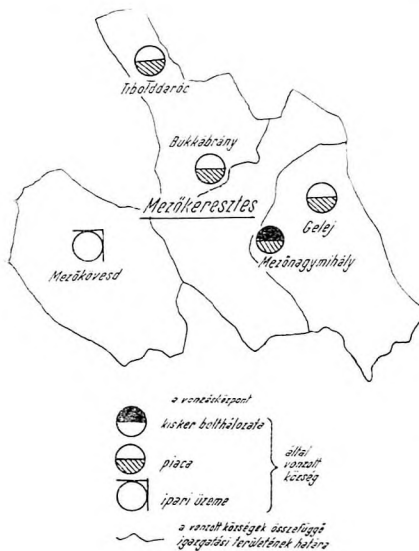
II. *Az erősen centrum jellegű, de funkció-hiányos városias településeink* csoportjában a járásszékhely települések száma 40. Az ipar jelenléte szempontjából vizsgálva az 56 települést, azt találjuk, hogy a csoport egyéb tagjaihoz — de valamennyi városias településhez viszonyítva is — vannak számottevő iparral rendelkező települések, amelyek egyes esetekben ipari ingavándorforgalmi központok is, mások viszont ipari munkaerő-szükségletüket ma még településen belül is ki tudják elégíteni, az ipari településeken foglalkoztatottak száma azonban meghaladja az 500-at.

A csoport egyéb tagjaihoz képest a közepes iparral rendelkező települések ipari települési 100—500 főt foglalkoztatnak ingavándorforgalmi vonzás nélkül. Egy kisebb számú csoport esetében az iparnak alárendelt jelentősége van.

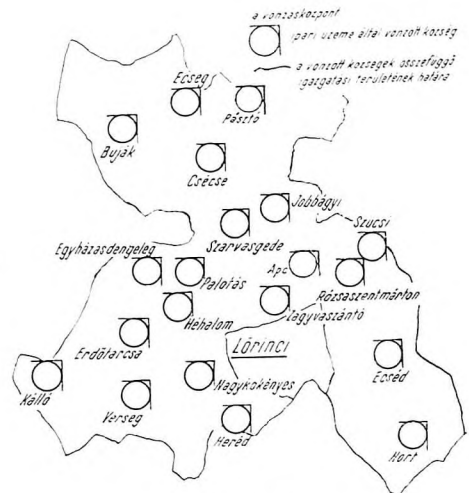

II. ábra

III. ábra

IV. ábra

Ez a néhány példa is érzékelteti azokat a különbségeket, illetve egyezéseket, amelyek mai társadalmi-gazdasági fejlettségünk színvonala mellett a fentiekben ismertetett városias települések oldalára billentik a falusi vagy városi jelleg kérdésében.

*

Tekintettel arra, hogy a város és falu megkülönböztetésének kérdése nemzetközi szinten is napirenden van, az ismertetett csoportosítási módszer kereté-

bemegkíséreltük a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét is biztosítani. Az összehasonlítási alapnak a település népességszáma látszott legcélszerűbbnek. *Keresnünk kellett azt a népességszámot, amely esetében településeink egyrészt az ismertett funkcionális szerepköröket minden kétséget kizáróan ellátják, másrészt azt a népességszámot, amely esetében a település határán túlnyúló funkciók egyáltalán nem fordulnak elő. Meg kellett tehát határozni a városi és falusi települések megkülönböztetésének népességszám szerinti alsó és felső határát is.* Vizsgálataink azt mutatták, hogy a felső határ a 20 000, míg az alsó határ a 2 000 fő népességnél vonható meg. 20 000 főn felüli népességgel 46 településünk rendelkezik, ebből jelenleg jogilag is város 44, 2 pedig község, de vizsgálataink szerint városias jellegű település.

2 000 fő, illetve ennél kevesebb lakosa 2 278 községünknek van, ebből csak 6 olyan községet találunk, amelyek funkcionális szempontból már jelenleg is több-kevesebb városias jelleget mutatnak.

A 2 000 és 20 000 fő közötti népességszámmal rendelkező 936 településünk közül az ismertett funkcionális ismérveknek 146 község felel meg. Ezek közül az erősen centrum jellegű községeinket (számuk 17), ahol jelen vannak azok az ellátó intézmények, melyek csak községinél nagyobb keretek között üzemeltethetők gazdaságosan, célszerűen és az ellátott feladatok mindegyikében jelenleg is 20 000 főnél nagyobb számú népesség kiszolgálásáról gondoskodnak, államigazgatási funkciójukat tekintve pedig általában járasszékhelyek, függetlenül a jogi értelmezéstől, statisztikai szempontból városnak tekinthetjük. Városnak tekinthetünk továbbá funkcionális ismérveink előbbiekben említett mértéke szerint a 20 000 főnél kisebb népességű jogi értelemben vett városainkból is 8-at. Funkcionális alapon 20 000 főnél kisebb népességű településeink közül így összesen 25-öt tekinthetünk városinak.

Városnak tartjuk továbbá azokat az erősen jellegű, de kismértékben funkció-hiányos településeket is (számuk 22), amelyek az ellátott funkciók keretében egy vagy több esetben 20 000 főnél nagyobb számú népességet szolgálnak ki és a település ipari telephelyein 500 főnél nagyobb számú ipari munkavállaló dolgozik. Több esetben ezek a települések is járasszékhely jellegűek. A 20 000 főnél kisebb népességű városaink közül 6-ot sorolhatunk ebbe a csoportba, mert az előbb említett feltételeknek szintén megfelelnek.

A 936 darab 2 000 és 20 000 közötti népességű településből tehát a jelenlegi társadalmi-gazdasági adottságaink figyelembevételével a települések által kifejtett funkciók alapján városi településeink száma összesen 53. Míg 92 települést jelenlegi funkcionális adottságaik és munkahely jellegük alapján városias községeknek tekinthetünk. Ezek között szerepel 5 jelenleg jogi értelemben városnak minősülő település (Kisújszállás, Hajdúnánás, Túrkeve, Kőszeg, Oroszlány) is. Megjegyezzük, hogy ezek közül Kőszeg mint üdülhely kiemelkedik, de városképi, közművi ellátottsági szempontból is inkább városi szinten áll, Oroszlány fejlődését pedig a gazdasági életben betöltött szerepe minden szempontból egyre erősebben a városi szint elérése felé tereli.

КРИТЕРИИ РАЗМЕЖЕВАНИЯ ГОРОДСКИХ И СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ

Резюме

Размежевание городов и сел в отечественной и зарубежной практике, — помимо его определения административными правоположениями, — чаще всего производится на основе численности населения. Большая численности населения, правда, свидетельствует о различии между городскими и сельскими поселениями, но однако, в случае аналогичных, в первую очередь небольших поселений, не представляет собой достаточно достоверного опорного пункта для размежевания города и деревни. Демографические признаки в ряде случаев не являются достаточными для размежевания городских поселений и, соответственно, поселений городского типа и сельских поселений потому, что имеются такие поселения, которые не соответствуют упомянутым критериям, но которые выполняют

настолько значительную центральную функцию, что их непременно следует квалифицировать как городские поселения или поселения городского типа.

Наряду с демографическими признаками более конкретные критерии размежевания следует искать в выполняемой поселением функции. Более развитым является то поселение, которое в результате сложившегося между поселениями разделения труда обслуживает большее число поселений и большее по численности населения. Естественно, что то, какие услуги ожидают окрестности от поселения и какие услуги оно предоставляет, изменятся в зависимости от исторической эпохи и степени развития общественно-экономического строя.

Автор выделяет села городского типа из числа прочих сел на основании следующих функциональных признаков:

1. Характер районного центра.
2. Наличие учебных и здравоохранительных учреждений высшего, по сравнению с сельским, типа, и соответственно, обусловленного этим характера центра притяжения.
3. Наличие промышленности и сопряженного с этим характера центра притяжения.
4. Роль развитого центра снабжения и сложившийся в этой связи характер центра притяжения.

К пункту 1. Характер районного центра уже сам по себе означает выполнение такой функции, которая связывает большее или меньшее население (в отношении численности минимально население в 20 000 человек) с поселением — районным центром. В результате этого такое поселение должно располагать учреждениями, пригодными для обслуживания более значительного числа населения и выполнения задач и за пределами поселения.

К пункту 2. Учебными учреждениями более высокого типа по сравнению с сельским мы считаем средние школы, а из числа здравоохранительных учреждений располагающие общими отделениями больницы, амбулатории и диспансеры, которые в большинстве случаев обслуживают двадцатитысячное или большее по численности население в сфере обслуживания центра притяжения. *Сферой или районом обслуживания считается общая территория центра и поселений, расположенных в его сфере притяжения, а обслуживаемым населением проживающее на этой территории население.*

К пункту 3. Промышленный характер числится за поселением в том случае, если, при наличии прочих признаков, число занятых в промышленности поселения превышает 500 человек.

К пункту 4. Основой для установления роли развитого центра снабжения служит структура магазинной сети, данная в наличии специализированных магазинов и универмагов. В условиях социалистического экономического строя сила притяжения поселений, как торговых и рыночных центров, правда, в результате развития магазинной сети, лучшего распределения товаров и укрепления крупных предприятий в сельском хозяйстве, сокращается, но наличие упомянутой выше более дифференцированной сети магазинов и более широкого ассортимента, а также в условиях мелкотоварного производства приусадебных хозяйств и нынешнего уровня обеспеченности некоторых районов, приводит к тому, что выходящая за пределы поселения роль центра снабжения пока что еще не может упускаться из виду.

В Венгрии городским и, соответственно, сельским поселениям с двадцатитысячным населением присущи упомянутые выше городские функции. Эти поселения с функциональной точки зрения мы считаем городами. Из числа сел имеющих 2000 жителей, имеется лишь несколько таких, которые, правда в меньшей мере, но выполняют городские функции. Поэтому поселения, имеющие 2000 или менее жителей мы во всех случаях считаем селами. Среди поселений с численностью населения от 2000 до 20 000 человек на основании функциональных признаков 53 поселения могут быть отнесены к городам, а 92 к поселениям городского типа.

ASPECTS OF DISTINGUISHING URBAN AND RURAL
LOCATIONS*Summary*

Beside the determination by means of the legal rules of public administration, in our home practice and also abroad the distinction between village and town takes place most frequently on basis of the population number. Though the greater population number refers to the differences between rural and urban locations, in case of locations with the same size, first of all, in case of locations with a smaller population number, it does not serve as a reliable basis for the delimitation of village and town. In many cases the population criteria are not sufficient for the distinction between rural and urban locations and locations of an urban character respectively, since there exist locations which do not meet the mentioned criteria, perform, however, important central functions and ought to be considered urban locations or locations of an urban character by all means.

The more concrete criteria of the distinction ought to be sought — beside the population characteristics — in the functions performed by the locations. More developed is that location which, as a result of the division of labour, provides for the needs of several locations, of a greater number of population. Of course, the kinds of services expected from a location by its surroundings or the way in which the location provides for the needs of its surroundings change periodically and depend on the development of the socio-economic system.

The paper distinguishes the communes of an urban character from the other communes on basis of the following functional characteristics:

1. District seat character.
2. Supply with educational and health institutes of a higher level (as compared with those in communes) and the resulting "centre of attraction" character resp.
3. Industrial working place and the resulting "centre of attraction" character.
4. Goods supplying activity on a higher level and the resulting "centre of attraction" character resp.

Ad 1. The district seat character means alone in itself the fulfilment of such a function which connects a greater or lesser range of locations (with a minimum population of about 20 000) to the district seat. Consequently, it ought to have institutions which can provide for the needs of a more significant population number and perform tasks reaching beyond the boundaries of the location.

Ad 2. Of the educational institutions the secondary school, of the health institutions the hospitals with general wards, the dispensaries or polyclinics have been considered as institutions of a higher level (as compared with those in communes); in most cases they also provide for the needs of a population number of 20 000 or more within the area of the centre of attraction. *Under the area or district provided for we mean the total area of the centre and of the locations belonging to its sphere of attraction together, the population to be provided for is the population living in this area.*

Ad 3. In addition to other criteria we consider a location of an industrial character too, if the number of the industrial employees working in it exceeds 500.

Ad 4. Our judgement of the goods supplying activity on a higher level was based on the composition of the shop network, the existence of specialised shops or department stores. Though in the socialist economic system the absorbing impact of the locations on the retail trade and market decreases with the strengthening of the developing shop network, of the better distribution of commodities and of the farming on a large scale, still the greater assortment of the more differentiated shop network, and the production on a small scale of the household plots result, if the present degree of supply prevails, in a goods supplying activity which cannot yet be neglected and which, in some locations, reaches beyond their boundaries.

In the Hungarian location network the urban and rural locations respectively with a population number of 20 000 perform the reviewed functions of an urban character. From the point of view of functionality these locations can be regarded as towns. Among the locations with a population number of 2000 there are only few, which, though in a smaller degree, perform functions of an urban character. Therefore the locations with a population number of 2000 or less ought to be considered villages by all means. On basis of the criteria of functionality, of the locations with a population number between 2000 and 20 000, 53 can be considered towns and 92 can be regarded as having an urban character.

A MUNKAERŐHELYZET ALAKULÁSA ÉS PERSPEKTÍVÁI JAPÁNBAN

DR. BIRÓ KLÁRA

A századunk második felében megindult gyorsíramú fejlődés egyre kiterjedtebben tükröződik a jelenleg mintegy 97 millió lakosú Japán foglalkoztatottságának számszerű növekedésében.

1. A keresők száma és aránya a munkaképes korban levő lakosokhoz képest
Число самодельных и их удельный вес внутри населения в трудоспособном возрасте
Number of earners and their proportion to the productive age population

Év (1)	A 15 éves és idősebb népesség (2)	Ebből (3)	A keresők aránya (%) (6)
		a keresők (4)	
		száma (ezer fő) (5)	
1947	52 092	33 329	64,0
1950	55 300	35 575	67,9
1955	58 970	40 180	68,1
1960	65 010	43 800	67,3
1961	65 750	44 520	67,7
1962	67 120	45 130	67,2
1963	68 950	45 360	65,7
1964	70 770	46 190	65,2

Megjegyzés: A keresők számában a hérből és fizetésből élőkön és a segítő családtagként bejelentett (fizetés nélküli) foglalkoztatottakon kívül az önálló egzisztenciájuk — köztük az iparosok, kereskedők — is bennefoglaltatnak. A munkanélküliek a keresők adataiban nem szerepelnek.

Forrás: Statistical Survey of Economy of Japan. 1957, XI. p. és Monthly Circular 1964 nov. 5. p.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) старше 15 лет; (3) в том числе; (4) самодельные; (5) число (тыс. человек); (6) Удельный вес самодельных (%).

Heading: (1) Year; (2) 15 years old and older population; (3) of which; (4) earners; (5) number (thousands); (6) percentage of the earners.

A keresők számának igen jelentős — tizenhét év alatt több mint 38 %-os növekedése mellett figyelemre méltó a foglalkoztatottak arányának viszonylagos csökkenése a munkaképes korban levőkhöz képest. Ez utóbbi, az elmúlt 6–7 évben jelentkező irányzat kisebb részben — a javuló életfeltételek következtében — a nők bizonyos hányadának háztartásban maradásával függ össze, amit főképpen az indokol, hogy munkabér átlaguk a férfiakénak felét sem éri el, jórésztben pedig az iskolaköteles (15 éves) kornál tovább tanulók számának jelentős emelkedésével magyarázható. A kötelező oktatási idő (9 osztály elvégzése) után a végzetetteknek 1958-ban még 42,3, 1961-ben 35,7, 1963-ban pedig csak 33,6%-a ment állásba. A magasabb képzettségre való fokozott törekvést az indokolja, hogy a kvalifikációval rendelkezőknek lényegesen előnyösebb a kezdő- és a későbbi fizetése, mint az alacsonyabb képesítéssel rendelkezőknek, kedvezőbbek az előléptetési kilátásaik is, sőt bizonyos esetekben válogathatnak az állásokban.

A szerkezeti változások fontos következtetések levonására alkalmasak, főképpen a munkaerő nemzetgazdasági eloszlásának metamorfózisa vonatkozásában.

2. A főbb foglalkoztatottsági és gazdasági mutatók Japánban

Важнейшие данные о занятости и экономике Японии

The main employment and economic indicators of Japan

Mutatószám (1)	1935	1950	1960	1970	Az évi átlagos növekedés rátája (%) (2)	
					1950-1960	1960-1970
1. A lakosság száma (millió fő)	68,7	83,2	93,4	102,2	—	—
Index: 1955 = 100	77	93	105	115	1,2	0,9
2. A keresők sz. (millió fő) Index: 1955 = 100	31,4	35,5	43,8	48,7	—	—
	78	88	108	119	2,3	1,0
3. Szektoronkénti foglalkoztatottság (millió fő)						
I. szektor a	14,8	15,4	13,4	11,5	—1,4	—1,5
II. szektor b	7,8	8,0	12,0	15,7	4,0	2,5
III. szektor c	8,8	12,1	18,4	21,5	3,9	1,7
4. Mezőgazdasági termelés .. Index: 1955 = 100	73	74	110	145	4,0	2,8
5. Ipari termelés Index: 1955 = 100	64	47	228	592	17,1	10,0
6. Nemzeti jövedelem Index: 1955 = 100	70	68	164	312	9,2	6,6
7. Egy foglalkoztatottra jutó termelés Index: 1955 = 100	84	74	145	261	7,0	6,1
8. Utóbbi szektoronként (1955 = 100)						
I. szektor ^a	59	74	122	343	5,1	10,9
II. szektor ^b	94	90	164	233	6,2	3,6
III. szektor ^c	117	69	128	217	6,4	5,4

^a Mezőgazdaság, erdőszet, halászat. ^b Bányászat, építő- és feldolgozó ipar. ^c Szolgáltatási ágazatok és állami intézmények alkalmazottai.

A szektoronkénti foglalkoztatási adatok csak a keresőkre vonatkoznak.

Forrás: Az 1960-ig terjedő évekre: Bank of Japan és a Bureau of Statistics, Office of the Prime Minister of Japan adatai. 1970-re vonatkozóan: Japanese Economic Planning Agency, 1961 adatai.

Горизонтальная графа: (1) Показатели; (2) Процент среднегодового роста.

Вертикальная графа: 1. Число населения (млн. человек); 2. число самодельных (млн. человек); 3. занятость по секторам (млн. человек), I сектор, II сектор, III сектор; 4. сельскохозяйственное производство; 5. промышленное производство; 6. национальный доход; 7. продукция в расчете на одного занятого; 8. последняя по секторам.

Heading: (1) Indicator; (2) average annual rate of growth (%);

Lateral text: 1. population number (millions); 2. number of earners (millions); 3. employment by sectors (millions); 4. agricultural production; 5. industrial production; 6. national income; 7. production per employee; 8. production per employee by sectors.

Elsősorban a foglalkozási terület szerinti strukturális módosulásokat kell megvizsgálni a megoszlás, valamint az önállók és a munkavállalók arányának eddigi és perspektivikus főbb trendjeit vázolván, de sajátos jellege folytán még külön figyelmet érdemel Japánban a dolgozók korösszetételének alakulása is. A legjelentősebb változások kétségtelenül a foglalkoztatottak tevékenységi területe vonatkozásában tapasztalhatók és várhatók. Az e téren bekövetkezett és a jövőben várható módosulások elválaszthatatlanul összefüggnek a gazdasági fejlődés irányával és eredményeivel, a japán nemzetgazdaság struk-

turális átformálódásával. E folyamatok szoros kapcsolatát és alakulását illusztrálja visszatekintőleg és perspektívában a 2. tábla.

A foglalkoztatottság terén a második világháború után végbement változások jellemzésére ki kell hangsúlyozni, hogy 1947 és 1964 között, tehát tizenhét év alatt — hivatalos közlések szerint — az I. szektorban foglalkoztatottak aránya az összes dolgozókhöz képest 53,4%-ról 26,7%-ra zsugorodott össze. A szerkezeti módosulás keretében igen figyelemre méltó, hogy míg az 1947—1955. években — tehát nyolc év alatt — összesen másfél millióval emelkedett a feldolgozóiparban foglalkoztatottak száma, addig a rá következő nyolc év során ennek több mint kétszeresével, 3,6 millió dolgozóval. Ezen belül a törpe- és kis- (1—29 fővel dolgozó) üzemekben foglalkoztatottak száma 1959—1962 között 2,1 millióval csökkent, az 500-nál több munkást alkalmazó nagyüzemeké 1,8 millióval emelkedett, s ugyanennyivel nőtt a 30—499 dolgozóval rendelkező üzemekben tevékenykedők létszáma is. Ennek ellenére Japánban 1962-ben még mindig a törpe- és kisvállalatok összepontosították a gyári dolgozók 60,4%-át, míg az 500 munkásnál többet foglalkoztatók csak 23,9%-ukat tömörítették. A vázolt kettős trend tartósan érvényesül azóta is, ami azt igazolja, hogy a tízéves (1961-től 1970-ig terjedő) gazdaságfejlesztési programban rögzített — a kisüzemek nemzetgazdasági súlyának csökkentésére irányuló — célkitűzés megvalósulóban van.

Az említett 1970-ig terjedő munkaerő-program feladatként írja elő a dolgozók fokozatos átirányítását a kis termelékenyséű nemzetgazdasági területekről — elsősorban a mezőgazdaságból és az erdőszetből — a magasabb produktivitásúakba, főképpen az iparba, utóbbin belül pedig a kisüzemekből a modern munkaeszközökkel és gyártási technológiával dolgozó nagyvállalatokba. A nagyvállalatokat szakmunkásképző, illetve át- és továbbképző tanfolyamok fenntartására kötelezik. A nagyüzemek vonzóerejét növelik a dolgozók körében a kisüzemeknél magasabb bérszint mellett a kedvezőbb munkafeltételek is, pl. a nagyüzemekben biztosítva van a heti egy pihenőnap, ami a kis- és középüzemekben még jórészt nem valósult meg. A munkaidőt illetően az állandó alkalmazásban levők 21%-a Japánban heti 49—59 órát, további közel 20%-a 60 óránál is többet dolgozott 1962-ben. 1963-ban a heti munkaidő átlaga az egész ipart tekintve 49,15 óra volt.

3. Az ipari foglalkoztatottság Japánban az 1950—1964. években
(millió fő és %-os megoszlás a II. szektorban)

Занятость в японской промышленности в 1950—1964. годах (млн. человек)

Industrial employment in Japan in the years 1950—1964. (millions)

Évek (1)	Bányászat (2)		Építőipar (3)		Feldolgozóipar (4)	
	millió fő	%	millió fő	%	millió fő	%
1950	0,5	8,8	1,3	16,2	6,0	75,0
1951	0,5		1,4		6,3	
1952	0,6		1,5		6,5	
1953	0,6		1,6		6,8	
1954	0,6		1,7		7,0	
1955	0,5	5,3	1,8	18,2	7,1	75,5
1956	0,5		1,8		7,6	
1957	0,6		2,0		8,1	
1958	0,5		2,1		8,6	
1959	0,6		2,2		8,5	
1960	0,5	4,2	2,4	20,0	9,1	75,8
1961	0,5		2,5		9,9	
1962	0,4		2,7		10,6	
1963	0,4		2,6		10,8	
1964	0,4	2,9	2,8	19,4	11,2	77,7

Forrás: Japan in the Free World Economy, Tokyó, 1963. 43. p. Monthly Circular 1964 nov. 5. p. *Горизонтальная графа:* (1) Годы; (2) горнодобывающая промышленность; (3) строительство; (4) обрабатывающая промышленность.

Heading: (1) Years; (2) mining; (3) building industry; (4) manufacturing industry.

A statisztikai adatok egyértelműen tükrözik, hogy Japánban a dolgozók számát tekintve a mezőgazdaság, az erdészet és halászat folyamatosan veszít súlyából, míg az ipar területén erőteljesen nő a foglalkoztatottság, s a munkaerő-létszám hasonló, bár mérsékeltébb ütemű növekedése tapasztalható a szolgáltatások területén és az állami intézményeknél is. Ez a folyamat megfelel a nemzetgazdaság modernizálódása követelményeinek.

A 3. tábla adatai jól mutatják, hogy a bányászati foglalkoztatottság „egyhelyben topog”, illetve a bányászati területén foglalkoztatottak aránya az építő- és főképpen a feldolgozóiparhoz képest csökkent.

A nemzetgazdasági arányokat tekintve további strukturális módosulások szükségesek Japánban ahhoz, hogy a munkaerő ágazati eloszlása közelebb kerüljön a vezető tőkés országokéhoz. Ennek megfelel az eddigi rend folyamatos további érvényesülése, melyet a tízéves program keretében aktívan elő kívánunk mozdítani.

Összevetve a főbb tőkésországok foglalkoztatási szerkezetét a folyó évtized elején a következő kép alakul ki:

4. Az aktív keresők megoszlása a főbb tőkés országokban (%)

Структурный состав активных самодеятельных в важнейших капиталистических странах
Distribution of active earners in the main capitalist countries (%)

Szektor ^a (1)	Japán (2)	Egyesült Államok (3)	Francia- ország (4)	Olaszország (5)	Anglia (6)	Német Szövetségi Közársaság (7)
I.	30,8	12,2	22,4	28,1	3,9	13,3
II.	31,2	38,9	37,5	38,8	46,8	48,3
III.	38,0	48,9	40,1	33,1	49,3	38,4

^a Lásd a 2. tábla jegyzeteit. (1961-es adatok)

Forrás: Japan Trade Monthly, 1964. máj. 16. p.

Горизонтальная графа: (1) Секторы; (2) Япония; (3) Соединенные Штаты Америки; (4) Франция; (5) Италия; (6) Англия; (7) Федеративная Республика Германии.

Heading: (1) Sector; (2) Japan; (3) United States of America; (4) France; (5) Italy; (6) United Kingdom; (7) German Federal Republic.

E tábla adatai alapján világos, hogy a munkaerőeloszlás megfelelő kialakítását illetően még jelentős korszerűsítési feladatok állnak Japán előtt.

További fontos szerkezeti jellemzője a japán munkaerőhelyzetnek, hogy 1950 óta számottevően és folyamatosan csökken az önállók és az ún. családi alkalmazottak (segítő családtagok) aránya.

5. A keresők megoszlása foglalkozási viszony szerint (%)

Состав самодеятельных в процентах
Percentual distribution of earners by employment status (%)

Évek (1)	Önállók (2)	Segítő családtagok (3)	Alkalmazottak ^a (4)
1950	26,1	39,4	34,5
1955	23,9	30,3	45,8
1960	22,2	24,1	53,7

^a Munkások és tisztviselők együtt.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) самостоятельные; (3) работники из числа членов семьи; (4) служащие.

Heading: (1) Years; (2) independents; (3) family helpers; (4) employed.

A folyó évtized végére a termelés és tőke koncentrációjának további fokozódása nyomán mintegy ötöd részére korlátozódik várhatólag a tulajdonosi réteg az összkeresőknek, s a segítő családtagok köre is hozzávetőleg hasonló arányúra zsugorodik. Ehhez előreláthatólag jelentősen hozzájárul

az import teljes liberalizálása azáltal, hogy a külföldről beözönlő korszerű árucikkek versenyképtelenné teszik a kis- és középüzemek egy részét a belső piacokon. A családi törpe- és egyéb kis-, valamint középvállalatok tulajdonosai és hozzátartozói így fokozatosan a bérmunkások soraiba kerülnek.

Azt hihetnénk, hogy ez az irányzat és perspektíva meglegéddel tölti el a nagyvállalkozókat, mert bővíti a munkaerőpiacot. A helyzet a valóságban azonban nem így áll.

Az életkortól nagymértékben függő bérrendszer sajátosságai következtében—melynek alapján a 35—49 évesek mintegy kétszeresét kapják a 18—24 évesek béreinek és kb. négyszeresét a 18 évnél fiatalabbakénak — a *vállalkozók minél több fiatal munkás felvételére törekcsenek*. A 35 éven felüli munkásokat — bérmeztakarítás érdekében — a tőkésék ahol csak nélkülözni tudják, elbocsátják, s fiatalokkal helyettesítik, akik amellet, hogy bérük jóval olcsóbb, az új technológiához könnyebben alkalmazkodnak. Ilyen körülmények között érthető, hogy a nagyüzemek versengenek az ifjúmunkásokért és a fiatal értelmiségi dolgozókért, lakótelepekkel, s különböző szociális kedvezményekkel vonzzák őket, amikkel a közép- és kisüzemek képtelenek versenyre kelni. Hovatovább jelentős társadalmi gondná nő az idősebb munkások elhelyezése Japánban. A 35 éves és idősebb tapasztalt munkások számottevő hányada átáramlik a kis- és középüzemekbe, amelyek azért alkalmazzák őket, mert fiatalokat — szociális létesítmények és juttatások zömének hiányában — nem kapnak.

Az életkor-probléma élességét szemlélteti az a tény is, hogy 1961—1962-ben a szabad állások 90%-ára 30 évnél fiatalabb jelentkezőket kívántak a munkáltatók. Nők esetében — a nagy fizetéskülönbségek miatt — valamivel kedvezőbb volt a kép: közülük a meghírdetett munkahelyek 13%-ára elfogadhatónak találtak 30 évnél idősebbeket is. A nők alacsony javadalmazására jellemző, hogy míg a férfi dolgozók évi átlagos jövedelme 1962-ben 955 dollár volt, addig a munkásnőké csak 433 dollárt tett ki. Ez azért is figyelemre méltó, mert az összes japán feldolgozóipari foglalkoztatottaknak mintegy harmad-része nő.

A *japán dolgozók kor szerinti összetételére* jellemző, hogy az összes munkásokhoz viszonyítva a 25 éven aluli munkások aránya 1958 és 1961 között 36%-ról 44%-ra növekedett. Az 1961-es feldolgozóipari felvétel szerint a 35 év alatti foglalkoztatottak adják az munkásoknak a több mint 70%-át Japánban, az 50 évesnél idősebbek pedig mindössze 7,1%-át. Sajátos a japán bérrendszer abban is, hogy a munkások 49. életévük után az addiginál mintegy 15%-kal kevesebb bért kapnak. Ezt azzal indokolják, hogy erre az időszakra a családok túlnyomó része már felnevelte a gyermekeket, tehát kevesebből is megél. 1963-ban a különféle munkáltatói egyesületekben tömörült vállalatok túlnyomó része megegyezett abban, hogy 55 évnél idősebb dolgozót nem foglalkoztatnak. Ez annál súlyosabb az érintettek szempontjából, mert Japánban általános nyugdíjbiztosítás nincs.

6. Néhány demográfiai mutató (ezer főre számítva)

Несколько демографических показателей (в расчете на тыс. человек населения)

Some demographic indicators (per 1000 population)

Mutatószám (1)	1947	1950	1955	1957	1960	1963
1. Születési arányszám	34,3	28,1	19,4	17,2	17,2	17,4
2. Halálozási arányszám	14,6	10,9	7,8	8,3	7,6	7,1
3. Természetes szaporodás	19,7	17,2	11,6	8,9	9,6	10,3

Forrás: Japan Statistical Yearbook 1962. és Monthly Circular. 1964. ápr.

Горизонтальная графа: (1) Показатели.

Вертикальная графа: 1. Коэффициент рождаемости; 2. коэффициент смертности; 3. естественный прирост.

Heading: (1) Indicator.

Lateral text: 1. Birth rate; 2. death rate; 3. natural increase.

Korösszetétel terén teljesen eltérő a helyzet Japánban, mint más fő tőkés államokban: Angliában például — 1961-ben — a 24 év alatti munkások az összes munkásoknak csak 22,9%-át adták, a 35 évnél idősebbekből került ki kb. 57%-uk, ezenbelül az 50 évnél idősebbek aránya 26% volt a gyáriparban.

A munkaerő „megfiatalítása” Japánban — erős társadalmi következményei mellett — a fiatalok arányának viszonylagos csökkenése miatt sem lehet tartós. A távol-keleti szigetállamban ugyanis 1950 óta a születési arányszám csökkenő irányú, és 1957 óta nyugat-európai szinten: 17—18% körül mozog.

S bár a népesség korcsoportok szerinti megoszlását tekintve még Japán a „legfiatalabb nemzet” Franciaországhoz, Angliához, a Német Szövetségi Köztársasághoz képest, mégis észrevehetően megindult már a korösszetétel terén az „öregedési folyamat”, ami a jövőben fokozatosan erősödni fog. A hivatalos előrebecslések szerint e tendencia érvényesülése következtében 1970 után abszolút számban is csökken a legfiatalabb munkaképes korcsoportban levők száma.

Az Egészségügyi és Népjóléti Minisztérium Népesedési Problémákkal foglalkozó Intézetének előreszámításai szerint Japán lakossága 1967-ben éri el a 100 milliót, 1975-ben pedig 108 640 000 főt tesz majd ki. Ez 1960-hoz képest — tehát 15 év alatt — 15 260 000 főnyi többletet jelent.

7. A népesség megoszlása korcsoportok szerint Japánban (ezer főben)
Распределение населения Японии по возрастным группам (в тыс. человек)
Population distribution by age groups in Japan (thousands)

Korcsoport (éves) (1)	1960		1975		Változás (2) ezer fő
	ezer fő	%	ezer fő	%	
—14	28 010	29,9	24 620	22,7	— 3 390
15—64	60 010	64,3	75 260	69,3	+ 14 750
65—	5 360	5,8	8 760	8,0	+ 3 400

Forrás: The Oriental Economist, 1964. júl. 511. p.

Горизонтальная графа: (1) Возрастные группы; (2) изменения.

Heading: (1) Age group (... years old); (2) change.

A munkaerőpiac szempontjából döntő jelentőségű 15—60 éves korcsoportú férfiak vonatkozásában külön számításokat is végzett az említett japán intézet.

8. A munkaképes korú férfiak száma és százalékos megoszlása korcsoportonként
Число мужчин в трудоспособном возрасте в распределении по возрастным группам
Male productive age population by age groups

Év (1)	15—29 évesek		30—39 évesek		40—49 évesek		50—59 évesek	
	ezer fő (2)	%	ezer fő (2)	%	ezer fő (2)	%	ezer fő (2)	%
1955	12 312	48,5	5 116	20,0	4 461	17,6	3 537	13,9
1960	13 237	47,1	6 480	23,1	4 535	16,1	3 841	13,7
1965 ^a	14 605	46,5	7 776	24,8	4 927	15,7	4 080	13,0
1970 ^a	14 905	44,3	8 277	24,6	6 270	18,7	4 165	12,4
1975 ^a	14 092	40,1	8 869	25,3	7 539	21,5	4 537	13,1

^a Becslés.

Forrás: Egészségügyi és Népjóléti Minisztérium adatai, The Oriental Economist, 1963. február. 90. p.

Горизонтальная графа: (1) Годы; (2) число лиц в возрасте ... лет (тыс. человек).

Heading: (1) Year; (2) number of ... year old persons (thousands).

Az 1965-től kezdődő évtized végén már abszolút számban is csökken a 15–19 éves korcsoportba tartozó férfiak száma, míg a 30–39 és az 50–59 éveseké valamivel növekszik. Lényegesen azonban elsősorban a 40–49 évesek száma, illetve aránya fokozódik. Mindez a munkaerő korösszetétele perspektivikus módosulása — öregedése — irányába hat Japánban. Hasonló befolyást gyakorol e téren a szigetországban a növekvő átlagos élettartam is, mely 1950–1960 között a férfiaknál 56,2 évről 65,4-re, a nőknél ugyanezen periódusban 59,8 esztendőről 70,3-re emelkedett, s a folyó évtizedben várhatólag tovább fog nőni. Ez egyébként a női munkaerő-kínálat növekedését is előrevetíti perspektívában.

A munkaerő-tartalékok mindeddig csak részben kerültek felhasználásra. Egyelőre még nincs átfogó hiány e téren a távol-keleti szigetállamban. Ezt támasztják alá bizonyos mértékig a munkanélküliségi statisztikák is. A munkanélküliek száma az utóbbi években félmillió körül ingadozik, bár 1955-höz képest számottevő csökkenést mutat. (Akkor 750 000 munkát keresőt tartottak nyilván Japánban.) A hivatalos japán munkanélküli statisztikák 1963 közepéig kizárólag az adott héten személyesen jelentkező állást keresőket regisztráltak, illetve közülük csak azokat, akik egy órányi elfoglaltságot sem kaptak. Így módon a hivatalos adatok teljesen irreális képet adtak, a valóságos helyzetet még az ipari központokban sem tükrözték, nem is szólva a vidékről, ahol munkaközvetítő irodák is elvétve találhatóak. A munkaközvetítési és nyilvántartási rendszer átalakítása az utóbbi egy-másfél évben megindult, de eredményei egyelőre még nem jelentősek.

A munkanélküliek számbavétele mellett a munkaerő-tartalékok feltárása szempontjából fokozott figyelmet érdemelnek Japánban az *ideiglenes és idény-munkások*, akik az összes dolgozóknak mintegy 7%-át teszik ki és sokszor csak pár hetet vagy hónapot dolgoznak évente. Az ideiglenes munkások helyzete igen súlyos: a vállalkozók ugyanis amolyan „biztonsági szelep”-nek tekintik e munkásokat, a legkisebb üzleti visszaesés esetén azonnal elbocsátják őket. Számuk kb. 3 millió körül mozog.

Tradicionalisan nagy emellett — főképpen a városokban — a „*bedolgozók*” száma is. E réteg most tovább bővül olyan középkorú és idősebb dolgozókkal, akiket részben az említett bértakarékosság, részben „racionalizálás” miatt (utóbbin a nem rentábilis üzemek leállítását értik jelenleg Japánban) elbocsátának és akik nem tudnak újból állandó, sőt esetleg ideiglenes munkát sem szerezni. Ezek számottevő része is bevonható a termelésbe, nem különben a városok közelében lakók nem lebecsülendő hányada, akik fő- vagy mellékfoglalkozásként szívesen vállalnának ipari vagy egyéb munkát, de évek óta részben hiába kísérleteznek ezzel. Az ilyen számottevő latens munkaerő-tartalék mellett a hivatalos nyilvántartás szerint 400 000 főnyi, jórészt szintén szakképtelen állást kereső található Japánban. Ugyanakkor viszont egyre keresettebbek a jólképzett, bonyolult technikai és technológiai követelményeket kielégíteni képes magasabb végzettségű munkaerők. Szemléltetően bizonyítja ezt a 9. tábla is.

Japán történetében először a folyó évtized első éveiben láttak tartós munkaerőhiányról szóló közlemények sorozatosan napvilágot. Ezek szerint főképpen mérnökök, technikusok, szerelők, javító- és gépkarbantartó munkások, valamint képzett vállalatvezetők tekintetében van a tartalékokat számottevően túlhaladó kereslet. Perspektívában, 1967-re az iparban mintegy 3,5 milliós munkaerőhiánnyal számolnak.

Okita S. japán közgazdásznak „A munkaerő-politikáról” az *International Labour Review* 1964. évi 1. számában megjelent tanulmánya kifejti, hogy az 1930-as években a nehézipar és vegyipar gyors fejlődése következtében (mely akkor jórészt a háborús hódítások előkészítésének szolgálatában állt — *B. K.* megjegyzése) egyszer már szűkössé vált átmenetileg az ország ipari szakmunkás valamint képzett műszaki gárdája. Ez vezetett akkor az „élethossziglan tartó” alkalmazási forma kialakulására, valamint az életkortól és az egy helyben eltöltött szolgálati időtől nagymértékben függő bérrendszeri sajátosságok kiépülésére, amelyek mindmáig jellemzők Japánban, a nagy- és kisüzemek dolgozóinak, továbbá a fő iparágakban és kevésbé fontos termelési területen foglalkoztatottaknak bértárlaga közötti igen jelentős különbségekkel együtt.

9. A szabad állások és a magasabb képzettségű állást keresők száma
 Незаполненные должности и число лиц, ищущих более высокую должность
 Openings for and applications of new school graduates

Év (1)	A felső középiskolát végzettek ^a (2)			A főiskolát, egyetemet végzettek (6)		
	A) Szabad állások (3)	B) Állást keresők (4)	A/B	A) Szabad állások (7)	B) Állást keresők (8)	A/B
	száma (ezer fő) (5)			száma (ezer fő) (9)		
1954....	424	353	1,20	256	213	0,73
1955....	427	388	1,10	151	209	0,72
1956....	509	465	0,98	361	458	0,78
1957....	679	529	1,18	490	459	1,06
1958....	667	429	1,29	548	515	1,06
1959....	667	512	1,20	639	675	0,94
1960....	948	506	1,94	896	614	1,46
1961....	1059	387	2,72	1289	631	2,04
1962....	1399	479	2,92	1744	638	2,73
1963....	1396	532	2,62	1582	583	2,71
1964 ^b ...	1680	425	3,94	987	287	3,44

^a A kötelező tanulmányok összetétele: hat általános iskola és három ún. alsó középiskola. A felső középiskola már nem kötelező; egyetemi-főiskolai felvétélhez azonban elengedhetetlen, bár az utóbbihoz külön versenyvizsgák letétele is szükséges.

^b Becslés.

Forrás: Monthly Circular. Survey of Economic Conditions in Japan. 1964. április. 6. p.

Горизонтальная графичи: (1) Годы; (2) окончившие высшие классы средней школы; (3) незаполненные должности; (4) ищущие службу; (5) число (тыс. человек); (6) окончившие высшее учебное заведение; (7) незаполненные должности; (8) ищущие службу; (9) число (тыс. человек).

Heading: (1) Year; (2) junior high school graduates; (3) openings; (4) applications; (5) number (thousands); (6) senior high school graduates; (7) openings; (8) applications; (9) number (thousands).

Okita megállapítja, hogy a nagy japán cégek jórészt közvetlenül az iskoláik elvégzése után felvett munkaerőkből álló tőzsgárdával rendelkeznek, amelyeket az idők folyamán saját speciális szükségleteiknek megfelelően helyileg képeztek és neveitük tovább. A szóban forgó munkaerők koruktól függő béremelésben részesültek, s többségükben egészen munkaképességük végéig első alkalmazóiknál dolgoztak. Ez a rendszer azonban nem vette figyelembe sem az egyes dolgozók tehetségét, sem teljesítményét, ezért a második világháború után — főképpen az utóbbi fél évtizedben — lassan bár, de megkezdődött a munkabér- és általában a munkaerő-politika módosítása. Erre azért nem került sor előbb, mert egyrészt a termelés a harmincas évek második felétől lényegében már hadi célokra állt át és a munkaerőképzés, valamint a munkakörülmények kialakítása katonai szempontok és szabályok szerint történt, másrészt a háborút követő átmeneti gazdasági összeomlás, majd a gazdasági vérkeringés helyreállítása más feladatok felé irányította az egymást követő kormányok figyelmét. Az 1950-es években megindult, igen erőteljes — bár korántsem egyenletes ütemű — ipari fejlődés mindinkább előtérbe juttatta a szakmunkások és műszaki vezetők megfelelő képzésének jelentőségét, mint az előrehaladás egyik döntő feltételét.

A fegyverletételt követően modern alapokra helyezték a régebbi — bár a maga idejében szintén korszerűnek mondható — japán iskola-rendszert. A munkaerő megfelelő képzésének fontosságát mint jelentős nemzetgazdasági befektetést, csupán az utóbbi évtizedben realizálta a japán államvezetés. Ennek megfelelően a kormány az oktatási kiadásokat folyamatosan növelte és 1962-ben a nemzeti jövedelem 6%-ára emelte. (A századfordulón ez még csak 1,58% volt.)

A munkaerő-politika szervezett irányítása, illetve mélyebb megalapozása csak az utóbbi fél évtizedben kezdődött meg Japánban. A tízéves gazdaságfejlesztési program előkészítése és kidolgozása során először készültek Japánban munkaerőmérlegek, pontosabb strukturális felmérések, a különböző nem-

zetgazdasági ágak dolgozóira vonatkoztatott termelékenységi számítások. E munkálatokból kiderült, hogy a tradicionálisan nagy munkabér- és termelékenységi eltérések részben még ma is jellemzők az országban. Japán „duális karaktere” — mely a modern nagyüzemek sorának és a jórészt korszerűtlen munkaeszközökkel működő kis- és törpeüzemek tömegének egyidejű tevékenységéből adódik — a munkaerőhelyzetben, a dolgozók képzettségi szintjének erős differenciáiban, a produktivitás igen különféle nivójában is tükröződik.

A magasabb kvalifikációs és termelékenységi követelményekhez való felzárkózás és perspektívában a nemzetgazdaság homogenitásának biztosítása, illetve az ennek szolgálatában álló munkaerő-politika megvalósítására külön bizottságot alakított a kormány, mely ipari vállalkozókból, gyakorlati szakemberekből és tudósokból áll. (A szakszervezetek képviselői nem vesznek benne részt.)

A tízéves program szerint a felsőfokú képzésben részesült dolgozóknak az összes dolgozók számához viszonyított arányát az 1960. évi 6,8%-ról, 1970-re 8,6%-ra kívánják emelni. (Súlyuk 1910-ben 0,5%, 1930-ban 2,1% volt, tehát a folyó évtized végére, ehhez képest több mint négyszeresére növekszik.) A középiskolai végzettséggel rendelkezők hasonló arányát pedig 26,8%-ról 34,2%-ra tervezik emelni 1960 és 1970 között. Utóbbiak száma évtizedünk végére 48 690 000 fő lesz a népességi előrebecslések szerint.

Az említett kormánybizottság számításai szerint a tudósok és mérnökök a folyó évtized végére a szükségesnél 70 000 fővel lesznek kevesebben, a felső középiskolai végzettségűek száma pedig közel 440 000-rel marad majd alatta az optimálisnak. Az 1970-ig terjedő 10 évben 610 000 szakmunkást, 940 000 betanított munkást képeznek ki és ezenfelül 1 800 000 személyt képeznek tovább, illetve át.

A munkaerő-problémák részletes feltárására és megoldásának kidolgozására létesített kormánybizottság vizsgálatokat végez a várható szükséglet konkrét alakulására, korosztályok, nemek és főbb szakmák szerint. Biznak benne, hogy a japán munkaerő-politika korszerűsítésére, a munkaerő-toborzás és irányítás szervezettebbé tételére, a bérrendszer nyugat-európai módra történő átalakítására s nem utolsósorban a munkatermelékenység további erőteljes emelésére irányuló erőfeszítések eredménnyel fognak járni.

ságok”, „Nagy-Budapest népmozgalma” című, a Statisztikai Közlemények sorozatban megjelent műveit, a Budapesti Orvosi Egyesület pályadíjával kitüntetett „Egészségügyi statisztika” című könyvét, Körösi Józsefről készített, a Magyar Tudományos Akadémia pályadíjával kitüntetett tanulmányát.

Szél Tivadar részt vett az 1931. évi római és az 1935. évi berlini nemzetközi népegysegységi tudományi kongresszusokon, valamint a nemzetközi halálóki nomenklatúra magyar szakértőjeként az 1929. évi IV., az 1936. évi V. és az 1948. évi VI. revízió párizsi ülésein.

Szél Tivadar munkássága nemcsak hazánkban, hanem külföldön is ismert volt. Tagja volt a Nemzetközi Népegysegységi Tudományi Uniónak, valamint több társadalmi, természettudományi és orvosi egyesületnek.

Munkájának eredménye, gazdag irodalmi hagyatéka a magyar népegysegységi és egészségügyi statisztikai szakirodalom értékes része.

*

Mrs. Joan Rettie, az International Planned Parenthood Federation (Nemzetközi Családtervezési Szövetség) európai regionális bizottságának titkára 1964. november 27 és december 3 között Budapesten tartózkodott. *Mrs. Joan Rettie* tárgyalásokat folytatott a Központi Statisztikai Hivatalban a nemzetközi családtervezési vizsgálat előkészítéséről és előadást tartott a Népegysegységi Tudományi Kutató Csoportban a Nemzetközi Családtervezési Szövetség szervezetről, céljairól és munkájáról. *Vadas Zoltánnak*, az Egészségügyi Minisztérium főosztályvezetőjének meghívására találkozott a magyar nőgyógyászok képviselőivel és meglátogatott egy nőgyógyászati egészségügyi intézményt. Megbeszéléseket folytatott továbbá a Magyar Nők Országos Tanácsában *Ortutay Zsuzsa* főtitkárral.

*

Maria Namysłowska, a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának tagja 1965. február 1–8 között — a lengyel Közgazdasági Kiadó képviseletében — Budapesten tartózkodott. Megbeszéléseket folytatott a magyar demográfusokkal és szerződést kötött a „*Bevezetés a demográfiába*” c. könyv lengyel nyelvű kiadására.

*

A Központi Statisztikai Hivatal Népegysegységi Tudományi Kutató Csoportjának közleményei sorozatban megjelent a „*Magyarország népegysegységi demográfiai jellemzői régióként*” c. tanulmány. A dolgozat az ország hat gazdasági körzetének legfontosabb demográfiai jellegzetességeit, a népegysegyszám, a természetes szaporodás, a korösszetétel, a gazdasági aktivitás és a gazdasági struktúra tekintetében az egyes régiók között fennálló jelentősebb demográfiai eltéréseket mutatja be, az 1949. és 1960. évi népszámlálás, az 1963. évi mikrocenzus és egyes esetekben a folyamatos statisztika adatai alapján.

A Népegysegységi Tudományi Kutató Csoport publikációs programjának megfelelően előkészületben van „*A válások okai*” c. kiadvány, mely a sorozat 5. kötete lesz.

ИЗВЕСТИЯ

ПАСКАЛЬ К. УЭЛПТОН
(1893—1964)

В 1964 году в возрасте 71 года скончался выдающийся деятель демографической науки *Паскаль К. Уэлптон*.

Наибольшую часть своей жизни *Уэлптон* посвятил демографической работе в Скрипс Фаундейшн, далее, он являлся председателем Американского Демографического Общества, вице-председателем Мирового Демогра-

фического Конгресса от Америки и т. д. Он имел важную роль также и в международных демографических организациях: в 1954—1957 годы он являлся вице-председателем Международного Демографического Союза, а до этого, в 1950—1953 гг. был директором Отдела демографии ООН.

Уэлтон принадлежал к тому поколению представителей современной демографии, которое в 1920—1930 годы создало новое направление в исследовательской работе. В 1920-ые годы он совместно с *Томсоном* разработал «компонентный» метод прогноза численности населения, который и поныне является основой перспективных демографических расчетов. В 1930 годы, наряду с публикацией целого ряда перспективных прогнозов численности населения, он начал заниматься вопросами плодovitости. В ходе изучения дифференциальной плодovitости, таблиц рождаемости, абортов, тенденций плодovitости и вопросов демографической политики, — начиная со второй половины 1940-ых годов — он сосредоточил свое внимание на регулировании рождений и плодovitости когорты, причем его работа в обеих областях имеет основополагающее значение. В этом отношении является достаточным указать на изданный им совместно с *К. В. Кайсером* «Очерк об Индианополисе» (Социальные и психологические факторы, воздействующие на плодovitость, Нью-Йорк, 1946—1958), на проведенное им совместно с *Фридрихом Кэмпбеллом* обследование «ГАФ» (Планирование семьи, стерильность и рост населения, Нью-Йорк, 1959, стр. 515) и на труд «Плодovitость когорты», Принстон, 1954, стр. 492).

Последний очерк *Уэлтона*, заключивший длинный ряд его статей и книг, вышел в свет в первом томе журнала «Demography» за 1964 год. Итоги его творчества, диапазон его исследований демографических взаимосвязей, теперь могут быть окончательно определены, но достигнутые им результаты, однако, еще не могут быть изречены. Творчество *Уэлтона* играет важную роль в целом ряде проводимых в настоящее время демографических исследований, а его метод эмпирического познания показывает направление дальнейшего развития демографической науки.

ТИВАДАР СЕЛ (1893—1964)

В последний день декабря 1964 года в возрасте 71 года скончался известный деятель венгерской демографической и здравоохранительной статистики *Тивадар Сел (Салле)*. Тивадар Сел, после нескольких лет деятельности в качестве инженера, с 1919 по 1954 год работал в Центральном Статистическом Управлении, а после 1954 года осуществлял врачебную практику.

Он развил широкую и многогранную литературную деятельность. Помимо 65 статей по вопросам статистики демографии и здравоохранения, опубликованных в журнале «*Мадьяр Штатистикаи Семле*», к числу его важнейших трудов относятся вышедшие в рамках серии «Статистические сообщения», публикации «Динамика рождений в Будапеште и крупных европейских городах», «Плодovitость браков в Будапеште», «Естественное движение населения в странах венгерской святой короны в 1913—1918 годы», «Динамика смертности в натальный период в Будапеште», «Брачность в Будапеште», «Естественное движение населения на территории Большого Будапешта», далее удостоенная премии Будапештского Медицинского Университета его книга «Статистика здравоохранения» и отмеченный премией Венгерской Академии наук его очерк о *Йозефе Кёрёши*.

Тивадар сел принимал участие на состоявшихся в Риме в 1931 году и в Берлине в 1935 году международных демографических конгрессах и в качестве венгерского эксперта на совещаниях по состоявшимся в 1929 году IV, в 1936 году V и в 1948 году VI пересмотрам международной номенклатуры причин смерти.

Творчество Тивадара Сел было известно не только в Венгрии, но и за рубежом. Он был членом Международного Демографического Союза, а также ряда общественных, природоохранительных и медицинских объединений.

Результаты его творчества, богатое литературное наследие являются ценным вкладом в венгерскую литературу по статистике демографии и здравоохранения.

*

Г-жа *Жоан Рети*, секретарь европейской региональной Комиссии Международной Федерации по планированию семьи, пребывала с 27 ноября по 3 декабря 1964 года в Будапеште. Г-жа Рети имела в Центральном Статистическом Управлении собеседования по вопросу подготовки международного обследования по планированию семьи и прочитала в Научно-исследовательской группе по демографии доклад об организации, деятельности и целях Международной Федерации по планированию семьи. Г-жа Рети по приглашению начальника главного отдела Министерства здравоохранения *д-ра Золтана Вадаша* имела встречу с представителями венгерских гинекологов и посетила одно гинекологическое лечебное учреждение. Далее в Союзе Венгерских женщин она имела беседу с его генеральным секретарем *Журсей Ортутай*.

*

Член Демографического Перзидиума Академии наук ПНР *Мария Намисловска* пребывала с 1 по 8 февраля 1965 года в Будапеште по поручению польского издательства экономической литературы. Она вела переговоры с венгерскими демографами и заключила контракт об издании на польском языке труда *«Введение в демографию»*.

*

В рамках серии «Сообщения Научно-исследовательской группы по демографии Центрального Статистического Управления» вышла в свет публикация *«Демографические особенности населения Венгрии по районам»*. В настоящем труде на основе данных переписей населения 1949 и 1960 годов, микроценса 1963 года и в отдельных случаях на основании данных текущей статистики излагаются важнейшие демографические особенности, численность населения, естественный прирост, возрастной состав относительно шести экономических районов страны, а также показывается расхождение в отношении хозяйственной деятельности и экономической структуры между отдельными районами.

В соответствии с программой издательской деятельности Научно-исследовательской группы по демографии в настоящее время подготавливается публикация *«Причины разводов»*, которая явится пятым томом серии.

NEWS

PASCAL K. WHELPTON

(1893—1964)

In 1964, *Pascal K. Whelpton*, outstanding personality of demography deceased at the age of 71 years.

He devoted the greatest part of his life to the demographic research work of the Scripps Foundation, he was President of the Population Association of America and the American Vice-President of the World Population Conference etc. He played an important part also in the international organizations of demography: in 1954—1957 he was Vice-President of the International Union for the Scientific Study of Population, earlier he had been Director of the Population Division of the United Nations.

Whelpton belonged to that modern generation of demographers who had open up new paths for demographic research in the decade 1920—1930. In the 1920's he developed the „component” method of population projection in collaboration with *Thompson*, the

basis of perspective demographic computations even today. In the 1930's, beside the publication of a great number of population forecasts he began to deal with the problems of fertility. In the course of the investigation of differential fertility, of the life tables, of abortions, of the trend of fertility and of the problems of population policy, from the second half of the 1940's onward birth control and cohort fertility have become the main subjects of his research and his work in both fields is of fundamental importance. In this respect it will be sufficient to mention his work with C. V. Kiser on the „Indianapolis Study” (Social and Psychological Factors Affecting Fertility. Vol. 5., New York, 1946—1958.), the „GAF” study with *Freedman and Campbell* (Family Planning, Sterility and Population Growth, New York, 1959, 515 p.) and the „Cohort Fertility” (Princeton, 1954, 492 p.).

His last writing, closing the long series of his studies and books, appeared in the first volume of „*Demography*” in 1964. So the limits of his life-work, of his investigations following up assiduously the chains of demographic connections can be drawn now, his results, however, cannot yet be evaluated. *Whelpton's* work has become part of the present demographic research in many fields and the way he made in the field of empirical cognition points to the direction of the future development of demography.

TIVADAR SZÉL
(1893—1964)

On December 31, 1964, *Tivadar Szél (Saile)*, famous Hungarian demographer and health statistician deceased at the age of 71 years. After some years of service as engineer, from 1919 to 1954, Tivadar Szél worked in the Central Statistical Office then from 1954 on he practised medicine.

He displayed a rich and many-sided literary activity. In addition to his 65 articles on demography and health statistics which appeared in „*Magyar Statisztikai Szemle*” (Hungarian Statistical Review), from among his major publications we wish to mention his papers published in the series „Statistical Publications as follows:” „Trend of births in Budapest and in the European large cities”, „Fertility of marriages in Budapest”, „Vital statistics of the period 1913—1918 in the countries of the Hungarian Holy Crown”, „Trend of mortality due to puerperal fever in Budapest”, „Marriages in Budapest”, „Vital statistics of Great Budapest”. His book entitled „Health Statistics” was awarded the first prize of the Budapest Medical Association, his study on József Kőrösy was awarded the first prize of the Hungarian Academy of Sciences.

Tivadar Szél took part in the work of the World Population Conferences held in Rome in 1931 as well as in Berlin in 1935. As the Hungarian expert of the international nomenclature of the causes of death he attended the sessions of the 1929 IVth, of the 1936 Vth and of the 1948 VIth Revision in Paris.

Tivadar Szél's activity was well-known not only in Hungary but also abroad. He was member of the International Union for the Scientific Study of Population and of several social, scientific and medical associations.

The results of his work, his rich literary remains constitute a valuable part of Hungarian literature on demography and health statistics.

*

Mrs. Joan Rettie, Secretary of the Regional Committee for Europe of the International Planned Parenthood Federation stayed in Budapest between November 27 and December 3, 1964. Mrs. Joan Rettie had talks in the Central Statistical Office about the preparation of an international research in family planning and delivered a lecture in the Research Group for Population Studies about the organization, aim and activity of the International Planned Parenthood Federation. At the invitation of *Mr. Zoltán Vadas*, Chief of Division of the Ministry of Health she met the representatives of the Hungarian gynaecologists and visited a health institute for gynaecology. Further, she had talks with *Mrs. Zsuzsa Ortutay*, General Secretary of the National Council of Hungarian Women.

*

Mrs. Maria Namysłowska, member of the Demographic Committee of the Polish Academy of Sciences, stayed in Budapest between February 1st and 8th on behalf of the Polish

Publishing House of Economics. She had talks with Hungarian demographers and made a contract on the Polish publication of the handbook „*Introduction to demography*”.

*

In the series „Publications of the Research Group for Population Studies of the Central Statistical Office” a paper entitled „*Demographic characteristics of Hungary's population by regions*” has appeared. The paper shows the most important demographic characteristics of the six economic regions of the country, the major demographic differences between the individual regions in respect of the population number, natural increase, age-structure, economic activity and economic structure on basis of the 1949 and 1960 population censuses and the 1963 microcensus and in some cases on basis of the data of continuous statistics.

In compliance with the publication programme of the Research Group for Population Studies the issue „*Causes of divorces*”, which will be the 5th volume of the series, is now being in preparation.

AZ MTA DEMOGRÁFIAI ELNÖKSÉGI BIZOTTSÁGÁNAK ÜLÉSEI

A VÁROSI ÉS FALUSI TELEPÜLÉSEK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSE

A Magyar Tudományos Akadémia Demográfiai Elnökségi Bizottságának regionális demográfiai munkabizottsága 1964. december 9-én vitaülést tartott, amelyen *dr. Főrizs Margit* „A városi és falusi települések megkülönböztetésének szempontjai” címen tartott előadást. Az előadás szövegét a DEMOGRÁFIA jelen száma — a Közlemények rovatban — rövidített formában közli.

Az előadáshoz két korreferátum jellegű hozzászólás hangzott el.

Dr. Boros Ferenc felszólalásában utalt arra, hogy a város és a falu közötti különbségek felszámolása — mint perspektivikus gazdaságpolitikai célkitűzés — azt a feladatot foglalja magában, hogy a falvakban a városihoz hasonló életfeltételeket kell teremteni az ott élő lakosság számára. Viszonyaink között ezért van különleges jelentősége e kérdés tudományos elemzésének, hogy egyfelől megállapítsuk és felmérjük azt, hogy a falvak közül melyek azok, amelyek a városihoz hasonló jegyekkel rendelkeznek, másfelől, hogy meghatározhatjuk milyen irányú fejlesztés elégítheti ki a falvakban élők számára a társadalmilag indokolt szükségleteket.

Az egyes települések súlya, minőségi jegyei, továbbá jelenlegi adottságaik megítélése, s ezen adottságoknak a fejlesztés szempontjából történő mérlegetése azonban csak akkor támaszkodhat objektív alapokra, ha a települések — valamennyi települést átfogó — összefüggő rendszer tagjaiként kerülnek elbírálás alá. Különösen a vizsgált 154 községnek 4 fő kategóriába való sorolásánál válik szembetűnővé az egyéb településekkel, ezen belül a ma közigazgatási értelemben városnak minősített 63 várossal való egybevetés szükségessége, noha természetesen a munkának nem lehetett feladata a több mint 3200 közigazgatási egységnek funkcionális rangsorolását és tipológizálását adni.

Célszerű a javasolt funkciók mellett még a közlekedést vagy néhány szolgáltatató jellegű funkciót is figyelembe venni, elsősorban olyanokat, amelyeknek hatásköre nem korlátozódik az adott település közigazgatási határára. Kívánatos volna továbbá azoknak az ismertető jegyeknek a vizsgálata is, amelyek a műszaki ellátottság (vízvezeték, csatornázás, beépítettség, laksűrűség, lakáslap stb.) útján mutatják meg, hogy a település e tekintetben mennyire közelíti meg a városiasodó települések típusát.

Étiás László javasolta a bel- és külterületi lakosság arányának figyelembevételét, továbbá a kommunális ellátottság jellegének (a városképi megjelenésnek) erősebb kidomborítását is. Az 1954. évi jogszabály elvileg teljes mértékben tisztázta a város-falu megkülönböztetésének ismérveit és csupán arról lehet szó, hogy ezeket az elvi kereteket kell a mindenkori társadalmi-gazdasági követelményeknek megfelelően kitölteni. Véleménye szerint a városiasság

követelményeit magasabbra kell emelni, mint azt az elhangzott előadás javasolta, elsősorban az ipari munkások száma tekintetében. Az államigazgatási gyakorlatban a 30 000-es lakosságszámot tekintik a városiasság alsó határának. Felhívta a figyelmet arra, hogy a szóban forgó ismérvek alapján való megkülönböztetés nem vonhat automatikusan maga után államigazgatási intézkedést, azaz városias községnek városná nyilvánítását.

Az előadást és a korreferátum jellegű hozzászólásokat vita követte, amelyben *dr. Mendöl Tibor*, *dr. Ruisz Rezső*, *dr. Perczel Károly*, *dr. Klingner András*, *dr. Mikes Gábor*, *dr. Lettrich Edit*, *dr. Palotás Zoltán* szólaltak fel, *dr. Kiss István* pedig írásban küldte meg hozzászólását.

A kialakult élénk eszmecsere során a felszólalók hangoztatták a város és falu lényeges ismertetőjegyei statisztikai megragadásának fontosságát a települések osztályozása szempontjából. Javaslat hangozott el a kereskedelmi funkcióknak a differenciált üzlethálózat helyett az üzleti forgalom alapján való jellemzésére. Szó volt a város és falu, illetve a város- és falutípusok meghatározása közötti különbségekről az Építésügyi Minisztérium egy regionális vizsgálata kapcsán. Foglalkoztak a város és falu nemzetközi összehasonlíthatósága megteremtésének szükségességével és fontosságával. A közigazgatás városfogalom az összehasonlításra nem nyújt lehetőséget, mert országonként igen nagy eltéréseket mutat, a városjellemző funkciók körének bővítése vagy szűkítése sem vezet eredményre. Célszerűnek látszik e tekintetben az Európai Gazdasági Bizottság javaslatát alapul venni, mely 2000 és 10 000 lakos között az ipari, kereskedelmi és közszolgálati foglalkozásuaknak arányát tekinti irányadónak a település jellegének megállapításánál.

Tekintettel arra, hogy a község, illetve város mint államigazgatási egység több településből (és fordítva egy tényleges település több államigazgatási egységből) állhat, egyes hozzászólások szerint célszerűnek látszik a kategóriák határozottabb elválasztása. Javaslat hangozott el a bel- és külkerületek szerint településhálózati alapegységek elkülönítésére, s a funkcióknak területi-hierarchikus tagolásuk szerinti számbatáborítására, ami módot nyújthatna a városok jelleg szerinti árnyalásának finomítására is.

B. L.

РАЗМЕЖЕВАНИЕ ГОРОДСКИХ И СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ. Рабочая группа по региональной демографии Демографического Президиума Венгерской Академии наук провела 9 декабря 1964 года заседание. На заседании *д-р Маритт Фориз* зачитала доклад на тему «Аспекты размежевания городских и сельских поселений». (Сокращенный текст доклада публикуется в виде сообщения в настоящем номере журнала «Демография».)

Тема уже и ранее фигурировала в программе работ рабочей группы. Актуальность нынешнего обсуждения была вызвана тем, что Постоянная Комиссия СЭВ по статистике поставила на повестку дня вопрос международного сравнения городских и сельских поселений и запросила в связи с этим предложения относительно способа решения данной проблемы от стран-членов. Состоявшийся доклад имел в качестве цели путем постановки некоторых вопросов содействовать выработке венгерской точки зрения.

Последовавшие за докладом содоклад и выступления занимались вопросом признаков, которые следует принимать во внимание при установлении городского характера поселений. Для целей международного сравнения в качестве основного признака городского характера поселений было предложено считать численность населения.

DISTINCTION BETWEEN URBAN AND RURAL LOCATIONS. The Regional Working Group for Demography of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences arranged a debate on December 9, 1964, at which *Miss M. Fórizs* delivered a lecture on the „Aspects of distinguishing urban and rural locations”. (The abridged text of her lecture is to be read on pages 82—93.)

This topic was included in the programme of the Working Committee earlier, the present debate on it has been made timely by the fact that the Working Group on Statistics of the CMEA countries has put on the agenda the problem of the international com-

parison of town and village and requested the member countries to make suggestions on the ways of its solution. By raising some ideas also the above mentioned lecture intended to contribute to the Hungarian recommendation.

The contributions and comments following the lecture dealt with the criteria to be considered when qualifying a location a town, resp. location of urban character. For the purpose of international comparisons the population number has been suggested as basic criterion of judging urbanity.

A TÖRTÉNETI DEMOGRÁFIAI KUTATÁSOKRÓL

A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségi Bizottsága történeti demográfiai munkabizottságának 1964. december 15-én megtartott ülésén a folyamatban levő kutatómunkákról hangzott el több beszámoló.

Ember Győző akadémikusnak, az Országos Levéltár főigazgatójának megnyitó szavai után elsőnek *dr. Klinger András* a KSH Népesedési főosztályának történeti demográfiai kutatásait ismertette. Az anyakönyvi másodpéldányok 1828–1880 közötti születési, halálozási és házasságkötési bejegyzéseinek feldolgozásával a magyarországi népmozgalom hiányzó adatsorainak összegyűjtésére vállalkoztak. A munka közben számos probléma merült fel, így a helynevek azonosítása a közigazgatási és egyházigazgatási változások végigkövetése, valamint az adatszolgáltatások gyakori, olykor jelentős hiányainak pótlása. (E célra az anyakönyvek első példányait használták fel.) A munkálatok jelentősen előrehaladtak és rövidesen elkészülnek a községi sorok, majd az ezeket összesítő országos eredmények.

Dr. Dávid Zoltán az egyházi összeírások demográfiai adatainak feldolgozásáról számolt be. Hangsúlyozta, hogy az anyakönyvek mellett az egyházlátogatási jegyzőkönyvek és a Conscriptio Animarum-ok a történeti demográfiai kutatások legfontosabb forrásai. Az egyházi levéltárak 17–18. századi forrásanyagában helységenként a népesség számára és kor szerinti összetételére találhatóak általában adatok, de az egyénenként készülő lélekszámösszeírások alapján további értékes demográfiai adatok összeállítására nyílik lehetőség. Az 1965-ben befejeződő adatgyűjtés után az idősorok és területi összesítések elkészítésére kerül sor.

Dr. Kováts Zoltán a Somogy-sámszon községi egyházi anyakönyvek feldolgozásának eddigi eredményeit foglalta össze. A 18. század elején meginduló és hiánytalanul fennmaradt anyakönyvek adatainak név szerinti kiírása készült eddig el és 1965-ben sor kerül a családi összesítő lapok kitöltésére. Ugyanakkor más levéltári források (dicalis összeírások, urbáriumok, országos conscriptio stb.) feldolgozásával a források hiányosságainak okaira, illetve a népesség társadalmi és gazdasági viszonyainak feltárására végez további kutatásokat.

Hasonló vizsgálatok eredményeiről számolt be a Sopron megyei Bágycsög község 1696–1895-ig folyamatosan vezetett anyakönyvei alapján *Mandl Sándorné*. Ismertette a név szerinti feldolgozás során szerzett eddigi tapasztalatait, melyek szerint az anyakönyvekből jelentősen több családról került elő adat, mint amennyiről az adóösszeírások és más történeti források említést tettek. További feladatának az adatok teljes feldolgozása és összevetése mellett éppen e nagy eltérések okainak feltárását tartja.

Perjés Géza az 1728. évi országos összeírás feldolgozásának demográfiai vonatkozású eredményeiből ismertetett néhány adatot. Így bemutatta, hogy Bihar megyében az összeírtak száma az 1715. évi országos összeírásban szereplő 4410 családfővel szemben 1728-ban már 13 326 volt. Az 1728-as országos összeírás tehát lényegesen nagyobb és rétegeiben tagoltabb népességet ölelt fel a korábbi országos felvételeknél. A továbbiakban a település-nagyság és település-sűrűség összefüggéseiről készült térképet mutatta be. A kisebb népességű települések mindenütt a hegyvidékeken fordulnak gyakrabban elő, itt a legnagyobb viszont a települések száma is. Összefüggés mutatható ki a falvak nagysága és különböző földbirtok-kategóriák között is. A további vizsgálatok feladata az ország különböző megyéiben található jelenségek összehasonlítása és a különbözőségek okainak felderítése.

Veress Éva a Hegyalja és Bodroglók 16. századi gazdaságtörténetének kutatása során a jobbágyparaszti háztartás- illetve családszerkezet sajátos-

ságairól szerzett tapasztalatait mondotta el. A háztartás-szerkezet alapos vizsgálatra alapján felismerte, hogy a 16. században a jobbágy népesség olyan gazdasági és társadalmi alapsejtekből csoportosult, amelyek nem fedik a mai „háztartás”, illetőleg „család” fogalmát. Sokkal gyakoribb volt a jobbágytelken a vérségi, sőt az idegen családok együttlakása, és a különböző család-törödékek között igen változatos gazdasági-társadalmi viszonylatok adódtak. Demográfiai szempontból ez a kérdés a szorzószám helyes meghatározásának fontosságát veti fel és indokolta teszik az eddig használt 5–6-os családi szorzószámnál magasabb értékek meghatározását, természetesen a helyi sajátosságok mindenkor figyelembevételével.

Mészáros István a 16. századi török adóösszeírások népesedési adatainak feldolgozásáról számolt be. Ennek kapcsán az 1559. évi hatvani és az 1570. évi esztergomi szandzsák névsorait dolgozta fel a családok, háztartások létszámának és a felnőtt férfi népesség különböző demográfiai adatainak megismerése érdekében. Munkája eredményeként máris megállapítható, hogy a 16. században a családok átlagos nagysága lényegesen nagyobb az eddig feltételezett, illetve a későbbi századokra meghatározható értékeknél.

A középkori demográfiai viszonyok megismerésének problematikájával foglalkozott *Fügedi Erik* beszámolója. A mohácsi vést megelőző időszakból rendelkezésre álló okleveles anyagból csak az uralkodóosztály legfelső rétegeire nyerhetők adatok. Az eddig 92 családról összeállított genealógiák elkészítésének főleg módszertani nehézségeit ismertette.

Dr. Dányi Dezső a beszámolókat összefoglalva kiemelte, hogy a magyar történeti demográfia eddig elért eredményei ellenére is igen sok megoldatlan kérdéssel áll szemben. Ezeket a nehézségeket egyrészt sajátos történelmi és társadalmi körülményeink, másrészt a demográfiai források töredékes, illetve szegényes volta idézte elő. Ilyen körülmények között a magyar történeti demográfia szintézise csak olyan rész kutatások, források feltárása és feldolgozása után végezhető el, mint amelyeknek egy részéről a beszámolók képet nyújtottak.

Az ismertetett munkák tulajdonképpen két csoportra oszthatók. Az egyikbe azokat a monografikus, egy-egy településre vagy kisebb tájra vonatkozó kutatásokat sorolhatók, amelyek rendszerint speciális, csak e területekre vonatkozó levéltári forrásokra támaszkodnak. Ezeket a feldolgozásokat általában az analízis igénye jellemzi. Mérlegelik az adatok megbízhatóságát, pontosságát, összefüggéseket keresnek a demográfiai és a gazdasági-társadalmi viszonyok között. Ezeket az igényeket némely esetben sikerült beváltani. Az elvégzett munkák másik csoportjába az országos jellegű, nagy terjedelmű, tulajdonképpen demográfiai források felkutatása, összegyűjtése és feldolgozása sorolható. A beszámolók érzékeltették a megindított munkálatok méreteit, az eddig elért eredmények gazdaságosságát és kitértek a feldolgozás nehézségeire is. Remélhető, hogy az eredményeket viszonylag belátható időn belül hasznosíthatja a magyar társadalomtudomány.

Kiegészítésképpen megemlítette, hogy az elhangzott beszámolókból ismertetett munkálatokon kívül megindult a magyarországi járványok demográfiai hatásának felmérése, valamint az archeológusokkal együtt a 9–11. századi népességszám megbecsülését szolgáló forrásadatok összegyűjtése. Végül hangsúlyozta, hogy a történeti demográfiai kutatások jelenlegi és várható eredményeinek egyik biztosítéka a levéltárosok, történészek és demográfusok szoros együttműködése, valamint a demográfiai elemző módszerek továbbfejlesztése.

A munkabeszámolót követő vita során számos felszólalás hangzott el. Az ülést *Szabó István* professzor zárta be. A beszámolókból felvetett különböző kérdésekhez saját kutatásai alapján több értékes megjegyzést fűzött, hangoztatva a kutatások fontosságát. Reményét fejezte ki, hogy e sokrétű munkálatok jelentősen bővítik az ismereteket, új eredményeik pedig a történeti kutatásokat is segíteni fogják.

D. Z.

ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ. Рабочая группа по историко-демографическим исследованиям Демографического Президиума Венгерской Академии наук, на состоявшемся 15 декабря 1964 года заседании, открыто главным директором Государственного Архива

академиком *Дьёзэ Эмбер*, заслушала 8 докладов о проводимых в настоящее время исследованиях.

Д-р Андраш Клиндгер в своем докладе остановился на обработке копий метрических материалов 1828—1880 годов и восполнении недостающих рядов данных о движении населения Венгрии в прошлом столетии. *Д-р Золтан Давид* доложил об обработке демографических данных церковных переписей. *Д-р Золтан Ковач* обобщил результаты, достигнутые им в ходе обработки церковных метрических книг из 18 столетия села Шомодьямшон. О результатах аналогичных исследований в селе Бадьог области Шомодь относительно периода 1696—1895 годов отчиталась *Шандорне Манда. Геза Перьеш* изложил некоторые сведения демографического характера из материалов общегосударственной переписи 1728 года и продемонстрировал карту, отмечающую взаимосвязь между величиной и плотностью поселений. *Эва Вереш* изложила свой опыт, приобретенный ею в ходе изучения домашних хозяйств и особенностями семейной организации крепостных крестьян в крае Хедьяля и Бодрогкёз. *Иштван Месарош* доложил о разработке демографических данных турецких налоговых цензов, состоявшихся в 16 веке. *Эрик Фюгеди* отчитался о методе составления генеалогий относительно 92 семей в интересах изучения демографических условий в среднем веке. *Д-р Дезсё Даныи* наметил основные направления историко-демографических исследований и в качестве дополнения отметил, что началось измерение демографических последствий имевших место в Венгрии эпидемий, а также сбор исходных данных для оценки численности населения в IX—XI веках. Заседание было закрыто заключительным словом профессора *Иштвана Сабо*.

ON HISTORICO-DEMOGRAPHIC RESEARCH. At the session of the Working Group on Historic Demography of the Presidential Committee for Demography of the Hungarian Academy of Sciences, held on December 15, 1964, opened by *Győző Ember* academician, Director of the National Archives 8 reports on the researches in progress were delivered.

Dr. András Klinger gave account of the processing of the duplicates of the parish registers of the period 1828—1880 and of the completion of the lacking data series of the last century's Hungarian vital statistics. *Dr. Zoltán Dávid* reviewed the processing of the demographic data of the ecclesiastical conscriptions. *Dr. Zoltán Kovács* summed up the results of the processing of the 18th century parish registers of the village Somogyásmon. The results of similar investigations based on the continuously kept parish registers over the period 1696—1895 of the village Bányog in the county Sopron were presented by *Mrs. S. Mandl. Géza Perjés* reviewed some data with a demographic character of the results of the countrywide conscription of 1728 and presented a map representing the connections between location size and density of locations. *Miss Éva Veres* dealt with the experience obtained by her on the peculiarities of the household and family organization resp. of the serf peasants when investigating the 16th century economic history of the regions Hegyalja and Bodrogeköz. *István Mészáros* gave account of the processing of the demographic data of the Turkish tax assessments of the 16th century. *Erik Fügedi* reviewed the method of composing genealogies for 92 families in order to get acquainted with the medieval demographic conditions. Finally, *dr. Dezső Dányi* outlined the main tendencies of historico-demographic research and mentioned additionally that a survey of the demographic impact of epidemics in Hungary as well as the collection of data serving the estimation of the population number of the 9th—11th centuries had started. The session closed with the concluding words of professor *István Szabó*.

AZ 1960. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁS ÖSSZEFOGLALÓ ADATAI

A népszámlálások története az időszámítás előtti 23. századig nyúlik vissza. Ahol nagyobb területi kiterjedésű vagy nagyobb népességű, centralizált jellegű állami szervezet alakult ki, az állami vezetők rendszerint gyorsan felismerték, hogy feladataik eredményes ellátásához nem nélkülözhetik a lakosságra, az államterületen levő különböző intézményekre, berendezésekre vonatkozó

számszerű adatokat. A népszámlálás elsősorban nem a tudományos kutatások segédeszközeként jött létre, hanem alapvetően a gyakorlati államvezetés céljait szolgálta. Ebből adódik különben, hogy nemcsak a lakosság személyi adatainak összegyűjtésére szorítkozott, hanem már kezdeti korszakaiban is kiterjedt ezen túlmenő területekre, pl. vagyoni viszonyokra, a lakosság életkörülményeit jellemző adottságokra, épületekre, szociális és kulturális mutatókra stb. Hazánkban a népszámlálási tevékenység a 18. század végén indult meg a II. József-féle összeírással, amely úgyszintén az államvezetés konkrét szükségleteinek megfelelően alakult.

A népszámlálás eredményei: az összeírás adatai és azok különböző feldolgozásai hosszú időn keresztül szinte kizárólag a legfelsőbb államvezetést érdekelték, s emellett egyes részeiben néhány speciális tudományágot. A tudományos közvélemény sem foglalkozott szélesebb körben ezzel az anyaggal; a nagyközönség számára inkább csak egyes kuriózumok (vagy kényesebb összefüggések) váltak ismeretessé.

A népszámlálási adatok közzétételének ugyancsak megvan a maga sajátos külön története. A nyomdatechnika (sokszorosítás) fejlődésével egyre inkább vált gyakorlattá a feldolgozott adatok nyilvánosságra hozatala, de a publikálás körét nagyon befolyásolta a felhasználási igény. Minél inkább előtérbe került a gyakorlati államvezetésben és a társadalomtudományi kutatásban általában is a tényanyag differenciált és sokrétű ismerete, olyan mértékben nőtt a népszámlálási eredmények publikálásának a jelentősége és e publikáció számszerű gyarapodása is. A nemzetközi érintkezés és érdeklődés gyors ütemű fejlődése úgyszintén jelentősen hozzájárult az e publikációkkal szemben támasztott minőségi és mennyiségi követelmények növekedéséhez. Ma már általánosnak mondható az az álláspont, hogy a népszámlálási munkának szerves része az adatok feldolgozott közzététele. Az adatok rendkívüli fontossága önmagában is indokolja, hogy azok minél előbb és minél nagyobb részletességgel nyilvánosságra kerüljenek. E mellett ilyen szempontból nagy szerepet játszik az a körülmény is, hogy ezeket az adatokat napjainkban nemcsak az állami vezetés legmagasabb szintjén használják fel, hanem azok egyre inkább nélkülözhetetlenek az állami munka egész területén. A kutatómunkának is egyik igen lényeges alapját adják a társadalomtudományok szinte minden ágazatában. A szocializmus-kommunizmus építése során, a tervszerű gazdálkodás, a társadalmi tervezés fejlődése folytán ugrásszerűen tovább emelkedik az ilyen adatok szerepe.

Eppen ezért, mert az adatok (még hozzá a feldolgozott adatok) közlése a népszámlálási folyamat egyik része, érthető az a több országban (és így nálunk is) kialakult gyakorlat, hogy a közzétételről — erre a célra tervezett és kialakított speciális kiadványsorozat keretében — a népszámlálási lebonyolító statisztikai szervek maguk gondoskodnak. A népszámlálási tevékenység fejlettségének egyik igen fontos mutatója az adatokat nyilvánosságra hozó kiadványsorozat színvonala.

Ilyen szempontok szerint néztem át a Központi Statisztikai Hivatal által, az 1960. évi népszámlálással összefüggésben kiadott köteteket; — most legutóbb annak kapcsán, hogy a 13. számú kötet „Összefoglaló adatok” címen megjelent.

Bár elsősorban az államjog kérdései és ezekhez kapcsolódva a településhálózat, a településfejlődés különböző problémái is foglalkoztatnak, mégis vállalkoztam arra, hogy a Központi Statisztikai Hivatal népszámlálási kötetit ismertessem. Céloom annak bizonyítása, mennyire fontos az államjogász (szerintem általában a jogász) számára is a népszámlálási kötetekben felhalmozott rendkívül sok anyagban való biztos tájékozódás; egyben annak felvetése, hogy milyen közvetlen segítséget várunk és kapunk a népszámlálási adatok publikálásából a saját témáink megalapozott kidolgozásához. A szocialista államjogász számára különösen jelentős ennek a felismerésnek a folyamatos és következetes érvényesítése, hiszen a társadalmi valóság megközelítésére ezek az adatok is igen megbízható (más módon nem pótolható) segítséget nyújtanak.

*

Az 1960. január 1-én megtartott népszámlálás eredményeinek tudományosan feldolgozott ismertetése 1960 júniusában indult meg és az 1964. év végén

fejeződött be. Összesen 32 kötet jelent meg; 20 kötet a megyék, ezeken belül a járásek és községek adatait, 12 a lakosságra vonatkozó legfontosabb országos adatok összefoglalását és azok főbb kombinációit tartalmazza. A kiadványok több mint 10 000 oldal terjedelemben, összesen közel 62 000 példányban jelentek meg. A fenti anyagot az 1784–87-ben megtartott első magyarországi népszámlálás községenként részletezett adatait tartalmazó, 1960-ban megjelent kötet tette színesebbé.

Elsőként — 1960 első félévében — az „Előzetes adatok” c. kiadvány jelent meg. Ez a népesség számát nemenként, a népsűrűséget, a férfi-nő arányt, a lakások és lakóépületek számát ismertette községenként, — az első összeállítások alapján. Úgy szintén még a népszámlálás évében került nyilvánosságra a „Személyi és családi adatok képviselői minta alapján” c. kötet, amely a népszámlálás alkalmával összeírt népesség 1%-ának legfontosabb demográfiai, foglalkozási és családi adatait tartalmazta az egész népességre vetítve.

Az egyes megyék, járásek, városok és községek demográfiai, foglalkozási és családi adatait részletező megyei kötetek 1961—1962 folyamán láttak napvilágot, külön fejezetekben ismertetve a megyei jogú városok adatait.

A 20 darab megyei kötet után tulnyomórészt 1963—1964-ben hagyták el a nyomdát a népszámlálás témakörönkénti összefoglaló eredményeit közlő kötetek.

Az egész sorozat megjelenési sorrendje és terjedelme a következő:

1. Előzetes adatok. Budapest, 1960. KSH. 304 p.
2. Személyi és családi adatok képviselői minta alapján. Budapest, 1960. KSH. 158 p.
3. a-u. Megyei kötetek (Budapesttel együtt). Budapest, 1961—1962. KSH. 6 422 p.
4. Lakásadatok I. Budapest, 1961. KSH. 119 p., 24 grafikon.
5. Demográfiai adatok. Budapest, 1962. KSH. 209 p., 27 grafikon.
6. Foglalkozási adatok I. Budapest, 1963. KSH. 322 p., 24 grafikon.
7. A családok és háztartások adatai I. Budapest, 1963. KSH. 210 p., 28 grafikon.
8. A lakások és lakóépületek adatai. Budapest, 1963. KSH. 574 p.
9. A kereső munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye. Budapest, 1963. KSH. 460 p.
10. Foglalkozási adatok II. Budapest, 1964. KSH. 335 p.
11. A lakott lakások és lakóházak adatai. Bp. 1964. KSH. 307 p.
12. A családok és háztartások adatai II. Bp. 1964. KSH. 176 p.
13. Összefoglaló adatok. Budapest, 1964. KSH. 374 p.

Ez a felsorolás egyébként egy kissé megtévesztő. Mint ahogyan megtévesztő az utolsó kötetnek 13. számmal való megjelölése is. A 3. szám alatt ugyanis 20 megyei kötet húzódik meg, és így a 4. számmal megjelölt lakásadatok lényegében már a 23. kötetként kerültek a nyilvánosság elé.

Az 5. sz. „Demográfiai adatok” c. kötet a népesség nem-, kor-, családi állapot és iskolai végzettség szerinti megoszlásának országos adatait és főbb kombinációit, továbbá a megyék legfontosabb demográfiai eredményeit ismerteti.

A népesség foglalkozási összetételét bemutató országos adatok két kötetben kerültek közlésre. A 6. sz. „Foglalkozási adatok” c. kötet a megyei kötetekben már megjelent témák (a keresők és a népesség foglalkozási ág, foglalkozási viszony, társadalmi-gazdasági csoport, egyéni foglalkozás szerint) országos eredményeit és a megyék jellemzőbb adatait foglalta össze. A 10. sz. „Foglalkozási adatok II.” c. kötet az előzőekben még nem közölt országos eredményeket, így a különböző foglalkozású keresők kor, iskolai végzettség szerinti megoszlását és szakképzettségét tartalmazta; továbbá ismertette a népesség gazdasági aktivitását részletes korcsoportonként.

A családok és háztartások adatai ugyancsak két kötetben találhatóak. A 7. sz. kötet — a foglalkozási kötethez hasonlóan — a megyei adatok országos összefoglalását, a 12. sz. „A családok és háztartások adatai II.” c. kötet pedig a további országos eredményeket közölte. Tájékoztatót adott a családok megoszlásáról, a családfe és a házastárs, továbbá a családfe és a családtagok kora,

iskolai végzettsége, népgazdasági ága és társadalmi-gazdasági csoportja szerint, továbbá a családok lakásviszonyairól.

A lakások és épületek adatainak közlése némileg eltért az előbbiektől, mivel a megyei kötetek erre vonatkozó közlést nem foglalnak magukban. A 4. sz. kötetben a népszámlálás lakásanyagának 1%-os képviselési minta alapján feldolgozott és előzetesen kigyűjtött adatai szerepelnek. A községek, városok, járások és megyék lakásainak és lakóépületeinek megoszlását és legfontosabb mutatóit ismerteti a 8. sz. kötet, a „Lakott lakások és a lakóházak adatai” c. 11. sz. kötet pedig az országos eredményeket és az előzőkben még nem közölt részletesebb adatokat adja közre.

A lakóhelyen dolgozó és a lakóhelyükről eljáró (ingázó) keresők adatait tartalmazza kor, népgazdasági ág, foglalkozási viszony szerint a 9. sz. „A keresők munkahelye és lakóhelye. A népesség 1949. és 1960. évi lakóhelye.” c. kötet, amelynek második része összevetést ad a népesség 1949. és 1960. évi lakóhelyéről, megmutatva a két népszámlálás közötti vándorlás eredményeit.

Az 1960. évi népszámlálás összefoglaló fő eredményeit, a korábbiakban még nem közölt termékenységi adatokat, az egyes témák részletes visszatekintő összefoglalását, továbbá az előbbi kötetekben már ismertetett témák legfontosabb kombinációit részletezi a 13. sz. „Összefoglaló adatok” c. kötet. Ezzel a kiadvánnyal a népszámlálási adatok közlése befejeződött.

A legutolsó kötet bevezető soraiban a Központi Statisztikai Hivatal azt ígéri, hogy a népszámlálási sorozat kiegészítéseként külön kiadványban fogja megjelentetni az 1960. évi népszámlálás legfontosabb nyomtatványait és utasításait, valamint az adatfelvétel és az adatfeldolgozás technikai, szervezeti, módszertani ismertetését is. Ezt a gondolatot rendkívül szerencsésnek tartom és nagy érdeklődéssel várom ennek a kötetnek megjelenését. E kötet anyaga igen jó alkalmat fog adni ahhoz is, hogy a szűkebb és bővebb szakközvélemény — továbbá általában az érdekeltek (a „fogyasztók” is) — elmondhassák véleményüket mind az 1960. évi adatgyűjtés módszeréről, mind a feldolgozással kapcsolatban felmerülő elvi-gyakorlati kérdésekről is. Úgy gondolom, hogy ennek a kötetnek a kiadása részben éppen ezt a célt szolgálja. Ilyen módon pedig lehetőség nyílik a népszámlálás eddigi — igen fejlett módszereit — tovább tökéletesíteni; az egész anyagot a szűkebb és a bővebb felhasználók számára még hatékonyabbá tenni.

Előrebocsátólag hadd fejezzem be az ismertetést — az előbbi gondolatot már is felvéve — néhány olyan megjegyzéssel, amelyek részben a „felhasználó” kívánságaiból fakadnak, részben kritikai jellegűek:

1. A településhálózat kutatóinak igényeiből kiindulva úgy látom, hogy a külterületeket és a lakott helyeket meghatározó tényezők körét a közölt adatok nem fogják át megfelelően. Ebben az összefüggésben biztosítani kellene a népszámlálási adatok és a Helyiségnévtár-Községi Törzskönyv közötti teljes összhangot.

2. Általában is felvethető a kérdés, hogy nem lenne-e indokolt a városokra vonatkozó adatokat külön kötetben összegyűjteni. Ez az előző pontban felvetett problémákat is nagyjából (fő összefüggésében) megoldaná. Ezzel kapcsolatban természetesen azt is meg kellene határozni, hogy milyen településeket vegyünk fel ebbe a kötetbe; csak a „jogi értelemben vett” városokat, vagy pedig mindazokat, amelyeknek a fejlettsége általában már eléri a városiasodás szintjét.

3. Szélesebb körben pozitívan értékelték a megyei kötetek közreadását. Felmerült viszont az a kérdés, hogy e kötetek mellett nem lett volna-e szükség a községekről országos kötetet is készíteni. Számos kérdés vizsgálatánál ugyanis — az országos kötet hiányában — párhuzamosan kell dolgozni a 20 megyei kötettel. Gondoljunk ebben a vonatkozásban csak a településhálózati reformhoz szükséges adatok összeállításának munkálataira.

4. A lakásstatisztikai kötet igen korszerűen — sokirányú és árnyalt csoportosításban — mutatja be a lakóépületeket és a lakásviszonyokat. Hiányossága viszont ennek az összeállításnak, hogy a *nem lakóház* jellegű (hivatali, ipari, mezőgazdasági, kereskedelmi stb.) épületek ebben nem szerepelnek. Ennek oka az összevárosítás keretében ilyen érteimű meghatározása. Ebből a korlátozásból viszont folyik, hogy az adatok nem adnak teljes tájékoztatást a hazai épületállomány helyzetéről.

5. Nagyön ötletesnek és előremutatónak tartom, hogy a kötetek a fogalmak magyarozatával foglalkoznak és megadják a gyakrabban használt fogalmaknak a feldolgozás szerinti tartalmi elemeit. Ez rendkívüli mértékben fokozza a kötetek használhatóságát. Világossá teszi ugyanis azt, hogy a megadott fogalmakon a kötet szerkesztői mit értettek. E vonatkozásban viszont talán tovább lehetne fejleszteni az összeállítás, egyrészt a tárgyalt fogalmak számszerű növelésével, másrészt azok áttekinthetőségének megjavításával és végül egyes fogalmak szabatosabb meghatározásával is. A tulajdonjog körében pl. (hogy a hozzám leginkább közelebb szakmai területen maradjak) a „magán-tulajdonú” megjelölést felválthatná a korszerűbb „személyi tulajdonú” megjelölés és talán fel kellene vetni a nem állami és szövetkezeti társadalmi (közületi) tulajdonban levő ingatlanok kategóriáját is.

A már előbb jelzett majdani vita során ezt az egész témakört is indokolt lesz részletesen megtárgyalni.

*

Összegezőként csak annyit jegyeznek meg, hogy a 32 népszámlálási kötet is szemléltetően indokolja azt a rangos helyet, amelyet hazánk a statisztikai elmélet és a statisztikai gyakorlat nemzetközi rendjében elfoglalt.

Dr. Beér János

СВОДНЫЕ ДАННЫЕ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1960 ГОДА. Научное изложение результатов проведенной 1 января 1960 года переписи населения началось в июне 1960 года и было закончено в конце 1964 года. Всего было опубликовано 32 тома: 20 томов содержало данные об областях и внутри их о районах, а 12 важнейшие данные о населении страны в целом в различных группировках. Объем выпущенных томов составил более 10 000 страниц, а тираж 62 000 экземпляров. В интересах наглядного показа упомянутого выше материала в 1960 году был выпущен том, содержащий детализированные по селам данные первой венгерской переписи населения, проведенной в 1784—1787 годы.

В качестве первого тома, — в первом полугодии 1960 года, — вышла из печати публикация «Предварительные данные». В ней, на основании первых подсчетов, излагались число населения по полу, плотность населения, соотношение числа мужчин и женщин, число квартир и жилых домов по населенным пунктам. В течение года переписи населения был опубликован также и том «Личные и семейные данные на основании выборки», который содержал важнейшие данные о занятости, а также демографические и семейные данные относительно 1% переписанного населения в проекции на население в целом.

Тома, содержащие детализацию данных о занятости, а также демографических и семейных данных по областям, районам, городам и селам вышли в свет в 1961—1962 годах, причем данные о городах областного подчинения приводились в отдельных главах.

После 20 томов с областными данными, — главным образом в течение 1963—1964 годов, — из печати вышли тома, содержащие сводные данные переписи населения по отдельным темам.

Порядок выхода в свет отдельных томов серии и их объем выглядел следующим образом:

1. Предварительные данные. Будапешт, 1960 г. ЦСУ. 304 стр.
2. Личные и семейные данные на основе выборки. Будапешт, 1960 г., ЦСУ. 158 стр.
3. а-и Данные по областям (включая Будапешт). Будапешт, 1961—1962 г., ЦСУ. 6422 стр.
4. Данные о квартирах, Часть I. Будапешт, 1961 г., ЦСУ. 119 стр., 24 графика.
5. Демографические данные. Будапешт, 1962 г. ЦСУ. 209 стр., 27 графиков.
6. Данные о занятости. Часть — I. Будапешт, 1963 г. ЦСУ. 322 стр., 24 граф.

7. Данные о семьях и домашних хозяйствах. Часть I. Будапешт, 1963 г. ЦСУ. 210 стр., 28 граф.
8. Данные о квартирах и жилых зданиях. Будапешт, 1963 г. ЦСУ. 574 стр.
9. Рабочие места и места жительства лиц, имеющих заработок. Места жительства населения в 1949 и в 1960 гг., Будапешт, 1963 г. ЦСУ. 460 стр.
10. Данные о занятости. Часть II. Будапешт, 1964 г. ЦСУ. 335 стр.
11. Данные о заселенных квартирах и жилых домах. Будапешт, 1964 г. ЦСУ. 307 стр.
12. Данные о семьях и домашних хозяйствах. Часть II. Будапешт, 1964 г. ЦСУ. 176 стр.
13. Сводные данные. Будапешт, 1964 г. ЦСУ. 374 стр.

SUMMARY DATA OF 1960 POPULATION CENSUS. The publication of the scientifically processed results of the population census held on 1st January, 1960 had started with June, 1960 and finished at the end of 1964. There came out 32 volumes on the whole, of which 20 volumes contained the detailed data of the individual counties, districts and villages, 12 summed up the most important nation-wide population data as well as their main combinations. The published volumes covered more than 10 000 pages and reached the 62 000 copies altogether. The 1960 edition of the first Hungarian census — held in the years 1784—1787 — containing detailed data on village level was included also in the series.

At first the volume entitled "Preliminary Data" was issued in the 1st half-year of 1960. Based on preliminary summaries of the individual communes it gave account of the population number by sex, density of population, sex-ratio, number of dwellings and residential buildings. During the census year a further volume entitled "Demographic and Family Data Based on Representative Sample" was published as well. This volume contained the main demographic, occupational and family data of the 1 p. c. of the enumerated population projected to the complete parent-population.

The county volumes containing the detailed demographic, occupational and family data of the individual counties, districts, towns and communes were issued during the years 1961—1962.

Following the 20 county volumes — chiefly during the years 1963—1964 — the summary results of the census subject-matters were published.

The chronological order and size of the whole series is as follows:

1. Preliminary Data. Budapest, 1960. KSH. 304 p.
2. Demographic and Family Data Based on Representative Sample. Budapest, 1960. KSH. 158 p.
3. a—u County-Volumes (Including Budapest). Budapest, 1961—1962. KSH. 6422 p.
4. Housing Data I. (Based on Representative Sample and Preliminary Processing.) Budapest, 1961. KSH. 119 p., 27 graphs.
5. Demographic Data. Budapest, 1962. KSH. 209 p., 27 graphs.
6. Occupational Data. I. Budapest, 1963. KSH. 322 p., 24 graphs.
7. Family and Household Data. I. Budapest, 1963. KSH. 210 p., 28 graphs.
8. Housing Data II. Budapest, 1963. KSH. 574 p.
9. Working Place Residence of Earners. Residence of the Population in 1949 and in 1960. Budapest, 1963. KSH. 460 p.
10. Occupational Data II. Budapest, 1964. KSH. 335 p.
11. Housing Data III. Budapest, 1964. KSH. 307 p.
12. Family and Household Data II. Budapest, 1964. KSH. 176 p.
13. Summary Data. Budapest, 1964. KSH. 374 p.

IRODALOM

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népeségkutató Bizottságának folyóirata

Vol. XVIII. No. 2. (1964)

PEEL, J.: Contraception and the Medical Profession. (A fogamzásgátlás és az orvosi hivatás.) 133–145. p.

Ma már az orvosok nagy többsége a születésszabályozás gyakorlását a megelőző orvoslás fontos tényezőjének tekinti és a fogamzásgátlásra vonatkozó tanácsadást az orvosi gyakorlat sajátos tevékenységének tartja. Ez a szemlélet azonban csak a legutóbbi 40 év alatt alakult ki és ennek általános elfogadását az angol születésszabályozási mozgalom nagy eredményének kell tekinteni, amely elé a múltban — egyes vallási csoportok ellenzése és a közvélemény közömbössége mellett — éppen az orvosok górdítették a legtöbb akadályt.

A tanulmány alapos és részletes történeti áttekintést ad a születésszabályozással szemben elfoglalt orvosi magatartás megváltozásának folyamatáról és megkísérelti felmérni, hogy az orvosok mennyiben járultak hozzá a születésszabályozásra és a fogamzásgátlás módszerére vonatkozó ismeretek elterjedéséhez.

ROWNTREE, G.: Some Aspects of Marriage Breakdown in Britain during the Last Thirty Years. (A házasságfelbomlás néhány szempontja az utóbbi harminc évben Britanniában.) 147–163. p.

A Népeségkutató Bizottság 3000 16–59 éves férfira és nőre kiterjedő országos minta alapján 1960-ban vizsgálatot hajtott végre a házassági és a családépítési szokások változásáról. Néhány kérdés foglalkozott a házasságfelbomlással kapcsolatos magatartással. E korlátozott terjedelmű anyagra alapított analízis is cáfolja, hogy a házasságra lépőknek a házasságot már eleve csak átmeneti jellegűnek tekintő nézetek tipikusak lennének. 1960-ban az egymásután következő öt éves kohorszok házasságkötésének 5–7%-a végződött válással és 2–3%-a számolt be olyan helyzetről, amely minden valószínűség szerint válással fog végződni; további 2–4%-nál mutatkoztak kevésbé komoly házassági problémák. A házasságok kockázata a legnagyobb a 20 éven aluli menyasszonyok esetében.

Érdekes része a vizsgálatnak, amely arra igyekszik fényt deríteni, hogy miként vélekedtek a házasságok a válásról még a házasságkötést megelőzően. Foglalkozik a tanulmány az ún. „háttér” tényezők (a házastársak apjának foglalkozása, a házastársak legmagasabb iskolai végzettsége, vallása) és a házassági problémák összefüggéseivel, majd vizsgálja, hogy a férj házasságkötéskori foglalkozása, a feleség kora, munkavállalása, az első gyermek házasságkötés előtti fogamzása, a gyermekek száma és a fogamzásgátlás gyakorlása milyen mértékben hat a házasságfelbomlások gyakoriságára, külön vizsgálva azokat az eseteket, amikor a házastársak csak foglalkoztak a gondolattal, hogy elhagyják egymást.

CLARK, A. L., WALLIN, P.: The Accuracy of Husbands' and Wives' Reports of the Frequency of Marital Coitus. (A férjek és a feleségek bevallásának pontossága a házasságon belüli coitusok gyakoriságáról.) 165–173. p.

A korábbi vizsgálatok a megbízhatóság mértékének a férj és feleség bevallásának azonosságát tekintették. Kétségtelen, hogy egyező válasz esetében

valószínűbb az adatok megbízhatósága, ennek az ellenkezője azonban nem szükségszerűen igaz. A tanulmány azt igyekszik bizonyítani, hogy éppen a nem egyező bevallásokból lehet fontos következtetéseket levonni a házaspárok szekszuális elégedettségére vonatkozóan. A feltételezés alapja, hogy azoknál, akik az óhajtottnál ritkábban érintkeznek, az érintkezések gyakoriságának alábecslése várható és fordítva. Bizonyítható, hogy a bevallási hibák egy részének szisztematikussága az érintkezések gyakoriságával való elégedettség fokával függ össze.

HENRY, L.: *Some Comments on W. H. James's Article*. (Néhány megjegyzés W. H. James cikkéhez.) 175—180. p.

A folyóirat 1963. júliusi számában írt tanulmányában W. H. James a megtermékenyülés valószínűségét lényegesen alacsonyabbra becsüli, mint az erre vonatkozó korábbi számítások. A szerző a két változat közötti eltérés okainak kritikai vizsgálatával és a vizsgálat módszerével foglalkozik. Bemutatja, hogy a két módszer alapján kiszámítva a szülés utáni természetlen periódus hossza milyen mértékben tér el egymástól.

JAMES, W. H.: *Fecundability Estimates. Some Comments on L. Henry's Paper*. (A megtermékenyülés becslése. Néhány megjegyzés L. Henry tanulmányához.) 181—186. p.

Henry aggályait módszerének eredményeivel szemben James nem tekinti megalapozottnak. A megtermékenyülés becslésére vonatkozó korábbi számításoknak a fogamzást halasztó fiatal fehér amerikai házaspárok vizsgálatán alapuló eredményei természetszerűen eltérnek a fogamzásgátlást morálba ütköző cselekménynek tekintő vallásos népcsoport vizsgálatán alapuló eredményektől. Ezen túlmenően nem ért egyet a steril házaspárok Henry szerinti megkülönböztetésének szükségességével. Brassnak a szerző által alkalmazott módszere a sterilitás tényezőjét, ill. annak hatását figyelembe veszi.

TABBARAH, R. B.: *Birth Control and Population Policy*. (Születésszabályozás és népesedési politika.) 187—196. p.

A születésszabályozási módszerek propagálásának, oktatásának a hatékonysága attól függ, hogy az érdekeltek egyáltalán kívánják-e a születések számát korlátozni. Az eléggé gyér, de hihető adatok szerint éppen az elmaradott közösségekben a házaspárok nagy többsége a születéseket nem korlátozni, hanem növelni akarja. A szerző véleménye szerint ilyen esetekben megfontolandó, hogy a várható csekély eredmény megéri-e a születéskorlátozási módszerek elterjesztéséhez szükséges jelentős anyagi ráfordítást. Ennek előzetes elbírálására a tanulmány egy jelzőszám kiszámításának módszerét ismerteti. (A tényezők előzetes kikérdezés adatain alapulnak.) A jelzőszám megmutatja, hogy a születésszabályozás iránti óhaj pozitív-e vagy negatív. Pozitív esetben is — ugyancsak a tanulmányban bemutatott módszerrel — fel kell becsülni, hogy az adott indexet figyelembe véve, a születési arány milyen csökkenése várható.

A szerző megjegyzi még, hogy a születéskorlátozás egyszerűbb és hatékonyabb módszerének bizonyul a házasságkötési kor emelésére irányuló törekvés. Ezzel szemben a poligámia eltörlése — különösen elmaradott falusi közösségekben — a születési arányt növeli.

T. J.

POPULATION

a Francia Demográfiai Intézet folyóirata

1964. No. 4.

CLERC, P.: *La famille et l'orientation scolaire au niveau de la sixième. Enquête de juin 1963 dans l'agglomération parisienne*. (A család és a középiskolába lépésre jogosultak irányítása. A párizsi agglomerációban 1963. júniusában végrehajtott adatfelvétel.) 627—672. p.

A középfokú tanulmányok kezdetét jelentő hatodik osztályba, ill. e helyett az elemi iskolai tanulmányok befejező osztályába lépők aránya számos

körülménytől függ. A *Population* 1963. évi 1. száma beszámolt az I.N.E.D.-nek az ezen körülmények feltárását célzó 1962. évi országos adatfelvételéről. 1963. júniusában a párizsi agglomerációban reprezentatív pótdatfelvételt hajtottak végre elsősorban a hatodik osztályba lépést befolyásoló tanulmányi eredményeket és az egyforma tanulmányi eredményeket felmutató tanulók további sorsát befolyásoló családi körülmények (tényezők) kikapintása céljából. Clerc tanulmánya e felvétel módszertani vonatkozásairól, kérdőívéről és eredményeiről számol be. Többek közt megállapítja, hogy a hatodik osztályba lépést a szülők társadalmi-gazdasági csoportja közvetlenül is nagyobb mértékben befolyásolja, mint az előzetesen elért tanulmányi eredmény.

KEYFITZ, N.: Utilisation des machines électroniques pour les calculs démographiques. (Elektronikus számológépek felhasználása, demográfiai számítások céljára.) 673—682. p.

Az elektronikus számológépek demográfiai számítások céljára történő felhasználása költségességük és a megfelelő szakemberek hiánya folytán eddig nem terjedt el. *Keyfitz*, az ismert kanadai demográfus és chicagói egyetemi tanár több konkrét példán (pl. az intrinsic növekedési arányszám négyféle módszerrel történő kiszámításának példáján) mutatja be az elektronikus számológépek felhasználásának elveit és módjait. Megítélése szerint az elektronikus számológépek használatának elterjedése ugyanolyan hatalmas változást fog jelenteni a demográfusok számítástechnikai gyakorlatában, mint pl. a fizikusokéban jelent. A demográfusoknak ezért szakmailag fel kell készülniök a programozási feladatok megoldására, ha nem kívánják ezt nem demográfus szakemberekre bízni.

CLERC, P.: Changement dans la structure socioprofessionnelle de la France entre 1954 et 1962. (Franciaország társadalmi-foglalkozási struktúrájának megváltozása az 1954. és 1962. évek között.) 683—706. p.

Az 1962. évi franciaországi népszámlálás anyagának reprezentatív módszerrel történő feldolgozása lehetővé teszi a gazdaságilag aktív népesség különböző ismérvek szerinti megoszlása terén az 1954. évi népszámlálás óta beállott — népgazdasági szempontból igen nagy jelentőségű — változások kimutatását. Clerc tanulmánya az ún. társadalmi-foglalkozási (hazai fogalomrendszerünkben — foglalkozási viszony szerinti) összetétel alakulását dolgozza fel. Többek közt kimutatja a bérből élők arányának a növekedését, az alkalmaztatók, az önállóak és az ún. segítő családtagok arányának a csökkenését. A változások jellege szorosan összefügg az egyes kategóriák „kívánatosságának” a fokával, rangsorolásával. Ha elfogadjuk, hogy a mezőgazdasági munka, a nem mezőgazdasági fizikai munka, az alkalmazottak, a középkaderek és a felsőkaderek nem mezőgazdasági szellemi munkája e sorrendben a munkafajták általánosan elfogadott hierarchiáját jelzi, akkor megállapítható, hogy a tényleges átrétegződés a rangsorban magasabban álló munkafajták térhódításának irányában hat. Sajátos ebben az átrétegződési folyamatban a női munkavállalások szerepe: gyorsítják a hanyatló ágak csökkenését (amennyiben arányuk ezekben az ágakban csökken) és serkentik a növekvő ágak növekedését (amennyiben arányuk ezekben az ágakban nő) stb.

KAYSER, B.: Nouvelles données sur l'émigration grecque. (Új adatok a görögországi kivándorlásról.) 707—726. p.

Az utóbbi években nagy arányokat öltő görögországi kivándorlások súlyos zavarokat okoznak az ország belső-, elsősorban mezőgazdasági — munkaerőpiacán. E kedvezőtlen állapot megváltoztatása érdekében ugyanakkor semmiféle hatékony gazdaságpolitikai intézkedés nem történik, sőt azok foglalkoztatása sincs biztosítva, akik külföldről valamely ipari munkakörben megszervezett szakképzettséggel térnek haza. Szerző elsősorban a kivándorlók különféle demográfiai ismérvek szerinti megoszlásáról, a kivándorlás intenzitásának az ország területegységei közötti különbségeiről és a befogadó országok felvevő-kapacitásának alakulásáról nyújt a lehetőségekhez mérten alapos áttekintést.

GIRARD, A.: *Le choix du conjoint. Une enquête psychosociologique en France. Présentation d'un cahier de l'I.N.E.D.* (A házastárs megválasztása. Franciaországi pszichoszociológiai adatfelvétel. Az I.N.E.D. vonatkozó kiadványának bemutatása.) 727—732. p.

A cikk — a címben jelzett kiadvány alapján — az 1959 júniusában és novemberében Franciaország 144 helyiségében 1646 első ízben házas személyekből álló házaspárt felélelő minta segítségével végrehajtott reprezentatív adatfelvétel módszertani jellemzőiről, kérdőívéről és főbb eredményeiről nyújt rövid tájékoztatást. A vizsgálat többek közt megállapította, hogy a házasulók földrajzi homogámiája a multhoz viszonyítva némileg csökkent, szociális és kulturális homagámiája viszont a feltételezetttnél nagyobb arányúnak bizonyult. A házastársak megismerkedése legtöbb esetben báli rendezvényeken történt. A nők legtöbbször 20-22 éves korukban, a férfiak 23-25 éves korukban kötötték házasságot. Az a körülmény, hogy az első szülések mintegy egyharmada a házas együttélés első hét hónapjának befejeződése előtt következik be, a házasságkötés előtti nemi kapcsolatok nem jelentéktelen „befolyásoló szerepére” enged következtetni. Szerző a jelzett igen érdekes kiadványt csupán egy szélesebb programú, módszertanilag igényesebb adatfelvétel előfutárának tekinti.

RIABOUCHKINE, T. (*Rjabuskin*): *Le changement de structure de la population en Union soviétique.* (A Szovjetunió népességének struktúraváltozásai.) 733—744. p.

Szerző mintegy hatvan év népességlejlesztését kívánja bemutatni a rendelkezésre álló adatok által nyújtott lehetőségekhez alkalmazkodó részletességgel. Fejtegetései elsősorban az 1897., 1926., 1939. és 1959. évi népszámlálások anyagaira támaszkodnak és elsősorban a nyers halandósági és születési arányszám, a csecsemőhalandóság, a gazdaságilag aktív népesség népgazdasági ágak közötti megoszlása, a társadalom osztálytagozódása, a népesség nemek és kor szerinti megoszlása alakulására terjednek ki. Megítélése szerint a bemutatott változások némelyike: pl. a nyers születési és halálozási gyakoriság csökkenése, az urbanizálódás, a gazdaságilag aktív népességnek a népgazdaság nem produktív ágaiba való átáramlása stb. a jövőben is folytatódni fog.

V. E.

THE MILBANK MEMORIAL FUND QUARTERLY

a Milbank alapítvány folyóirata

1964. No. 4. I. rész

Symposium on The Teaching of Preventive Medicine in the United States by William P. Shepard and James G. Roney, Jr. (Symposion a megelőző orvostudomány oktatásáról az Egyesült Államokban).

A jelentést lásd a *The Milbank Memorial Fund Quarterly* 1964. évi 4. számának II. részében. Az alábbi tanulmányok különböző nézőpontból közelítik meg, értékelik és egészítik ki Shepard és Roney fent jelzett 311 oldalas — inkább adatközlő — jelentését:

- I. WOLF, G. A., Jr.: *Preventive Medicine 1952—1964.* (A megelőző orvostudomány 1952—1964.) 9—21. p.
- II. BACKETT, E. M.: *Preventive Medicine in Europe and in the United States.* (Megelőző orvostudomány Európában és az Egyesült Államokban.) 22—35. p.
- III. CONGER, J. J.: *The Evolution of Identity.* (Az azonosság fejlődése.) 36—44. p.
- IV. BURNEY, L. E., STEIGER, W. A. and GEORGES, Th.: *Implications for Comprehensive Health Care.* (A kiterjedt egészségügyi ellátás kapcsolódó területei.) 45—55. p.

*

GREENHILL, S. S.: *The Teaching of Preventive Medicine in Canada.* (A megelőző orvostudomány oktatása Kanadában.) 56—67. p.

A közlemény 11 kanadai orvosi fakultás megelőző orvostudományi intézetének — az utóbbi években lényeges változásokon átmenő — oktatási programját vázolja fel.

KEYFITZ, N.: Matrix Multiplication as A Technique of Population Analysis. (Matrix szorzás, mint a népesség elemzésének egyik eszköze.) 68—83. p.

A dolgozat egy adott népesség számában beállott változásokat mint egyszerű matrix szorzásokat interpretálja. Ezt az interpretációt az Egyesült Államok népességének előrebecslésére használja fel. A továbbélési rendet öt éves korcsoportonként (az Egyesült Államok 1960. évi halandósági táblája alapján), és az elveszülési valószínűségeket egy speciális trianguláris matrix alakjában írták fel és (e technika felhasználásával) az előreszámításokat IBM 7094 típusú gépen FORTRAN szimbolikus nyelven programozva végezték el.

B. L. Á.

POPULATION INDEX

a Princeton Egyetem Népeségkutató Intézetének folyóirata

1964. No. 3.

A folyóirat júliusi száma az Amerikai Népeségi Szövetség 1964. évi ülésének anyagát ismerteti. Az ülést június 11 és 13 között tartották San Franciscóban a Kalifornia Egyetemen. A beküldött tanulmányokat 12 ülészakon vitatták meg. A folyóirat ülészakonként közli a tanulmányok rövid kivonatait. Az ülészakok tárgykörei és a megvitattott tanulmányok a következők voltak:

Termékenység-szabályozás Kínában. Elnök: *Berelson, B.*

Yuan Tien, H.: Sterilizáció, orális fogamzásgátlás és népesedésszabályozás a kommunista Kínában.

Freedman, R. és Takeshita, J. Y.: A termékenység változása Tajvanban.

A termékenységet befolyásoló tényezők. Elnök: *Hillery Jr., G. A.*

Mayone Stycos, J.: A vezetők véleménye a török falvak potenciális szerepéről a családtervezési programban.

Matras, J.: A családalakulás társadalmi stratégiája: időbeli és területi eltérések.

De Jong, G. F.: A vallási fundamentalizmus, a társadalmi-gazdasági helyzet és a termékenységi magatartás a déli appalachoknál.

Heer, D. M. és Turner, E. S.: A termékenység területi differenciái Latin-Amerikában.

Népeségelőreszámítások és becslések. Elnök: *Siegel, J. S.*

Beshers, J. M.: Születési kohorsz előreszámítások.

Irwin, R. és Kalbach, W. E.: A katonaság, a kollégiumi és intézeti népesség kezelésének technikája a kohorsz továbbélési számításoknál kis területek esetében.

Akers, D. S.: Termékenység-előreszámítással foglalkozó kutatások a Népszámlálási Hivatalban.

Demény, P.: A népmozgalmi arányszámok becslése destabilizációs folyamatok esetén.

Latin-Amerika népességére vonatkozó tanulmányok. Elnök: *Lynn Smith, T. Ford, Th. R.:* Társadalmi változások Peruban: az 1961. évi népszámlálás néhány mutatószáma.

Browning, H. L.: A városiasodás Mexikóban.

Jaffe, A. J. és Quesada, L. E.: A munkaerő mérése a Panama Köztársaságban.

Linden, L. L.: A halandóság néhány szempontja Latin-Amerikában.

A halálokokra vonatkozó kutatások. Elnök: *Moriyama, I. M.*

Maubdin, W. P. és Nortman, D.: A halandóság forradalmi változására vonatkozó néhány megjegyzés.

Spiegelmann, M.: A halandóság alakulásának halálloki tényezői az alacsony halandóságú országokban.

Haenszel, W. M.: A halállokok nemzetközi összehasonlításának tanulmányozása.

Grove, R. D.: A halállokok tanulmányozásának demográfiai jelentősége.

A demográfiai adatok minősége. Elnök: *Hauser, P. M.*

Yamaguchi, J. T.: A felvételek teljessége: a kontinentális Egyesült Államok ottani születésű lakossága a születési állam, faj, nem és néhány korcsoport szerint, az 1940., 1950. és 1960. években.

Powell, B. A. és Pritzker, L.: A felvétel személyi tényezőiben bekövetkezett változások hatása a népszámlálás eredményeire.

Tanulmányok a belső vándorlásról. Elnök: *Shryock Jr., H. S.*

Eldridge, H. T.: Elsődleges-, másodlagos- és visszavándorlások.

Goldstein, S.: A társadalmi-gazdasági differenciák szerepe az ismétlődő népességmozgásokban.

Bowles, G. K. és Tarver, J. D.: A vándorlási különbséget kor-, nem- és borszín szerinti összetétele az Egyesült Államokban, 1950 és 1960 között.

Taeuber, A. F. és Taeuber K. E.: A városokba irányuló néger migráció jellegének megváltozása.

A termékenység újabb trendjei. Elnök: *Marshall D. G.*

Duncan, O. D.: A mezőgazdasági háttér és a differenciális termékenység. *Mazur, D. P.*: A területi részletezésű kohorsz termékenységi arány becslésének problémái.

Madigan, F. C.: Néhány újabban számított népmozgalmi arányszám és trendjeik a Fülöp szigeteken; becslésük és értékelésük.

Sheps, M. C.: Egy amerikai izolátum házassági termékenységi adatai.

Demográfiai tanulmányok a házasságról és a családról. Elnök: *Carter, H.*

Bogue, D. J. és Mertens, W.: Az első házasságok demográfiai jellemzőinek nemzetközi összehasonlítása.

Van de Walle, E.: A házasság és a termékenység összefüggése az afrikai demográfiai vizsgálatoknál.

Schmitt, R. C.: A fajok közötti házasságok demográfiai korrelációja a Hawaii szigeteken.

Belcher, J. C.: Az egyszemélyes háztartások az Egyesült Államokban: az 1960. évi népszámlálás egyezrelékes mintája alapján.

Glick, P. C. és Parke Jr. R.: A családok életciklusa: átdolgozott elemzés.

A gazdasági depresszió által érintett falusi és városi területekre vonatkozó demográfiai tanulmányok. Elnök: *Aurbach, H. A.*

Skrabanak, R. L.: Alacsony jövedelmű mezőgazdasági területek néhány demográfiai vonatkozású aspektusa.

Adelman, I., Hopkins, J. és Morris, C. T.: Egy kvantitatív tanulmány a termékenység társadalmi és politikai meghatározóiról.

Feldt, A. G. és Weller, R. H.: A társadalmi, gazdasági és demográfiai változások mérlege Puerto Ricóban: 1950–1960.

Mayer, A. J., és Hoult, Th. F.: Az amerikai metropolisz és egy gazdasági korszak vége: egy eset-tanulmány.

Népesedési jellemzők és az erre vonatkozó témák. Elnök: *Rosenquist, C. M.*

Schmid, C. F. és Nobbe, Ch. E.: Társadalmi-gazdasági különbségek a nem-fehér fajúk között Washington államban.

Fuguitt, G. V.: A községi és kisvárosi területek alakulása, 1950–1960.

Nam, B. CH. és Folger, J. K.: Az iskolázástól való tartózkodás néhány tényezője.

Cavanaugh, J. A.: Az egészségügyi munkerő jövőbeli szükséglete Latin-Amerikában.

A népesség növekedése és hatása a fejlődésre és a fejlesztési politikára. Elnök: *Whitney, V. H.*

Easterlin, R. A.: A demográfiai és a gazdasági növekedés fellendülései közötti összefüggések az Egyesült Államokban.

Orhan Türkay: A népesedési politika jelenlegi alakulása Törökországban. Keyfütz, N.: A népesség növekedése és a fejlesztési politika Délkelet-Ázsiában, különös tekintettel Indonézia lakosságának kormegoszlására.

A Népeségi Szövetség üléséről adott beszámoló után a folyóirat J. D. Durand nekrológiáját közli P. K. Whelptonról, műveinek teljes bibliográfiájával.

T. J.

DEMOGRAFIE

a Csehszlovák Szocialista Köztársaság Központi Állami Ellenőrzési és Statisztikai Hivatalának folyóirata

1964. No. 4.

JUREČEK, Zd.: Úroveň bydlení v Československu. (A lakásellátottság színvonala Csehszlovákiában.) 289—299. p.

Szerző újabb cikksorozatának első részében elsősorban az egy lakóhelyiségre jutó személyek számának és a lakások egy személyre jutó alapterületének alakulását vizsgálja. Kitér többek közt az 1946 előtt és az 1945 után épített lakások lakói korösszetételének, egy lakás két háztartás általi elfoglaltsága családnagyságra gyakorolt hatásának, a lakásnagyság és háztartásnagyság közötti összefüggéseknek stb. az elemzésére is.

SYROVÁTKA, A., VIDLÁKOVÁ O.: Úrazovost dětí na venkově. (A falusi gyermekeket érő balesetek gyakorisága.) 300—304. p.

A cikk az 1961-ben Znojmo körzetében végrehajtott reprezentatív adatfelvétel főbb eredményeiről számol be. Többek közt megállapítja, hogy 1000 élő 0—14 éves korú lakosra évi 15,1 mérgezés és baleset jut, amiből 20,7 érinti a fiúkat és 9,2 a lányokat. A balesetek zömmel a lakóházban, annak közvetlen közelében és az utcán fordulnak elő. A balesetgyakoriság nyáron a legnagyobb. Legsúlyosabb kimenetelűek azok a balesetek, amelyek a kerékpározó idősebb fiúkat érik.

RŮŽIČKA, L.: Úmrtnost a příčiny smrti z hlediska potenciální demografie. (A halandóság és a halálokok a potenciális demográfia nézőpontjából.) 305—310. p.

A Liebmann Hersch által megalapított potenciális demográfia módszereit Csehszlovákiában már korábban is alkalmazták a halandósági és haláloki vizsgálatokban. Szerző elsősorban a népesség korösszetételben az 1950—1960. évek alatt beállott változásokat és az ún. potenciális élettartam-veszteségek alakulását elemzi. Kimutatja, hogy az egyes halálokok a kimutatható változásokat különböző mértékben befolyásolták és felvázolja a potenciális demográfia módszereiben rejlő további — a halandósági és a haláloki vizsgálatok elmélyítésére alkalmas — lehetőségeket.

VLČEK, I.: Dopravní obsluha jako činitel životní úrovně venkovského obyvatelstva. (A közlekedési szolgáltatások szerepe a falusi népesség életszínvonalának alakulásában.) 311—316. p.

Szerző 1962-ben és 1963-ban Csehszlovákia néhány körzetében vizsgálta meg a közlekedési szolgáltatások színvonalát. Az e szolgáltatások terén fellelhető fogyatékoságok többek közt fékezik a mezőgazdasági körzetek népességének kulturális fejlődését. A falusi települések koncentrációja jelentősen enyhítheti ezeket a fogyatékoságokat.

GRUNT, J.: Vývoj úmrtnosti obyvateľstva Slovenska v roce 1900—1960. (A szlovák területek lakossága halandóságának alakulása az 1900—1960. években.) 317—327. p.

Szerző a szlovák területek népességének az utóbbi 60 év alatti halandóságát a halálozási valószínűség, a várható átlagos élettartam, a valószínű élet-

tartam és a normálkor mutatóinak segítségével vizsgálja. A halandósági viszonyok a vizsgált időszak alatt leginkább az 1950—1960. évek között javultak meg, legkevésbé kedvezőnek pedig az 1900—1910. évek közötti alakulásuk tekinthető, amikor is a férfi népesség néhány korcsoportjának a halandósága — feltehetően a nagyarányú kivándorlás következtében — romlott. Szerző a lehetőségekhez mérten nemzetközi összehasonlításokkal is él és ez utóbbiak alapján több érdekes következtetésre jut.

ZÁPOTOCKÝ, V.: *Vývoj spotřeby cigaret a některé následky kouření pro člověka.* (A cigarettafogyasztás alakulása és néhány egészségügyi következménye.) 328—337. p.

Az egy lakosra jutó cigarettafogyasztás Csehszlovákiában 1920 és 1963 között több mint meghatszorozódott. Igen gyors a légzőszervek rákos megbetegedése miatti halandóság emelkedése is. Jellemző, hogy míg pl. a férfiak általában zömmel 70—74 éves korukban halnak meg, rákos megbetegedés miatti elhalálásaik a 60—64 éves korra koncentrálnak. Szerző e következtetéseket gazdag tényanyag alapján vonja le és további kutatómunkát sürget a dohányzás és a rákos megbetegedések, ill. a rákhalandóság kapcsolatának pontosabb kimutatására.

KRÁL, J.: *Strážní místa v Čechah.* (A cseh területeken található őrhelyek.) 339—345. p.

A cikk a cseh területek határainak közelében elhelyezkedő történelmi jelentőségűvé vált ör-, ill. kilátó helyek, útkeresztezések, falvak stb. felsorolását tartalmazza.

DOLEJŠÍ, V.: *K problému komplexního ukazatele úrovně zdravotního stavu obyvatelstva.* (A lakosság egészségi állapota komplex mutatójának kérdéséhez.) 346—351. p.

A címben jelzett egyetlen komplex mutatót — bármennyire is fontos lenne különösen a nemzetközi összehasonlítások esetében — egyelőre nem sikerült kidolgozni. Szerző sorra veszi a nyers halálózási arányszám, a csecsemőhalandóság, a fertőző megbetegedések miatti halandóság, az átlagos élettartam és az 50 évesek és idősebbek halálózásainak az összes halálózásokon belüli aránya mutatókat, kimutatja a jelzett cél szempontjából számításba veendő előnyeket és hátrányait, ill. végső soron — e célra való alkalmatlanságukat.

WYNN YCZUK, V.: *Informáční průzkum o prodloužení mateřské dovolené ve vybraných okresech.* (Információgyűjtés néhány járásban a meghosszabbított szülési szabadságról.) 352—355. p.

Az Állami Népegéségi Bizottság Titkársága által 1964. június 8—13 között végrehajtott vizsgálat során kitűnt, hogy a gazdaságilag aktív nőknek mintegy fele kérni szándékozik szülési szabadságának a lehetséges maximumig (gyermeke 1 éves korának betöltéséig) való meghosszabbítását.

RIPKA, O., SRB, V.: *Výzkum výstupu hypertenzní nemoci v Československu v roce 1963.* (A magas vérnyomás előfordulásának 1963. évi vizsgálata Csehszlovákiában.) 356—363. p.

A vizsgálat 9000 véletlen mintavételi eljárással kiválasztott családra terjedt ki. A vizsgált sokaság mintegy 20 000 tagja közül 1000 férfi és 1000 nő került a mintába. Néhány következtetés: a magas vérnyomás előfordulási gyakorisága a 44 éves kor betöltése után nő. A 45 évesnél idősebb értelmiségi férfiak vérnyomása magasabb, mint a hasonló korú egyéb csoportok képviselőinek a vérnyomása. A túlságosan telt idomú férfiak és nők vérnyomása koruk előrehaladásával az átlagosnál jelentősebben nő.

V. E.

STANOVNIŠTVO

a Jugoszláv Társadalomtudományi Intézet
Demográfiai Kutató Központjának folyóirata

1964. április – június

SENTIČ, M., BREZNIK, D.: *Demografska kretanja i projekcije u Jugoslaviji. (Rezime studije Centra za demografska istraživanja).* (A demográfiai mozgalmak és az előrebecslések Jugoszláviában. — A Demográfiai Kutató Központ tanulmányának összefoglaló ismertetése.) 101–140. p.

A Demográfiai Kutató Központ több mint 500 oldalas munkája elemzi és 1971-ig előrebecsüli Jugoszlávia népességének alakulását: a népesség számát, a vándormozgalmakat, a természetes szaporodást, a korstruktúrát, a gazdaságilag aktívak arányát, a demográfiai fejlődés társadalmi-gazdasági hatásait stb. A tanulmány köztársaságonként ismerteti az előrebecslés főbb eredményeit.

PETROVIČ, R.: *Povezanost promena u broju i struktury stanovništva.* (A népességszám és a népességstruktúra változásainak összefüggése.) 141–153. p.

A népesség számának és struktúrájának változásai közötti összefüggések tanulmányozása statikus és dinamikus elemek kapcsolatának megállapítását igényli és ezért különlegesen nehéz feladat. A tanulmány egy falusi népesség fejlődésének elemzése alapján kutatja a népességszám változásait, az élveszületési, a halálozási arányszám, a nemek aránya, a korstruktúra, a házások aránya közötti összefüggéseket.

A. R.

STUDIA DEMOGRAFICZNE

a Lengyel Tudományos Akadémia Demográfiai Bizottságának folyóirata

1964. No. 5.

SZMULEVICS, B. Ja.: *O dwóch pseudosocjologicznych teoriach ludności.* (Két pseudo-szociológiai népesedési elméletről.) 3–14. p.

Bírálja a Spencertől származó biológiai népesedési elméletet, amely szerint az emberre is érvényes az az állatvilágban megfigyelhető törvényszerűség, hogy magasabb fejlettségi szinten kisebb a termékenység, valamint Sombart és Mackenroth szociológiai népesedési elméleteit, amelyek szerint a népesedési jelenség okai egymással kölcsönösen összefüggő bonyolult tényezők. Felveti a kérdést, hogy marxista szemmel nézve hogyan kell megmagyarázni a gazdaságilag gyengén fejlett országokban, a kapitalista és a szocialista országokban megfigyelhető népesedési jelenségeket. A gyengén fejlett országokban a rossz gazdasági helyzet, a nagy gyermekhalandóság, a nagy írástudatlanság, a hagyományok ereje okozzák a nagy termékenységet. A fejlett kapitalista országokban a kulturális színvonal emelkedése, a gyermekhalandóság csökkenése, a fogamzásgátló szerek elterjedése, valamint gazdasági okok, az örökség, a földtulajdon megosztásától, az anyagi helyzet romlásától való félelem vezetett a termékenység csökkenéséhez. Mindezek a tényezők az „atompeszichózással” együtt „gyermekfóbiát” eredményeztek. A szocialista országokban a gyors iparosodás és városiasodás, a kulturális színvonal emelkedése, a nők gazdasági aktivitásának növekedése és a lakáshelyzet okozza a termékenység csökkenését. A szocialista országokban azonban nem kell depopulációtól félni. A kommunista társadalomban a gazdasági természetű akadályok megszűnése véleménye szerint nem fog a termékenység nagy növekedéséhez vezetni, mert a nők magas kulturális színvonala és foglalkozási ambíciói bizonyos korlátozó hatást fognak kifejteni.

BILLIG, W.: *Problemy ludnościowe w pracach W. I. Lenina.* (Népesedés kérdései V. I. Lenin Műveiben.) 15–34. p.

Lenin a kapitalista Oroszország gazdasági és társadalmi helyzetének elemzése közben több művében foglalkozott demográfiai kérdésekkel, első-

sorban a mezőgazdasági túlnépesedéssel, és számításokat végzett az egyes osztályok nagyságáról.

ZASĘPA, R.: *Nieadokladności szacunków ludności w świetle ostatnich spisów.* (A népességszám-bebecslések pontatlansága az utolsó népszámlálások fényében.) 35–45. p.

Két népszámlálás között az ország népességét valamilyen módszerrel (népmozgalmi nyilvántartások, feltételezett népesség-növekedési ütem, az adott világrész népességének átlagos növekedési üteme stb.) becsülik meg. A tanulmány adatokat közöl 78 ország népességszám-bebecsléseiről, a következő népszámláláson ténylegesen megállapított népességszámról az eltérés nagyságáról és az alkalmazott bebecslési módszerről.

WERSTY, H.: *Warunki płynności siły roboczej w przemyśle.* (A munkaerő-vándorlás feltételei az iparban.) 47–62. p.

14 vállalatban végzett vizsgálatok alapján a következő összefüggéseket lehetett megállapítani: különösen nagy a munkaerő-vándorlás a rövid ideje az adott munkahelyen dolgozó férfiak között, a hosszabb ideje egy helyen dolgozóknál a férfiak és nők közötti különbség eltűnik; a fiatalok és különösen a fiatal férfiak körében nagy a munkaerő-vándorlás; a szakmunkások mindig kevésbé változtatják munkahelyüket stb.

RETKIEWICZ, H.: *Stosunki demograficzne w białostockim okręgu przemysłowym* (A demográfiai viszonyok a białostockai ipari körzetben.) 63–74. p.

A közelmúltban felfedezett barnaszén alapján a körzet gyorsan iparosodni fog. Ez befolyásolni fogja a természetes szaporodást és a vándormozgalmat, megváltoztatja a népesség nemek, életkor és foglalkozások szerinti struktúráját; megindul a bevándorlás, a bevándorlók fiatal kora miatt az élveszületési arányszám növekedésére lehet számítani, nagyobb lesz a 15–19 évesek aránya, lényegesen emelkedik az iparban dolgozók aránya. Az előrebecsült adatok 1980-ra vonatkoznak.

HERMA, J.: *Migracje wewnętrzne ludności województwa krakowskiego po II wojnie światowej.* (A krakkói vajdaság népességének belső vándorlása a második világháború után.) 75–94. p.

1950-ig a vajdaság népessége részt vett az országhatárokon belüli, sőt azokon túlterjedő igen nagy vándormozgalmakban, amelyek a háborús pusztulásokkal, az országhatárok megváltozásával stb. álltak kapcsolatban. 1950 után az iparosodás és a faluról városra költözés nyomta rá bélyegét a vándormozgalomra. 17 község részletes vizsgálata módot nyújt a vándormozgalmak gazdasági és társadalmi hátterének alapos elemzésére.

MARYAŃSKI, A.: *Problemy ponownego zasiedlenia południowo-wschodniego pogranicza Polski.* (A Lengyelország délkeleti határterületei újrabeépítésének problémái.) 95–104. p.

A második világháború után több mint 500 000 ember települt át az ország területéről a Szovjetunióba. Ennek a vándormozgalomnak következménye többek között, hogy a délkeleti határvidéket újra be kellett telepíteni. Ezt elősegíti a vidék iparosodása.

MÜLLER, Č., RŮŽIČKA, L.: *Nowotwory złośliwe w Czechosłowacji.* (A rosszindulatú daganatos megbetegedések Csehszlovákiában.) 105–119. p.

A statisztikai adatok tanúsága szerint a rosszindulatú daganatok előfordulása elérte Csehszlovákiában a más európai országokban megfigyelt szintet. A rák nemcsak az idősek betegsége, hanem egyre gyakrabban fordul elő középkorú személyeknél, elsősorban nőknél.

A. R.

1964. No. 6.

ZIOMEK, M. Z.: *Wpływ zmian w strukturze demograficznej na bilans czasu pracy w gospodarce narodowej.* (A demográfiai struktúra változásainak hatása a munkaidőmérlegre a népgazdaságban.) 3–16. p.

A nők arányának növekedése a foglalkoztatottak között a népgazdaság-nak szinte valamennyi ágában befolyásolja a munkából való távolmaradást betegség, balesetek, szülés, betegekről való gondoskodás, társadalmi munka és tanulás következtében. A nők ritkábban betegek, szenvednek balesetet, ritkábban maradnak távol igazolatlanul, tanulás és társadalmi munka miatt, csak az gyermekekről és más családtagokról való gondoskodás okozta hiányzások száma nagyobb, mint a férfiaknál.

A korstruktúra változásának is hasonló hatása van: az idősebb dolgozók körében kevesebb az igazolatlan távolmaradás, a baleset, a szülési szabadság, viszont hosszabbak a megbetegedések okozta távolmaradások. A megbetege-desek száma mindkét nemből a 25–34 éves korcsoportban a legnagyobb.

A házasságok és nők körében kevesebb a megbetegedés és a baleset okozta távolmaradás.

ZAJAC, K.: *Niektóre aspekty kształtowania się urodzeń na terenie parafii Ludźmierz w latach 1851–1940.* (A születésszám alakulásának néhány vonatkozása a Ludźmierz egyházközség területén az 1851–1940. években.) 17–30. p.

A vizsgált időszak adatai azt mutatják, hogy az idősebb korcsoportokban csökkent a termékenység, ezzel szemben a 20–24 éves nők termékenysége csaknem változatlan maradt.

SZEW CZYK, R.: *Z zagadnień wpływu uprzemysłowienia podregionu na jego strukturę ludności.* (Az alrégió iparosodásának hatása népességének struktúrájára.) 31–44. p.

Egy gyorsan fejlődő lengyelországi szénbányászati régió vizsgálata azt mutatja, hogy a nem mezőgazdasági dolgozók arányának növekedésével párhuzamosan nő a népsűrűség, a 100 férfira eső nők száma csökken, a munkaképes korú népesség aránya valamivel nő.

ECKHARDT, K.: *Tendencje zatrudnienia kobiet w gospodarce narodowej.* (A nők foglalkoztatásának irányzatai a népgazdaságban.) 45–56. p.

A nők foglalkoztatása azokon a területeken nőtt a legnagyobb mértékben, ahol betölthető munkahelyek álltak rendelkezésükre, ezért az ország egyes városai és vajdaságai között lényeges különbségek vannak a nők foglalkoztatásában.

KWIECIEŃ, W.: *Stan i dynamika rozwojowa ważniejszych zjawisk demograficznych w Holandii.* (A fontosabb demográfiai jellemzők állása és fejlődése Hollandiában.) 57–70. p.

Hollandia népessége 1869 óta évenként több mint 1 százalékkal nő, annak ellenére, hogy jelentős volt a kivándorlás és az élveszületési arányszám csökkent. A halandóság nagy csökkenése azonban kiegyenlítette ezeket. Az élveszületési arányszám 1960-ig nem csökkent 20 ezrelék alá. 1910 és 1960 között a várható átlagos élettartam az újszülött fiúknál több mint 16 évvel, az újszülött lányoknál 17,7 évvel nőtt, a 80 éveseknél ugyanakkor a növekedés csak 0,9 év volt.

MARYA ŃSKI, A.: *Współczesne migracje w Stanach Zjednoczonych i Kanadzie.* (A jelenlegi vándormozgalmak az Egyesült Államokban és Kanadában.) 71–84. p.

A bevándorlás az Egyesült Államokba és Kanadába nagyon megnőtt a második világháború után, 1963-ban az előbbibe 306 000 ember, az utóbbiba 107 000 ember vándorolt be. A külső és belső vándorlás eredményeképpen az Egyesült Államokban Kalifornia, Arizona és Florida államok népessége nőtt meg a legnagyobb mértékben (1940 és 1960 között mindháromban több mint kétszeresére nőtt a népesség). Ugyanakkor a néger népesség az északi nagyvárosok felé vándorolt.

A. R.

KÖNYVEK

Demographic Yearbook 1963. (Demográfiai évkönyv 1963.) 15th Issue. Special topic: Population Census statistics II. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. New York, 1964. 743 p.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Statisztikai Hivatala által közzétett kiadványok sorozatában minden bizonnyal világszerte az ún. „Demográfiai Évkönyvek” aratják a legnagyobb sikert. Demográfusok, közgazdászok, politikusok, szociológusok (és még sorolhatnánk a szakembereket) várják feszült érdeklődéssel egy-egy újabb kötet megjelenését. Nagy érdeklődés előzte meg az 1963. évi Demográfiai Évkönyv megjelenését is, amely a sorozatban immár a tizenötödik (1948-ban adták ki először, az 1949–50. évi összevont szám volt).

Jelen kötet a második azon három kötetre tervezett kiadványból, amelynek egyik elsődleges célja az 1955-től 1964-ig eltelt időszakban megtartott népszámlálási eredmények összefoglalása és bemutatása. Az első (az 1962. évi Évkönyv) már egy évvel korábban megjelent, a harmadik kötetet pedig — mint az Előszóban olvashatjuk — 1965-ben tervezik publikálni a szerkesztők.

Az 1955–1963. években a világ 192 országában tartottak legalább egyszer népszámlálást (beleértve a kisebb etnikai csoportok összeírását is), amelyek a világ népességének mintegy 76%-át (több, mint 2 milliárd főt) foglaltak magukban. Az előző 1945-től 1954-ig terjedő időszakban ez az arány némiképpen magasabb volt, mert Kínában 1953-ban volt utoljára népszámlálás. Ez egyszerűsre mind azt is jelenti, hogy a világ népességének kb. egyharmadára mind a mai napig csak becslések állnak rendelkezésre.

A kötet a Bevezetésen kívül két alapvető részből áll: szöveges részből és a nagyobb részt kitevő táblákból. A szöveges rész első fejezete az 1955–1963 között megtartott népszámlálások egyes adatainak hozzáférhetőségét és felhasználhatóságát ismerteti. A második fejezet a táblákkal kapcsolatos technikai megjegyzéseket, az egyes táblák részletes leírását stb. foglalja magában.

A második rész 34 táblát tartalmaz, amelyek közül az első három a világra vonatkozó összefoglaló adatokat mutatja be. A következő 15 táblát a népességnek bizonyos ismérvek szerinti megoszlására vonatkozó, főleg népszámlálások alapján meghatározott adatokat tartalmaz. Ezek felölelik a városi és falusi népesség kormegoszlását, a nagyobb városok népességszámait, a népesség születési hely, állampolgárság, etnikai csoportok, anyanyelv, vallás, írni-olvasni tudás és iskolai végzettség szerinti megoszlásait, valamint a női népesség kor és az összes élveszületett gyermekek, illetve az életben levő gyermekek száma szerinti megoszlását, valamint a gazdaságilag aktív népesség számát.

A születésekkel ez alkalommal csak két táblázat (az élveszületések abszolút- és arányszáma, valamint az élveszületések száma az anya kora szerint) foglalkozik.

A magzati és csecsemőhalalozásokat áttekintő táblákat az általános halandóságot (a halalozási arányszámokat, valamint a kor és halálokok szerinti halalozásokat) bemutató három tábla és a halandósági táblák összefoglalása követik.

A házasságkötések két táblával szerepelnek (a házasságkötések száma és arányszáma, illetve a házasságkötések száma a menyasszony és a vőlegény kora szerint), míg egy tábla a válások számát és a válási arányszámokat mutatja be.

E kötet tulajdonképpeni anyagát egy, az 1962. évi Évkönyvhöz készült, 5 táblából álló kiegészítés zárja be, amely néhány ország időközben elérhetővé vált népszámlálási eredményeit tartalmazza.

A táblák nagyrészt nemek szerinti részletezésben, népmozgalmi statisztikai források esetén pedig néhol az 1954–1963. évekre vonatkozó időszakban mutatják az adatokat. A 29 alaptábla közül 13 száznál kevesebb (a legszűkebb tábla mindössze 17) különálló földrajzi egység (ország, terület) adatait öleli fel, 5 pedig kétszáznál több (a legkiterjedtebb 246) földrajzi egység demográfiai adatait tartalmazza. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy Magyarország 4 tábla kivételével (a népesség megoszlása a születési hely, az etnikai csoportok, a vallás, valamint az egyes korcsoportok megoszlása az iskolai tanulmányok folytatása

szerint) minden táblán képviselve van, még azon is (a női népesség kor és az életben levő gyermekek száma szerint), amelyben már európai ország nem szerepel.

A kötet precízen összeállított táblázatai részletes módszertani magyarázatokkal vannak ellátva. E magyarázatok kitérnek a használt fogalmak pontos körülhatárolására, a megoszlások egyes csoportjainak definiálására, az adatok forrásainak jellemzésére, a táblák által átfogott területek ismertetésére. Minden esetben rámutatnak az adatok használhatóságának korlátaira. A módszertani rész foglalkozik a közölt adatok megbízhatóságával is. A népszámlálások koradatainak pontosságát például a Whipple index segítségével jellemzi. Ez az index első közelítésben az összeírt 23–62 éves össznépesség (vagy bizonyos népességcsoportok) ötödreszének százalékában fejezi ki e sokaság 0-ra és 5-re végződő korévvvel rendelkező egyedeinek összes számát. Ez alapján pl. az 1960. évi magyar népszámlálás koradatai, más közép-európai országokéval együtt a legjobb minőségűek csoportjába vannak sorolva.

Az 1963. évi Demographic Yearbook összeállítói nagy és precíz munkát végeztek, jelentős segítséget nyújtva a világ demográfiai helyzetét tanulmányozóknak.

T. K.

HIMES, N. E.: *Medical History of Contraception*. (A fogamzásgátlás orvosi története.) Újra kiadás. First Gamut Press edition. New York, 1963. LIII+521 p.

A National Committee on Maternal Health kutatási igazgatójának, Dr. Tietzének segítségével újra sajtó alá rendezték N. E. Himes először 1936-ban megjelent, már régóta házzéférhetetlen könyvét. A könyv újra-kiadása nagyon indokolt volt. Himes műve ugyanis — alapos történeti munka lévén —, az első kiadás óta eltelt csaknem három évtized alatt használhatóságából semmit sem veszített, s mint a kötet A. F. Guttmacher által írt új előszava is megállapítja, valóban klasszikusan teljes és pontos összefoglalása a fogamzásgátlás történetének. Hozzátehetjük ehhez azt is, hogy bár szerző a kiadvány címében az orvosi szempontokat hangsúlyozta, a könyv valójában a kérdés demográfiai és társadalomtudományi vonatkozásait is figyelemmel kíséri.

Az összegyűjtött hatalmas anyag lényegében két nagy részre osztható. A kötet első fele (az első négy rész) a fogamzásgátlás általános történetére vonatkozó dokumentumokat tartalmazza, míg második fele (5–6. rész) a fogamzásgátlás demokratizálódásának folyamatát vázolja az angolszász országokban.

A könyv első része azzal a céllal, hogy az őstörténetre következtetni lehessen, az írásbeliség előtti fokon álló természeti népek szokásait tekinti át. Az összegyűjtött hatalmas anyag alapján Himes már előljáróban megállapítja, hogy a szaporodás korlátozása olyan régi, mint az emberi élet története. A tárgyra vonatkozó ismereteket összefoglalva az abortusz, a gyermekölés és a nemi tabu mellett a fogamzásgátlás gyakorlatát ugyan kevésbé elterjedtnek, hatását jelentéktelenebbnek látja, állítja azonban, hogy a szabályozás kíván-sága mindig és mindenütt megvolt, mint egyetemes jellemzője a társadalmi életnek. Anélkül, hogy ezzel a használt bizonyító anyag értékét kétségbe vonnánk, rá kell mutatnunk Himes szemléletének történelmietlen voltára. Kétségtelen, hogy a fogamzásgátlás és méginkább a születésszabályozás az emberiség ősi tulajdonai, s az is biztos, hogy meglepte százezer évekre visszamenőleg konkrét bizonyítékok alapján nem dönthető el. Az újabb kutatások azonban arra mutatnak, hogy a születésszabályozás és a fogamzásgátlás nem időtlen jellemzője a társadalmi életnek, hanem társadalmi produktum, amely csak a társadalmi-gazdasági fejlődés adott fokán jelentkezik, s elterjedése, hatása úgyszin-tén e fejlődéssel kapcsolatos történelmi változó.

A történelmi fejlődés tényei egyébként a kötet további részeiből kitesznek. Himes összegyűjtötte a fogamzásgátlás mindenütt megtalálhatóságára valóban jellemző anyagot, az egyetemesség szempontjait azonban nem erőlteti. A második részben például, ahol az ókori Egyiptom (Petri vagy Kahun, Ebers, Berlin papirusok és egyéb források), a biblia és a talmud, valamint az antik görög és római szerzők utalásait foglalja össze, külön pontban számol be a

fogamzásgátlási ismeretek korlátozott elterjedéséről. A keleti kultúrák fogamzásgátlási módszereiről írott harmadik részben pedig, amely a kínai, indiai és japán forrásokról nyújt tudományosan megbízható tájékoztatást, a fogamzásgátlás demokratizálódásáról, jelenlegi helyzetéről és jövő kilátásairól is számot ad.

Talán leginkább a kötet harmadik része az, amely az európai szaktudomány előtt korábban ismeretlen forrásanyagot tárt fel. Hasonló jellegű azonban a negyedik rész is, amely az arab forrásokat, a középkori európai irodalmat, a későbbi népi hiedelmeket és a korai erotikus irodalmat dolgozza fel. E részben foglal helyet a condom történetét tárgyaló fejezet is.

Amíg az előbbieken ismertetett részekben a demográfiai szemlélet némi- leg háttérben áll az orvosi mögött, addig az ötödik és különösen a hatodik részben mindinkább előtérbe kerül. Az ötödik rész a fogamzásgátlás demokrati- zálódását 1800-tól vázolja Angliában és az Egyesült Államokban. Ez a fejezet meggyőző arról, hogy a fogamzásgátlás modern elterjedésének — a közhiedelemmel ellentétben — kevés köze van *Malthushoz*. Szerző utal a társadalmi-gazdasági tényezők szerepére és sorra veszi a kor fogamzásgátlást propagáló irodalmát. A legnagyobb szerepet az angolszász országokban *Francis Place*, *Richard Carlile*, *Robert Dale Owen* és *Charles Knowlton* működésének tulajdonítja. A régebbi és az újabb irodalom ismertetése mellett (beleértve az orvosi irodalmat is), megemlékezik a különböző mozgalmakról és intézmények- ről, a módszerek fejlődéséről, sőt a születésszámra gyakorolt befolyásról is.

A hatodik rész, amely három fejezetből áll, kifejezetten a kérdés demográfiai aspektusaival foglalkozik. A három fejezet közül a fogamzásgátlás elterje- désének demográfiai következményeivel, a *Dublin — Lotka — Kuczinsky* iskola érveivel, a stationér népesség kérdésével és a népesség jövőjét illető aggályok- kal foglalkozó fejezet ma már lassan demográfiai-történeli szempontból lesz tanulságos olvasmány. A következtetéseket tartalmazó zárófejezetben kívül azonban a termékenységssel és a születésszabályozással foglalkozó demográfus érdeklődésére leginkább a születésszabályozás elterjedésével foglalkozó fejezet tarthat számot, amely az 1920-as, 1930-as évekbeli, legkorábbi ilyen nemű vizsgálatok eredményeit gyűjti egybe. Ez a fejezet beszámol az 1917 — 1934 kö- zött végzett, mintegy 20 000 esetet magába foglaló születésszabályozási vizs- gálatok eredményeiről, köztük részletesebben *Stone*, *Kopp* és *Pearl* vizsgálatai- ról. Ismerteti továbbá a klinikai és nem klinikai tapasztalatokat, s tárgyalja a differenciális termékenység kérdéseit.

A. F. *Gutmacher* előszava a Himes könyvének első megjelenése óta bekö- vetkezett változásokat vázolja. A kötetet terjedelmes és jól használható bibliog- ráfia egészíti ki.

A. Gy.

Atlas obyvatelstva ČSSR. (Csehszlovákia népességi atlasza.) Szerk.: *Kučera, M., Srb, V.* Ústřední správa geodézie a kartografie. Praha, 1962. 91 p. + 25 kartogram.

A népességi atlasz anyagát túlnyomórészt táblázatok, diagramok és kartogramok teszik ki. A közölt demográfiai adatanyag és a grafikus rész igen szemléletes áttekintést nyújt a mai Csehszlovákiáról. Ezen túlmenően mind a táblázatok, mind a diagramok, valamint a kartogramok egy része visszatekintő adatokat is tartalmaznak, s így a kötet — történelmi jellege révén — a szomszédos ország demográfiai helyzetének kijáró figyelmen túlmenően, a magyar történelmi demográfusok érdeklődésére is számot tarthat.

A statisztikai táblaanyag a csehszlovák népesség, a családok és háztartás- sok számának, a népesség társadalmi-gazdasági, területi és kor szerinti össze- tételének, a természetes népmozgalom arányszámainak, a termékenység, a re- produkció, a halandósági tábla és a halálokok adatainak alakulását, a két ország- részre: Csehországra és Szlovákiára külön kimutatva tartalmazza. Az adatok általában az 1920 — 1960. évek vonatkoznak (egyes táblákban az 1938 — 1946. évek adatainak hiányával), néhány tábla azonban korábbi adatokkal indul (például Csehország természetes népmozgalma: 1875-től), mások pedig az 1975- ig elkészült népességelőszámlások adatait is magukban foglalják. A grafikus anyag az adatokat többszínnyomású, jó kivitelű ábrákkal érzékelteti.

A fizikai és politikai földrajzi térképeken és oleátákon túl két tanulságos kartogram sorozat ad képet a népsűrűség és a népességnövekedés területi egységenkénti alakulásáról az 1869–1960 közötti években. A további közigazgatási egységek szerint részletezett kartogramok az ipari és a mezőgazdasági népesség arányáról (1950-ben), valamint a házasságkötések, válások, elveszületések, halálozások, a természetes szaporodás, a csecsemőhalandóság és négy halálloki csoport halandóságának az 1955–1959. évek átlagában elért színvonaláról adnak számot, a népmozgalmi adatokról táblázatos formában is.

A kötet az előbbiekből is kitetszően — elsősorban a népmozgalmi jelenségek terén — gazdag és mintaszerűen szerkesztett demográfiai anyagot tartalmaz. A táblázatok közül talán csupán a családi állapotra és a családnagyságra, a kartogramok közül pedig az iskolai végzettség és a nemzetiségek szerinti megoszlásra vonatkozó adatokat hiányolhatjuk. A vándormozgalomra vonatkozóan közvetlen anyagokat ugyan a táblák nem tartalmaznak, ezek azonban a népesség területi elhelyezkedésére vonatkozó kartogramokból közvetetten figyelemmel kísérhetők.

A kötet népmozgalmi visszatekintő idősorai általában évenkénti adatokat közölnek, s így tanulságos áttekintést adnak Csehszlovákia reprodukciós folyamatairól. Megtudjuk az adatokból, hogy a nettó reprodukciós együttható értéke Csehszlovákiában már 1925-ben egy alá süllyedt, s mélypontját 0,66-os értékkel az 1936–1937. években érte el, amikor a születési arányszám is 14,3‰-ig csökkent. Ugyanabban az időben már Szlovákia együtthatója is egy alatt mozgott, a 20‰- fölötti elveszületési arányszámok ellenére. A születési arányszámok ezután Csehszlovákiában a német megszállás alatt 20‰-ig növekedtek, majd a háborút követő újabb fellendülés 1951-től csökkenésnek adott helyet, s a nettó reprodukció 1959-ben 13,4‰-es születési arányszám mellett ismét egy alá került. Szlovákiában a fejlődés hasonló volt, azzal a különbséggel, hogy a születési arányszám 29‰-es tőpontját éppen az 1950-es évek elején érte el, s a csökkenés ellenére 1960-ban még mindig 22‰- volt.

A történeti adatsorok összeállításának célkitűzése — mint ez a bevezetőből is kitér — a jelenlegi csehszlovák terület népességének történeti nyomkövetése volt. Ezt a törekvést azonban egyrészt a történeti demográfia egyelőre még megoldatlan kérdései miatt nem lehetett következetesen keresztül vinni, másrészt ez a statisztikailag indokolt igyekezet helyenként történelmileg anakronisztikus megállapításokhoz vezetett. Így például „A népesség fejlődése Csehszlovákiában” c., orosz, angol, francia és német nyelven is közölt részben, amely a népesség számát a 4. századtól kezdve kíséri figyelemmel, szerzők nem említik sem a mai Szlovákia területét érintő népvándorlásokat, sem a magyar államalapítást, csupán azt, hogy a 13–14. században a cseh királyok telepéseket hívtak az országba, akik az eredeti cseh és szlovák lakosok mellé települtek. A 4–6. századi népességszámot egyébként Matiegka és Bohác becslései alapján a szerzők egyfelől Bohemia, Moravia és Szilézia, másfelől a mai Szlovákia területén egyaránt 200–300 000 főre teszik, ami — főleg Bohác becsléseit illetően — vitatható. Ez a bevezető is bizonyítja, s ezt természetesen nem lehet a szerzők rovására írni, hogy a középkori népességtörténet legalábbis a mi régióinkban, ma még kezdetleges állapotban van. A Csehszlovákiára vonatkozóan 1785-től közölt, klasszikusan teljes népmozgalmi adatsorok ugyanakkor arra is felhívják a figyelmet, hogy a volt osztrák–magyar monarchia számos más területével kapcsolatban az újkori történeti demográfiának — köztük a magyarnak is — adósságai vannak.

A szép és gondos kiállítású kötet az ismert népességi atlaszokhoz viszonyítva — elsősorban demográfiai anyagának bőségét és történeti adatsorait tekintve — magas színvonalat képvisel, amely a szakértő demográfusok és kartográfusok együttműködésének sikerét bizonyítja.

A. Gy.

CALOT, G.: *Cours de statistique descriptive*. (A leíró statisztika tanfolyama.) Collection „Statistique et Programmes Économiques” dirigée par H. Hierche. Volume 6, Dunod, Paris, 1965. 519 p.

Történeti fejlődése során a statisztika először leíró volt. A vizsgált soka-ságokra (pl. a népességre) vonatkozó információkat kezdetben gyűjteni, érté-

kelni, formába önteni, elemezni és összegezni (szintetizálni) kellett és csak bizonyos analógiák, statisztikai állandóságok, eloszlástípusok és strukturális kapcsolatok feltárása után és alapján kezdett a statisztika magyarázóvá (explicative) is válni elsősorban a valószínűségszámítás elméletére és technikájára támaszkodva. *Gérard Calot* professzor, akinek a valószínűségszámításról írott, ugyanebben a sorozatban megjelent könyvét korábban már ismertettük¹, matematikai statisztikai kézikönyvének kiadása pedig a Dunod-kiadó idei tervében szerepel, a vizsgált sokaságok számszerű leírását jelentő leíró statisztikát — több éves tapasztalat alapján — a felsőfokú statisztikai szakoktatásban is időrendileg a valószínűségszámítás és a matematikai statisztika elé javasolja helyezni.

A könyv kilenc fejezete közül az első a leíró statisztika tárgyát, az ún. statisztikai egység (unité statistique, hazai fogalomrendszerünkben: megfigyelési egység) és a statisztikai ismérv fogalmát, az utóbbi minőségi és mennyiségi ismérvekre való felosztását, továbbá a statisztikai modalitás (a statisztikai egységnek az ismérvhez való kapcsolata) és a diszkrét és folytonos valószínűségi változók fogalmát mutatja be és illusztrálja.

A második fejezet az egy ismérv szerinti statisztikai eloszlásokkal, a statisztikai táblaszerkesztés elvi-matematikai vonatkozásaival és a grafikus ábrázolással foglalkozik. Ez a tárgya az ötödik fejezetnek is — a két ismérv szerinti eloszlásokra vonatkoztatva. A grafikus ábrázolásnak szerző rendkívül nagy jelentőséget tulajdonít, behatóan elemzi több olyan ábrázolási mód alkalmazási elveit és területeit is (pl. a histogrammokét a második, a trianguláris módszerét az ötödik fejezetben), melyek jól ismertek ugyan nálunk is, szélesebb körben azonban nem terjedtek el.

A harmadik fejezet az egy mennyiségi ismérvvel bíró (egydimenziós) statisztikai változók eloszlását centrális tendenciájuk és szóródásuk szempontjából elemzi. Itt találjuk a medián, a módusz az átlagok, a szóródások (ezen belül az eltérések, a quantilisok stb.), az aszimmetria, a koncentrációs görbe és index stb. leírását és egzakt matematikai illusztrálását. Ugyanezekkel a kérdésekkel foglalkozik a hatodik fejezet is a két dimenziós változókra vonatkoztatva. Részletesen kitér többek közt a legkisebb négyzetek módszerére, a korreláció-számításra és a hazai szakirodalmunkban még alig tárgyalt kovariancia elemzésre is.

A negyedik fejezet a főbb egy változós diszkrét és folytonos eloszlások elméleti modelljeit, analitikus és grafikus kiegyenlítési módjait mutatja be. Behatóan foglalkozik többek közt a binomiális törvénnyel és a Poisson-féle törvénnyel, a lognormalis és a Pareto-féle eloszlással is.

A hetedik fejezet az idősorok ábrázolásával, a nyolcadik pedig elemzésükkel (ez utóbbi kapcsán a trendszámítással, a mozgó átlagokkal, a szezonális ingadozásokkal és kiegyenlítésükkel stb.) foglalkozik.

A kilencedik (utolsó) fejezet magas színvonalú indexelméleti áttekintést tartalmaz. Bemutatja a Laspeyres-, Paasche- és Fisher-féle indexformulákat, az index-összefüggéseket, az indexek súlyozásának és standardizálásának problematikáját stb.

Calot magas színvonalú könyve elsősorban oktatási célokat szolgál. Elméleti-matematikai fejtegetéseit számos konkrét példa illusztrálja, az egyes fejezetek végén feladatokat találunk, amelyeknek megoldását az olvasó a kötet végén található „kulcs” segítségével ellenőrizheti. Szerző nemcsak propagálja, hanem könyvében maga is igen széles körben használja a grafikus ábrázolás különféle, — főleg a gazdaság- és népességstatisztika anyagából táplálkozó — módjait. A könyv jóval nagyobb mértékben él a tisztán matematikai tárgyalásmóddal, mint ahogyan az nálunk szokásos. A kötet végén matematikai segéd-táblákat, rövid bibliográfiát, a jelölések betűrendes mutatóját és betűrendes névmutatót találunk.

A nagyigényű könyv feltétlenül megérdemli, hogy a statisztika elméleti és gyakorlati művelői felfigyeljenek rá és behatóan tanulmányozzák.

Sz. E.

¹CALOT, G.: *Cours de calcul des probabilités*. Dunod, 1964. *Demográfia*, 1964. évi 1. sz. 166. p.

PAVLÍK, Z.: *Nástin populačného vývoje sveta*. (A világ népessége fejlődésének vázlatja.) Nakladatelství Československé Akademie Věd, Praha, 1964. 307 p.

Zdeněk Pavlík könyve — igen gazdag tényanyag alapján — elsősorban a világ népességének országonkénti, ill. országcsoportonkénti fejlődését mutatja be. Vezető hipotézisként a demográfiai forradalom koncepcióját használja, amely *Adolphe Landry* „La révolution démographique” c. értekezése óta a népességfejlődésre vonatkozó kutatások egyik legelterjedtebb periodizációs szempontja. *Pavlík* a három szakaszra és három típusra felosztott demográfiai forradalom lezajlását mutatja be mindazokban az országokban, melyekre vonatkozóan a rendelkezésre álló adatok ezt lehetővé tették. A népességfejlődés országonkénti konkrét elemzése során utal e fejlődés gazdasági hátterére és következményeire, az olvasóra bízva annak eldöntését, hogy az egyes országok népességének fejlődése túl- vagy alulnépesedéssel fog-e járni, ill. valamilyen szempontból éppen a legkedvezőbb. Nem törekszik a szerző ún. népesedési törvények megfogalmazására sem, az ez irányú eddigi törekvések — véleménye szerint — koráérettek voltak, s mint ilyenek fékeztek a népességtudomány igazi fejlődését és kompromittálták magát a feladatot is.

A könyv első fejezete az ember és az emberi populációk prehisztorikus fejlődésével, a világ népességének a XVII. század végéig tartó alakulásával foglalkozik, a második pedig a szerző elemzési módszereiről nyújt áttekintést. A népességfejlődés bemutatására szerző sajátos táblatípust és grafikus ábrázolási módot használ, melyek egyszerre teszik áttekinthetővé több népesség fejlődését. A grafikonok alapján nyomon követhető a népességszám, a születési, a halálozási, a csecsemőhalandósági arányszám, a bruttó és a nettó reprodukciós együttható és a születéskor várható átlagos élettartam alakulása is. A gazdasági fejlődést, ill. fejlettséget a gazdaságilag aktív népességnek a nép-gazdasági ágak közötti megoszlásával szemlélteti.

A könyvnek a harmadiktól a tizennegyedik fejezetig terjedő része a népességfejlődést — Franciaországgal kezdve, ahol a demográfiai forradalom a legkorábban zajlott le — országonként mutatja be. Szerző az egyes országokat — a népességfejlődés hasonlósága alapján — többé-kevésbé homogén csoportokba vonja össze. A tizennegyedik és a tizenötödik fejezet a világ népességfejlődésének legáltalánosabb jellemzőit foglalja össze, különös tekintettel a reprodukció alakulására. A tizenhatodik fejezet a világ népességének jelenlegi helyzetéről nyújt képet a reprodukció szempontjából, a tizenhetedik pedig a világ népességének 2000-ig várható fejlődését vizsgálja fel.

A könyv befejező része — tudománytörténeti megközelítésben — népesedésméleti kérdésekkel foglalkozik, kritikusan tárgyalja a népesedési törvények problematikáját és hangsúlyozza a demográfiai és gazdasági reprodukció közötti kölcsönhatások vizsgálatának fontosságát.

A könyv gazdag tényanyagát 82 tábla és 59 grafikon foglalja össze. Igen gazdag, mintegy 175 művet ölel fel a szerző által feldolgozott szakirodalmat összefoglaló bibliográfia is. Dicsérendő a könyv gondos szerkesztése, a pontos név- és lágymutató, grafikon- és táblajegyzék is. A könyvhöz *dr. František Fajfr* írt előszót, melyben többek között a szocialista országokban folyó demográfiai kutatásokkal foglalkozik és fontos megállapításokat tesz fejlődésükre vonatkozóan.

Pavlík könyve feltétlenül megérdemli, hogy a demográfusok felfigyeljenek rá, érdeklődéssel tanulmányozzák és munkájukban felhasználják. V. E.

HOLZER, J.: *Urodzenia i zgony a struktura ludności Polski*. (A születések, halálozások és Lengyelország népességének struktúrája.) PWE, Warszawa, 1964. 171 p.

A könyv első része az élveszületési arányszám és a halandóság alakulását elemzi Lengyelországban az elmúlt időszakban, a második rész pedig ismerteti a népesség alakulására vonatkozó előrebecsléseket 2000-ig.

Lengyelországban az élveszületési arányszám a második világháború után magasabb szintre emelkedett, mint a harmincas években, ennek következtében a legmagasabb európai értékek között volt. Az ötvenes években lassan

csökkenni kezdett, de csak 1962-ben süllyedt 20 ‰ alá. Az élveszületési arányszám alakulását befolyásoló tényezőket Holzer mérhetőkre és nem mérhetőkre osztja. Az előbbiekk között a reprodukzív korban levő nők korstruktúrájának változása és a házas nők arányának növekedése minden korcsoportban az élveszületési arányszám növekedése irányában hatottak. Ezzel szemben a termékenység falun és városban is csökkent az elmúlt években, és a csökkenés a városokban volt nagyobb. Mivel a városi népesség aránya az össznépségen belül nőtt, a belső vándorlás az élveszületési arányszám csökkenése irányában hatott. A nem mérhető tényezők közül különösen kiemeli a nehéz lakáshelyzetet (különösen a városokban), az élvesszínvonal és iskolázottsági színvonal emelkedését és a társadalom felfogásának változását, amelyek mind a termékenységet csökkentették.

Az élvesszínvonal emelkedése és az orvostudomány haladása kedvezően befolyásolták a halandóság alakulását, amint azt négy halandósági tábla grafikonjának összehasonlítása mutatja. Kivétel a 70 éven felüliek halandósága, mert itt az utolsó, 1960–61-es halandósági tábla kedvezőtlenebb, mint az öt évvel előbbi. A városi népesség halandósága kedvezőtlenebb a falusi népességénél.

Az előrszámításokban három különböző halandósági modellt használtak. Az I. modell szerint a halandóság minden korcsoportban változatlan marad, a II. szerint 5 éven alul javul, azon felül stabil a halandóság, végül a III. modell — tekintettel az élvesszínvonal emelkedésére, az orvostudomány haladására és az egészségügy fejlődésére, — minden korcsoportban javuló halandóságot tételez fel; kivételt ebben a vonatkozásban csak a 60 vagy 70 éven felüliek alkothatnak a következő 15–20 évben, mert ez az a nemzedék, amelynek egészségét a második világháborús nélkülözések a legjobban megviselték. A halandóság csökkenésének előrebecslésében két módszert használtak: meghosszabbították a múltbeli trendet és alapul vették Norvégia jelenlegi halandósági tábláját, feltételezve, hogy a lengyel népesség 1975-ben vagy 1980-ban éri el ezt a színvonalat.

A termékenység alakulásának előrebecslése a legnehezebb probléma. Itt ismét három modellt alkalmaztak: az első a termékenység változatlanságát tételezi fel az egész előrebecsült időszakban, a második a termékenység csökkenésével számol, a harmadik korcsoportonként változatlan termékenységet vesz alapul és a korstruktúra változásait figyelembe véve számítja ki az általános termékenységet. A második modell látszik a legvalószínűbbnek; ennek több változata van aszerint, hogy a termékenység csökkenését melyik évig és milyen szintig várják és a mélypont elérése után a termékenység stabilizálódására vagy kis növekedésére számítanak. A mélypontnak a pesszimistább változatokban az 1,00 értékű nettó reprodukciós együtthatót veszik.

Az e feltételezések alapján készített előrebecslések Lengyelország 1980. évi népességét 35,6–39,9 millióra teszik, valószínű, hogy a kisebb érték közelebb lesz a valósághoz.

A. R.

La prévention des naissances dans la famille. Ses origines dans les temps modernes. (A születések megelőzése a családban.) I. N. E. D. kiadvány. Traavaux et Documents. Cahier 35. Paris, 1960. 400 p.

A születésszabályozás iránti demográfiai érdeklődés a 19. század vége és a 20. század eleje óta egyre több tudományos művet termel, egyre több vizsgálati eredményről számolhat be. Mégis nagyon új ez a tudományos érdeklődés, módszerei is lassan fejlődtek ki, hiszen az emberi együttlés olyan intim területeit kell megközelíteni, és tudományosan is értékelhető információkat szerezni, amely intimitás mellett a fejlődés során még a legkülönbözőbb szokási, vallási és más vonatkozások szövevényébe is burkolózott. Éppen ezért tartjuk jelentősnek az INED ismertetésre kerülő kiadványát, mert megkísérli a problémát történetileg feltárni. Ha nem is kerül sor a történeti anyag elmélyült elemzésére (a kötet végén helyet foglaló négy tanulmány csak általános tendenciákat kíván megállapítani), maga a közlésre kerülő történeti anyag is érdekes.

A kötet két fő részre tagozódik. Az első rész (*Helène Bergues* szerkesztésében és válogatásában) a forrás- és dokumentum-anyagot közli — elsősorban

a történeti demográfusok, *Levasseur, Bertillon, Kuczynski, Landry J. J. Spengler, Ariès* és mások munkáiból történt válogatás alapján, és ezután foglalkozik az orvostudomány, a prostitúció, az erkölcs stb. történetének vonatkozó megállapításaival. Külön helyet foglal el a kötetben *Norman Himes* „Medical History of Contraception” című 1936-ban megjelent munkája, amelynek részletes tartalmi ismertetését adja. Az orvostudomány történetében megjelent eszmék ismertetése után a prostitúció és a születéskorlátozás elterjedésének összefüggéseit mutatja be a kötet, különösen abban a vonatkozásban, hogy mennyire hatott a prostitúció a fogamzásgátló eszközök és módok feltalálására. A születésszabályozást eredményező módszerek prostitúción kívüli elterjedésének és a szaporodásra kiható utólagos cselekvéseknek (gyermekek kitétele, stb.) bemutatása után kerül sor az egyházi álláspont történeti alakulásának vázlatára, elsősorban a katolikus teológusok megnyilatkozásai alapján. Az első rész befejezéséeként a kötet idézetgyűjteményt tartalmaz jó néhány 18. századi szerző vonatkozó szövegéből.

A második rész történeti anyagot, illetőleg annak egyes vonatkozásait röviden elemző tanulmányokat tartalmaz. E tanulmányok közül az első *Philippe Ariès* írása, amely a probléma mentális vonatkozásaival foglalkozva állapítja meg, hogy a termékenység idealizálása után a születésszabályozásra irányuló gyakorlat a 16. és 17. századokban alakult ki, összefüggésben már ekkor is a családi struktúra átalakulásával. Egyik igen fontos mentális vonatkozása a gyönyör és a fogamzásra, a gyermekszülésre irányuló szándék elválasztása a szerelemben, amely a modern szellemmel és technikai lehetőségekkel együtt terjedt el. *Michel Riquet* írása a katolikus teológia álláspontjának alakulását elemzi, kimutatva, hogy az nem volt mindig egyértelmű, míg *Jean Sutter* a fogamzásgátló eszközök elterjedéséről közölt tanulmányt, *Louis Henry* pedig a statisztikai vonatkozásokat elemzi. A kötet befejező írásában *Alfred Sauvy* összefoglaló értékelést ad az anyagról, annak is elsősorban franciaországi vonatkozásairól. Az alapkérdés az, mikortól vált a születésszabályozás, pontosabban a fogamzásgátló szerek alkalmazása a francia családokban elég fontossá ahhoz, hogy történeti tanulmányozásra érdemes, mikor vált ez társadalmi jelenséggé; mi a természete ezeknek a születéskorlátozást eredményező módoknak; milyen egyéni és családi motívumok vezettek erre az új magatartásra; mik az alapvető okai ennek a jelenségnek; és miért alakult ki Franciaországban jóval előbb, mint más országokban? A kérdés első részére adott válaszában *Sauvy* a 17. századot jelöli meg olyanként, amelyben a születésszabályozás már gyakorlat volt a nemesi és polgári családok bizonyos számánál, 1750 körül már egyes szerzők figyelmét is magára vonóan terjedt el, míg 1775 után a gyakorlati nyomai már a statisztikában is megtalálhatók. Az individuális és családi motívumok a család gazdasági problémáitól, a nőnek a terhességtől való, sokféle okkal meghatározott félelméig terjedhetnek, a fundamentális okokat pedig a halálozási arány csökkenésében (csecsemő- és gyermekhalandóságról van szó), a higiénia fejlődésében, a vallási felfogás hanyatlásában keresi a szerző. A miért éppen Franciaországban? — kérdésre is a vallás 16. századi francia krízisében keresi a feleletet.

Összegezésül megállapíthatjuk, hogy a kötet érdekes anyagot tartalmaz, de az anyag értékelését végző tanulmányok nem mindig hatolnak a jelenség mélyére. Alig kerülnek elemzésre azok a gazdasági jellegű vagy társadalmi természetű okok, amelyek sokkal inkább hatottak a születésszabályozás elterjedésére, mint pl. a vallási érzület hanyatlása.

K. K.

GIRARD, A.: *La réussite sociale en France*. (A társadalmi siker Franciaországban.) I.N.E.D. kiadvány. Presses Universitaires de France, Paris, 1961. 355 p.

Az I. N. E. D. megvizsgálta, hogy milyen tényezők határozzák meg a társadalom vezetőrétegének összetételét. Három vizsgálatot végeztek. Az elsőben a francia „életrajzi szótárból” kiindulva, amely a ma élő legismertebb francia politikusok, üzletemberek, tudósok, művészek stb. néhány adatát tartalmazza, 2530 személynek küldtek kérdőívet (1962-öt kaptak vissza kitöltve, ehhez hozzávetek 366 máshonnan kapott kérdőívet.) A másodikban

ugyanazt a kérdőívet négy francia iskola 3721 végzett növendékének küldték el (2461-et kaptak vissza.) Végül a harmadik vizsgálatban a *Petit Larousse* lexikonban szereplő, 1450 óta született kb. 2800 híres francia személy adatait állfították össze.

A következő adatokat gyűjtötték össze: születési hely és idő, a testvérek száma, születési sorrend, a gyermekek száma, iskolai végzettség, foglalkozások, képességek, a szülők születési helye és ideje, foglalkozása, testvéreik száma. Végül megkérdezték, hogy az összeírt megítélése szerint társadalmi sikerének mi a fő oka (kitartó munka, tehetség, családi környezet stb.).

A vizsgálat szerint a társadalmi sikerben a következő tényezők játszanak szerepet:

Demográfiai tényezők: A megvizsgált, „társadalmi sikert” elért személyek olyan családokból származtak, ahol az átlagos gyermekszám kisebb volt, mint az össznépeességben. Ebből azonban nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a társadalmi siker egyik tényezője a kevés gyermekes családból való származás, mert azokban a társadalmi rétegekben, ahonnan a megvizsgáltak származtak, már eleve kisebb volt a gyermekszám, mint az össznépeességben. Arra pedig semmilyen bizonyíték sincs, hogy az ugyanabból a rétegből, de többgyermekes családokból származók kevésbé lettek volna sikeresek. Hasonló következtetést vonhatunk le a szülőknél az összeírt születésekorai életkoráról. Kevés az igen idős és az igen fiatal közöttük, és a szülők közötti korkülönbség nagyobb, mint az össznépeességben, azonban ez jellemzi általában azokat a rétegeket, amelyekből a sikert elérők származnak. Ezzel szemben az elsőszülött gyermekek egyértelműen nagyobb arányban szerepelnek. Ezt többek között azzal lehet magyarázni, hogy az elsőszülöttre — testvéreinek megszületéséig — nagyobb figyelmet tudtak szülei fordítani.

Társadalmi tényezők. Ezek a tényezők sokkal erősebb hatásokat mutatnak. Teljesen egyértelmű, hogy a társadalmi siker elérésében nagy előnyben vannak a Párizsban, és általában a városokban lakók. Lényeges különbségek vannak az ország egyes részei között is: Burgundiából és a Földközi-tenger partvidékéről több sikeres személy származik, mint az ország többi részéből. Feltűnik az is, hogy milyen sok az összeírtak között a nem Franciaországban született személy: nagyobb részük francia szülőktől, a volt francia gyarmatbirodalom különböző részeiből származott. A ma élők között sok a kelet-európai, a Larousseból vett mintában pedig a Franciaországgal szomszédos országokból származó kiemelkedő személy. Különösen éles különbségek vannak ennek a társadalmi vezetőrétegnek összetételében a szülők foglalkozása szerint: kétharmadrésze a népesség 5 százalékát alkotó felső rétegből származik. Különösen feltűnik a katonák és tanárok gyermekeinek nagy aránya. A francia vezetőréteg tehát meglehetősen zárt. Érdekes, hogy gyakran nemcsak az apa vezető pozícióját, hanem foglalkozását is öröklí a fiú: az összeírt orvosok 30 százaléka orvos gyermeke, az egyetemi tanárok 25 százalékának apja is tanár volt, a bírónál és jogtudósoknál ez az arány 14 százalék. Igen nagy szerepe van az iskolai végzettségnek is: a ma élő összeírtak közül 85 százalék egyetemet végzett.

A. R.

SAUVY, A.: *Les limites de la vie humaine.* (Az emberi élet határai.) Paris, 1961. 151 p.

A neves francia demográfus a „Les Grands Problèmes” sorozatban írt népszerű munkája közérthető módon foglalkozik a halálózás, az emberi élet-tartam, az elöregedés demográfiai problémáival. Népszerű könyvről lévén szó, nem tartalmaz új tudományos eredményeket, ellenben sok tekintetben példát mutat arra, hogyan lehet tudományos témáról a nagyközönség számára érdekesen és élvezhetően írni.

A munka történeti áttekintéssel indul, a három alapvető fogalom: az általános életkor két fajtája a népesség általános élettartama (egy normál periódus alatt és egy hosszabb periódus alatt kialakult átlagos életkor), valamint az extrém élet-hosszúság változását kíséri végig a prestatistikus kortól egészen napjainkig. Röviden elemzi az itt ható sajátos tényezőket, mint az éhínség, járvány, háború stb. hatását.

A történeti bevezető után módszertani kérdésekkel foglalkozik, elsősorban a halandósági táblák kialakításának problémáival. Igen érdekesek azok a fejezetek, ahol a legkülönbözőbb demográfiai és más tényezők hatását vizsgálja az életkor alakulására. Foglalkozik egyebek közt a nem, a faj, az éghajlat, a városi és falusi megoszlás hatásával és azután arra a következtetésre jut, hogy a halál előtti „egyenlőtlenség” lényegében gazdasági és társadalmi eredetű. Ha bizonyos csoporthoz tartozó emberek — mondja — hamarabb halnak meg, mint mások, ez jórészt annak tulajdonítható, hogy kevésbé tápláltak, kevésbé vannak védve a hideg és a betegségek ellen. Így az éghajlati nehézségekkel összefüggőnek tűnő halandóság is inkább társadalmi tényezőkre érzékeny. *Sauvy* szerint az ún. társadalmi „halál” mindenképpen időelőtti halál. További elemzéssel a szerző azután arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági elmaradottság, vagy nehézségek következtében előállott halálesetekkel egyenértékű tényező, a kulturális színvonal alacsony volta is. A mű befejező fejezetei a népesség előregedésével és az élettartam meghosszabbodásával összefüggő jelenségekkel foglalkoznak. Ebben a vonatkozásban érdekesek az élettartam hosszabbodásának következményeit bemutató elemzések, a problémákra adott megoldási javaslatok, pl. a teljes aktivitásból a teljes visszavonultság fokozatos elérése stb.

K. K.

CHRAMIEC, A.: Demografia, studia specjalistyczne dla potrzeb planów miejscowych. (Demográfia, speciális tanulmányok a helyi tervezés céljára.) Warszawa, 1962. 44 p.

A demográfiai alapfogalmak és statisztikai források ismertetése után az előrebecslések kidolgozásának módszereit tárgyalja külön a 100 000 lakoson felüli nagyvárosok és város-csoportok, a 20 000—100 000 lakosú városok, valamint a kisvárosok és városi települések számára. Az első fázisban összegyűjtik a népesség számára, korstruktúrájára, a nemek arányára, a gazdasági aktivitásra, az ágazati foglalkozási struktúrára és a háztartások struktúrájára vonatkozó adatokat legalább az elmúlt öt évből. A második fázisban kidolgozzák az előrebecslést. A harmadik fázisban pedig összevetik az előrebecslés alapján kapott gazdaságilag aktív népességet (figyelembe véve a gazdasági aktivitási arányszámok esetleges változásait) a népgazdasági tervekben megállapított munkaerő-szükséglettel, felméri ennek alapján az ingavándorlás szükséges nagyságát, valamint elkészítik ágazatonként a távlati munkaerőmérleget.

A távlati helyi tervek kidolgozásánál az alábbi általános irányzatokat kell figyelembe venni. A városiasodás előrehaladása következtében 1980-ra a lengyel népességnek 57%-a, az évszázad végére pedig több mint 60%-a városban fog lakni. Tovább fog folytatódni a népesség öregedése: 1980-ra a 60 éves és idősebb népesség aránya 12,0% lesz, számuk több mint 80%-kal nő. Az öregedés fő oka a termékenység csökkenése. Az Egyesült Államok foglalkozási struktúrájának megfigyelése alapján számítani lehet rá, hogy a századforduló körül az iparban foglalkoztatottak aránya csökkenni, a szolgáltatási ágazatban foglalkoztatottaké pedig növekedni fog.

A. R.

PAILLAT, P.: Sociologie de la vieillesse (Az öregedés szociológiája.) Presses Universitaires de France. Paris, 1963. Que sais-je? sorozat, No. 1046. 127 p.

Paillat könyve a francia népesség öregedését és a francia öregek helyzetét tárgyalja. A könyv anyaga három részre osztható: a francia népesség öregedésének demográfiai leírására, az öregek foglalkoztatásának és nyugdíjazásának ismertetésére és a franciaországi idősebb korú népesség anyagi helyzetének jellemzésére.

A demográfiai részben a szerző kifejti, hogy a francia társadalom öregedésének egyedüli oka a születések számának csökkenése. Tételét statisztikai adatokkal bizonyítja, melyeket egészen 1780-ig visszamenőleg mutat be. Első megközelítésben öregnek tekinti mindazokat, akik már betöltötték hatvanadik életévüket; később azonban felbontja az így meghatározott öregek csoportját és külön foglalkozik a 80 éves és annál idősebbek csoportjával. Ezek aránya rohamosan növekedett az elmúlt száz évben és a szerző felhívja a figyelmet

arra, hogy az e csoporthoz tartozók számának emelkedése különösen sok gondot jelent és súlyos anyagi terhet ró a társadalomra.

Az öregedés további menetére vonatkozólag Paillat előreszámítások eredményeit mutatja be és az 1954-es és 1961-es helyzettel az 1966-ban, 1971-ben, 1976-ban és 1981-ben várható állapotot hasonlítja össze. Eredményei szerint a felnőtt korú népességen belül a 20 — 59 évesek korcsoportjának aránya 1971-ig fokozatosan csökkenni fog, ezután emelkedik s az egész időszak során 1981-ben lesz a legmagasabb; a 60 — 64 évesek aránya 1966-ig nő, attól fogva csökken és 1981-ben lesz a legalacsonyabb; a 65 és idősebb korcsoport pedig 1976-ig nő s ezután csökkenni kezd.

Franciaországban jelenleg 60 év a nyugdíjkorhatár, férfiaknak és nőknek egyaránt, de a korhatár betöltése nem vonja magával a dolgozó automatikus nyugdíjazását. Az öregek foglalkoztatását Paillat két szempontból vizsgálja: egyrészt a közösség, a nemzetgazdaság, másrészt pedig az egyén szempontjából. A gazdasági élet, a közösség szempontjából az öregek foglalkoztatása a munkaerőhelyzet alakulásától függő probléma. Az utóbbi évtizedben a gazdasági fejlődés Franciaországban munkaerőhiányt eredményezett. Ha az eddigi tendenciák folytatódnak a jövőben is, akkor egyre általánosabbá válik a 65 év körüli nyugdíjba menetel. Paillat azonban ellenzi a nyugdíjkorhatár felemelést: szerinte semmiféle korhatár sem kezelhető mereven, sem felfelé sem lefelé. Az idős korúak foglalkoztatásánál az egyén szempontjából a szerző elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a jövőben meg kell találni az öregkorú dolgozók megfelelő átirányításának módjait olyan munkakörökbe, amelyek csökkenő munkaképességüknek megfelelőbbek.

Franciaországban nincs egységes nyugdíjrendszer. Szerző behatóan tárgyalja a különféle rendszereket: ismerteti a nyugdíjjogosultság feltételeit, a nyugdíjösszeg megállapításának módjait és a rendszerek finanszírozását. Kitér a nyugdíjak mellett még szerepet játszó társadalmi juttatások ismertetésére is. E juttatások között a legfontosabb az a kiegészítő segély, amelyet azok a volt dolgozók kapnak, akiknek nyugdíja valamilyen oknál fogva nem ér el egy létminimumot.

Az öregek anyagi helyzetét a szerző nem tekinti kielégítőnek. Globális jövedelemstatisztikai és háztartásstatisztikai adatok alapján leszögezi, hogy az öregeknek legalább 45 százaléka, körülbelül két és fél millió francia lát szükségletet. Ezek fogyasztása lényegesen elmarad az átlagos fogyasztási szint mögött. E réteg helyzetének alapos javítására van szükség.

Jelenleg helyzetükön akként igyekszik a francia kormányzat segíteni, hogy azok, akiknek jövedelme a létminimum alatt marad erről igazolványt kapnak. Az igazolvány jogot ad bizonyos egészségügyi szolgáltatások és egyéb juttatások ingyenes igénybevételére. 1959-ben kb. 600 000 ilyen igazolvány volt forgalomban.

Cs-Sz. L.

A gazdasági fejlődés feltételei. (Tanulmánykötet.) Összeáll. és ford. Szokolcai György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1963. 432 p.

A tanulmánykötet célja, hogy áttekintést adjon a gazdasági fejlődésre vonatkozó kiemelkedő nyugati közgazdasági kutatásokról, amelyek ezzel, mint központi kérdéssel foglalkoztak az utolsó két évtized folyamán. A tanulmányok természetesen elsősorban a közgazdasági problémákat vizsgálják, a gazdasági fejlődés azonban természetesen kapcsolatban áll a népesedéssel. Ezért egyes szerzők a témájuk demográfiai vonatkozásait is tárgyalják. A következőkben ezeket ismertetjük azon dolgozatokra szorítkozva, amelyek az idevágó kérdéseket behatóbb figyelemben részesítik.

Az első tanulmány A. H. Hansen „Gazdasági haladás és hanyatló népszaporodás” c. dolgozata (1939) a demográfiai problémakörnek döntő fontosságot tulajdonít. A szerző a Keynes-féle gazdaságelméletnek kimagasló képviselője az Egyesült Államokban. A dolgozat kiindulása Keynes felfogásának megfelelő, amely szerint fejlett közgazdaságban nincs lehetőség annyi beruházásra, amennyit a megtakarítások volumene igényelne a teljes foglalkoztatás esetében. Hansen ezért hangsúlyozza, hogy a gazdasági haladás egyik fő tényezője a múltban az erőteljes népszaporodás volt, amely a 19. század második

felében az Egyesült Államokban a reáltőke-képződés 60%-át idézte elő. Az 1930 után következő évtizedben azonban az amerikai népszaporulat hirtelen az előző tíz évben elért színvonal felére csökkent. A demográfiai fejlődés ezen erős lelassulása a beruházási lehetőségeket, különösen a lakóház- és közműépítés terén annyira leszűkítette, hogy ezt a technikai fejlődés által nyújtott investíciók már nem tudták kompenzálni, s így nem sikerült a teljes foglalkoztatást megvalósítani. A népszaporodás lefékeződésének kontraktív hatásait a szerző szerint a közületi kiadások fokozásával lehet orvosolni. A népesedési folyamat gazdasági következményeinek lemérése és a teljes foglalkoztatáshoz szükséges intézkedések megállapítása azonban még egyelőre messze áll a megoldástól.

A kötetben *R. Harrod*, a gazdasági fejlődés dinamikus elméletének egyik megalkotója két dolgozattal (1948, 1960) is szerepel. Ezek fő témája a *dinamikai gazdaságelmélet* központi problémája, a gazdasági növekedés ütemének a megállapítása. Szerző elsődlegesen a mértani haladvány szerint növekvő népeség esetében ama növekedési ütemet állapítja meg, amely mellett a kamatláb változatlan maradhat. Ugyanekkor a tőkeállomány és az évi nemzeti jövedelem közötti arány, az ún. *tőkeoefficiens* is állandó. A nemzeti jövedelem megtakarítandó hányada pedig ilyenkor egyenlő a népszaporodás ütemének és a tőkeoefficiensnek a szorzatával. Harrod hangsúlyozza, hogy ez az állandó ütemű fejlődés nem biztosítja feltétlenül a teljes foglalkoztatást. Az összes termelőerő teljes kihasználását jelentő, ún. *természetes fejlődési ütem* meghatározása külön probléma, amellyel a szerző a második dolgozatában foglalkozik, vizsgálva röviden a munkanélküliség elhárítására alkalmas gazdaságpolitikai intézkedéseket.

J. E. Meade (1962) a *neoklasszikus gazdaságelmélet* szemléletéből kiindulva a teljes foglalkoztatás megvalósulását feltételezi. Dolgozatának fő témája annak megállapítása, hogy ilyen körülmények között a gazdasági növekedés üteme hogyan függ a népszaporulattól, a tőkeakkumulációtól és a műszaki fejlődéstől.

W. W. Rostow „A gazdasági növekedés szakaszai” c. dolgozata (1960) a piaci folyamatokon túlmenően foglalkozik a problémákkal. Ily módon a népszaporodás alakulását a gazdasági fejlődésnek az *érettség* felé haladó menetében szakaszokként külön-külön vizsgálja a *technológiai* és *szociológiai* tényezőket egyaránt figyelembe véve. Az egymásután következő szakaszokban a városodás fokozódik, a mezőgazdasági és falusi népesség hányada csökken, a városi lakoságon belül az értelmiségi és szakképzett munkaerő aránya növekszik. A gazdasági érettség szakaszát a kereskedelmi városokba való vándorlás, a gépkocsik és tartós fogyasztási eszközök (háztartási gépek) elterjedése jellemzi. Új fordulatot jelent a második világháború után bekövetkezett erősödő népszaporodás az Egyesült Államokban, amely a társadalmi erőforrások további horizontális expanzióját, továbbá a keresők és eltartottak arányának erős megváltozását eredményezi. A családnövekedés indítékainak és gazdasági következményeinek egzakt lemérése jórészt még a jövő tudományos kutatásának a feladata.

H. B. Chenery „Az ipari növekedés alkata” c. dolgozata (1960) az előző szerző számos megállapításának statisztikai konkretizálását jelenti. *Chenery* ui. különböző országokban az egyes gazdasági ágazatok termelésének növekedését a fejenkénti nemzeti jövedelemnek és az ország népességszámának lineáris regressziója alakjában fejezi ki. Ha valamely ország növekedési struktúrája a normálistól eltér, akkor meghatározható a lemaradás behozatalának iránya. Ilyen alapon a szerző fontos következtetéseket von le a fejlődő országok belső piacának expanziójára nézve.

B. F. Hoselitz „Társadalmi struktúra és gazdasági növekedés” c. dolgozata (1960) szociológiai szemszögből tárgyalja a problémákat. Ebből a szemszögből foglalkozik a családi szervezet változásával. Arra az eredményre jut, hogy a család sorsát a gazdasági haladás határozza meg és így a családalkat függő változó.

A dolgozatok összeállítása a célnak megfelelő, és jó képet ad a gazdasági fejlődésre vonatkozó modern kutatásról. Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy a gazdasági növekedés és népesedés kapcsolatainak feltárásában a dolgozatok csak az első, kezdeti lépéseket jelentik, a modern demográfiai kutatás

eredményeit alig veszik figyelembe. Ily módon a dinamikus gazdaságelmélet és a demográfiai modellek közötti szerves kapcsolatok problémái a dolgozatokban említést sem nyerne. Kétségtelen, hogy e téren még sok nehéz probléma a megoldására vár, amelyek pedig népesedési és gazdaságpolitikai szempontból döntő fontosságúak.

Mindazonáltal a dolgozatok hiányosságai mellett is bizonyos fokú előrehaladást jelentenek ebben az irányban is.

Th. E.

LETTRICH EDIT: Esztergom a dorogi iparvidék városa. Földrajzi tanulmányok. A Magyar Tudományos Akadémia Földrajztudományi Kutatócsoportjának kiadványai 3. szám. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 181 p.

E városföldrajzi monográfia célkitűzése kettős: egyrészt a magyar városiasodási folyamatról óhajt egy kisvárosi centrum példáján képet adni, másrészt bepillantást kíván nyújtani azokba a kapcsolatokba, amelyek egy gyorsan fejlődő iparvidék és ennek központját képező történelmi kisváros között fennállanak.

Mindenképpen nagy érdeklődésre tarthat számot egy magyar város átfogó földrajzi monográfiája napjainkban, amikor a regionális kutatások és területi tervezés előtérben állanak. A földrajznak számos rokontudománya és kapcsolódása folytán vizsgálatai a geológiától a történelmi, építészeti, városrendezési és más kérdéseken keresztül a — bennünket leginkább érdeklő — demográfiáig terjednek.

Történelmi vizsgálatainál szerző abból indul ki, hogy minden város társadalmi munkamegosztás szülötte és minden korszakban az adott társadalmi helyzetnek megfelelően érvényesülnek a város földrajzi adottságai. Ezt vezető végig a római kortól a feudalizmuson, török időkhöz és a kapitalizmus időszakán át napjainkig. Népeségstatisztikai adatok 1720 óta állnak rendelkezésre a város lélekszámáról, az ismert népösszeírásokon kívül a canonica visitatiók, a városi levéltári adatok és a korai statisztikai irodalom (*Helischer J., Nagy L., Fényes E.*) alapján.

A városfejlődés gazdasági vonatkozásainak gazdag anyagából említsük meg, hogy agrár túlsúly mellett a kézműipar, valamint a bortermeles és borkereskedelem volt a 18. századi Esztergom fő gazdasági tényezője. Az ipari népességnek nem egészen 10%-os aránya, a legényeknek és inasoknak a mesterekhez viszonyított száma, mely a 18. század utolsó negyedében 0,63 és 0,97 között mozgott, elmaradást mutat az ipari koncentrációban fejlettebb városok mögött. Esztergom négy önálló települése egyikének, a királyi városnak társadalmát szerző három részre tagolja, ezek súlyát is megadva a város népességében: a nemességgel összeolvadó vagyonos polgárság (alig 10%), a kézműves-östermelő polgárság (kb. 1/3 rész) és a zsellérség (54%). Figyelemre méltó táblázat mutatja be az 1720. évre a szőlőbirtokosok tagozódását birtoknagyság és társadalmi állás szerint.

A 19. századra vonatkozó kutatásai főleg a város tőkés fejlődését gátló tényezőket igyekeznek kielemezni. A város gazdasági ereje e század közepén is főleg az östermeles (1836-ban is a lakosság 58%-a) és a kézműipar volt. A gabonakereskedelemből kiszorulva, kapcsolatai inkább csak vásárvárosi vonzáskörzetére korlátozódtak, félreeső forgalmi helyzetével is hátráltatva. Iparosodása mezőgazdasági jellegű kisüzemekre szorítkozott. Mindinkább kidomborodott azonban kulturális központ jellege: középiskoláiban pl. a 19. század közepén 600 diák tanult. A népességfejlődésre igen jellemző Esztergomnak, a leginkább iparosodott két bányászfalu (Dorog és Tokod), valamint két szomszédos östermelő falu 1869—1949 közötti lélekszámának egybevetése.

Az utolsó 18 évben a városfejlődés mozgatója a szocialista ipar lett. A Dunántúl északi részén és az Északi-középhegység területén szerző a városfejlődés 3 jellegzetes típusát említi: 1. Ipari nagyvárosok kialakulása (Miskolc, Győr), 2. új városok keletkezése jellegzetesen egyoldalú ipari (bányászati) profillal, és 3. iparvidékeken belül a régi kisvárosok lakóvárossá való alakulása. Ez utóbbi kategóriába sorolja Esztergomot, mely kulturális, oktatási, egészségügyi központi funkciói mellett lakóvárosként egészíti ki az iparvidéket.

Térképsorozat mutatja be községenként a dorogi vidék ipari szerkezetét, népsűrűségét, a bel- és külterületi népességet, a népfejlődés arányát, az agrár- és ipari kereső népesség arányát. Települési szempontból a gyéren lakott peremvidékekkel szemben a szénvidékeken és a Duna mentén egymást érik a falvak 4–5 km távolságban. A községek 2000 fős átlagos nagysága elszórt területi eloszlásra utal. Különösen szemléltető a községből-községbe irányuló napi ingázó forgalmat feltüntető sávos grafikon. Esztergom esetében — lakóváros jellegét kidomborítva — a népesség napi mozgása túlnyomóan kifelé irányuló, centrifugális jellegű. Értékes a város nappali és éjjeli népességét, valamint a stabil (helybeli lakosú és egyben helybeli üzemben dolgozó), és a mobil (be- és kiingázó) népességét feltüntető összeállítás.

Kiegészítik az eddig említetteket az intézményhálózathoz fűződő központi funkciók, majd a város — tárgyunkat kevésbé érintő — térbeli, ill. alaprajzi alkatának tárgyalása. A városon belüli területi vizsgálatoknál nagyon hasznos lesz a város funkcionális morfológiai tagozása, jellegzetes városrészek, ill. övezetek megkülönböztetésével. A lakosság foglalkozási ágak szerinti területi elhelyezkedése azonban azt mutatja, hogy az egykori foglalkozás szerinti térbeli elkülönülés felszámolódása nagyon előrehaladt, illetőleg lényegileg megszűnt.

A felvázoltak csak körvonalait adhatják a monográfia számos népességtudományi vonatkozásának. A demográfusok érdeklődéssel várják más jellegű városokra vonatkozó földrajzi monográfiák megjelenését is.

B. L.

TEKSE KÁLMÁN: A korbevallás megbízhatóságának vizsgálatai az 1960. évi népszámlálásnál. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutató Csoportjának közleményei 3. szám. Budapest, 1964. 90 p.

Az elmúlt évtizedek statisztikai kutatásainak egyik központi témája — miként azt *Szabady Egon dr.* a kiadvány előszavában hangsúlyozza — az adatok megbízhatóságának vizsgálata volt. Nagyon öröndetes, hogy több külföldi munkálat után a Népeségtudományi Kutató Csoport révén hazánkban is megindultak az idevonatkozó kutatások és azok *Tekse Kálmán* matematikailag is jól megalapozott tanulmányában nyilvánosságra kerültek.

Az adatok megbízhatóságának vizsgálatára kínálkozó sokféle lehetőség közül a tanulmány a korbevallás pontosságát elemzi az 1960. évi népszámlálás vonatkozásában. A tárgyválasztást a koradatok fontos szerepén kívül szerző azzal indokolja, hogy általában képet kapunk az egész összefás adatfelvételének pontosságáról, anélkül, hogy szélesebb körű, költséges újraösszeírást kellene végezni.

Módszerbeli szempontból ugyanis a hazai munkálat a munkás-alkalmazotti háztartások jövedelmi viszonyaira vonatkozó (népszámlálást követő) képviselői felvételt használta fel, amely 18 000 háztartás mintegy 58 600 tagjára vonatkozott. Ennek kapcsán ugyanis a születési év újból összeírásra került. Mindazon esetekben, amikor a születési évek bejegyzése között eltérést tapasztaltak, hivatalos nyilvántartások alapján, vagy a helyszínen a hivatal munkatársai megállapították a tényleges születési évet. A nem munkás-alkalmazotti háztartások tagjaira, minthogy azokról ilyen összeírás nem állott rendelkezésre, 26 számlálókörzet anyagából külön — igaz, hogy kis létszámú, csak 3952 személyt felölölő — véletlen mintát alakítottak és itt a népszámlálási korbevallást hivatalos nyilvántartásokkal vetették egybe.

Ki kell emelni a magyar eljárás okmányokra támaszkodó alaposságát, míg a külföldi példák többnyire csak ellenőrző összeírást alkalmaznak. A munkás-alkalmazotti háztartások magyar vizsgálata még így is csak azokat a hibákat fedi fel, ahol a két összeírás eltért egymástól, míg az egyezően helytelen bejegyzéseket nem. A munkálat ezért megkísérelte a „rejtett hibák” nagyságrendjének becslését is, Budapest egy kerületében a mintába került összes személyek születési évének ellenőrzése útján.

Az eredmények a munkás-alkalmazotti háztartásoknál 1,0%-nyi, a másik csoportban 2,2%-nyi hibás születési év-bevallást állapítottak meg; az előbb említett rejtett hibák aránya 0,3% volt. Ez a megállapítás népszámlálásunk kellő megbízhatóságát tanúsítja és nemzetközi összehasonlításban is igen ked-

vezőnek mondható, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a külföldi példánál általában — további okmányyszerű ellenőrzés híján — nemcsak a vizsgált alapszámlálás, hanem az ellenőrző összeírás hibái is bennfoglaltatnak a hibaszázalékban.

Táblázatszerűen öt éves korcsoportokban adja a kiadvány az eredményeket. Viszonylag magas a korhibák aránya az 5 éven aluliak korcsoportjában, majd a 30 és 39 évesek között, kiváltképpen nőknél, végül és főképpen a 60 évnél idősebb egyéneknél, ahol 1000 ilyen korú adatszolgáltató közül 20—25 vallotta tévesen születési évét. A hiba egyébként 60%-ban 1 éven belül marad.

Alapos matematikai statisztikai kidolgozásban mutatja be a tanulmány — a Hansen és társai által kialakított metodikára támaszkodva — a megbízhatóság mérőszámait, úgy mint a korcsoportba tévesen bekerült és onnan kimaradt személyek együttes számát, vagyis a bruttó hibát és ezek különbözete-képpen jelentkező nettó hibát, amely előbbinek töredéke és végeredményben csak ez befolyásolja a statisztikai eredményeket. Kimutatja továbbá a nettó hibák arányának standard hibáját, valamint az ún. inkonzisztencia-indexet. Megállapítja, hogy a nettó hibák aránya a legtöbb korcsoportban nem haladja meg a megfelelő standard hibákat, néhány korcsoportban pedig a hibák alsó becslése kétszerese közelében van, ami azt mutatja, hogy a népszámlálás kor-bevallási hibái sehol sem jeleznek szisztematikus torzításokat, hanem csupán válasz-szórásokra utalnak.

Érdekes a tanulmányok az része is, mely a népesség különböző csoportjaiban vizsgálja a hibák előfordulási gyakoriságát, amennyiben a minták nagyságrendje ilyen vizsgálatokat lehetővé tesz. Így sorra kerül a családi állapot, a legmagasabb iskolai végzettség és a foglalkozással való összefüggés, többek között azzal a tanulsággal, hogy a műveltségi fokkal a pontosság természetesen összefüggésben van. Megvizsgálták a kor-kerekítési tendenciát is, ami, születési év bevallásáról lévén szó, bonyolultabb kihatású és a különböző országokban más és más számjeggyel végződő éveknél mutat kiemelkedést. Az 1960. évi magyar népszámlálásnál az 1, 4 és 9 számjeggyel végződő korévekre koncentrálódnak erősebben a hibák. Végül megvizsgálták a hibákat (a népszámlálási összeíróív aláírása alapján) abból a szempontból is, hogy az adatszolgáltatást az érdekelt személy saját maga teljesítette-e, vagy más személy, amikor természetesen a hibák lehetősége nagyobb.

A szöveges értékelést részletes táblázatos anyag egészíti ki, alkalmas támpontot szolgáltatva további vizsgálatok számára.

B. L.

BOUSTEDT, O.: Die Wachstumskräfte einer Millionenstadt — dargestellt am Beispiel Münchens. (Egy milliós város növekedésének tényezői — bemutatva München példáján). Carl Gerber Verlag, München, 1961. 77 p.

München népessége 1950 óta rendkívüli mértékben, évente átlagosan 25 000 fővel növekedett. Az 1950-ben még csak 831 000 lakosú város 1960-ban már 1 065 000 lakost számlált.

A város fejlődésének értékelése céljából szerző négy körzetre osztja fel Münchent, ezek:

city (az óvárost és az 1852 óta ebbe beolvadt elővárosokat magában foglaló városmag), a városiasodott és a környék-övezetből álló városregió; a gazdasági terület, a befolyási körzet.

A nagyvárosok népesség-gyarapodásának elsődleges tényezője a bevándorlás, ill. a vándorlási nyereség, mellyel párhuzamosan természetes fogyás lép fel. Münchenben az 1938—1959 időszak felét a természetes szaporodás, másik felét a természetes fogyás jellemezte. Ennek fő oka a háború volt. A második világháború után a népességfejlődésben mindössze 1/20 részt képvisel a természetes szaporodás.

A második világháború után a városba bevándorolt népességet szerző a nemek és korcsoportok szerinti összetétel, a bevándorlás előtti lakhely, és a város gazdasági életébe való bekapcsolódás szerint vizsgálja. Elemzését az 1958. évi vándorlási statisztika adatainak alapján végzi. E szerint a bevándorlók 52%-a férfi és 48%-a nő volt. E vándorlási nyereséget kitevő népesség-

nek 66%-a 14–30 éves volt. A rendelkezésre álló adatok hiányossága következtében szerző nem foglalkozhatott azzal a fontos kérdéssel, hogy a bevándorlók egyedül vagy családostól telepedtek le és hogy a bevándorlóknak voltak-e vidéken hagyott hozzátartozóik, akik később utánuk szándékoznak költözni.

A háborút követő években a bajorországi lakosok tették ki a müncheni vándormozgalomban résztvevők zömét. Arányuk 1957-től kezdve azonban jelentősen csökkent, 1959-ben már csak 47% volt. Ez a jelenség München és egész Bajorország fokozódó iparosodásának bizonyítéka, azaz München vonzásköre túlnőtt Bajorország határán, ill. Bajorország népességmegtartó képessége megerősödött.

A vándormozgalom intenzitása a legmagasabb értéket a városiasodott környék-övezetben, a legalacsonyabbat a városmagban érte el.

A bevándorlók közül a Bajorországból származók aránya a városközpontból a külső övezetek felé haladva növekszik. A bevándorlók új lakóhelyül a régi lakóhely jellegéhez leginkább hasonlót választják legszívesebben, azaz a községből származók a falusias jellegű övezetben, a városból jövők a belső negyedekben telepsznek zömmel le.

Szerző végső konzekvenciaként azt állapítja meg, hogy a népességszaporodás fő oka a város centrális helyzete és az a sokrétű funkció, melyet München kifejt.

M. G.

TANULMÁNYOK ÉS FOLYÓIRATCIKKEK

PERRIN, E. B., SHEPS, M. C.: *Human Reproductions: a Stochastic Process.*

(Az emberi reprodukció mint sztochasztikus folyamat.) *Biometrics*, 1964. (20. k.) 1. sz. 28–45. 9.

A dolgozat termékenységi modellt dolgoz ki, amely alkalmas arra, hogy segítségével a házasság nők kohorszaiban előforduló élveszületések törvényszerűségeit meghatározzuk. A modell a következő három fő mozzanatra épül:

1. A megtermékenyülés valószínűsége egy adott hónap folyamán, amely függ a házastársak életkorától, a fogamzásgátló szerek használatától és időzítésétől stb. 2. Az abortusz valószínűsége, amely függ a terhes nő életkorától, a terhesség sorszámától, az utolsó terhesség vége óta eltelt időtartamtól stb. 3. Az inaktív vagy meddő időszakok, amelyek folyamán a házasság nincs kitéve a terhesség kockázatának.

A házasság nők a termékenység szempontjából, amennyiben még nem terhesek: a következő állapotok közül valamelyikbe sorolhatók:

1. nem terhesség, megtermékenyíthetőség állapota: S_0 ,
2. terhes állapot: S_1 ,
3. abortusz után következő meddő időszak: S_2 ,
4. halvaszületés utáni meddő időszak: S_3 ,
5. élveszületés utáni meddő időszak: S_4 .

Valamely házasság reprodukciós életkorszakát a nála bekövetkezett ezen állapotok egymásutánjai, és az azokban töltött időtartamok jellemzik. Pl. valamely t időszak alatt bekövetkező élveszületések számát megadja az S_0 -ból S_1 -be való átmenetek száma.

Biológiai megfontolások alapján célszerű a házasság megkötése vagy valamely meddő időtartam letelte után bekövetkező S_0 állapot tartamát valószínűségi változónak tekinteni, amennyiben valamely hónap folyamán a terhesség bekövetkezése az előzők szerint adott valószínűséggel várható. Hasonlóképpen az S_1 állapot tartama is valószínűségi változó, amelynek értéke függ attól, hogy ezen állapot után milyen másik: S_2 , S_3 vagy S_4 következik. Ugyanígy ezen utóbbi állapotok tartamai szintén valószínűségi változók gyanánt tekinthetők. Ily módon a reprodukciós folyamat stochasztikus jellegűvé válik, amelynek folyamán egy házasság nő az S_0 folyamán az S_1 állapotba kerül, majd innen adott valószínűségek mellett az S_2 , S_3 vagy S_4 állapotok valamelyikébe megy át, és végül innen megint visszajut az S_0 állapotba, amikor a reprodukciós ciklus újra kezdődik. Amennyiben a valószínűségeket jellemző paraméterek állandók, akkor a reprodukció egy *Markov* típusú megújulási folyamat gyanánt

tekinthető, és így törvényszerűségei az ilyen folyamatok matematikai elmélete segítségével megállapíthatók.

Szerzők a vázolt elvek alapján a termékenység következő fő jellegzeteségeire vezetnek le képleteket:

1. a különböző típusú terhességi időszakok végpontjai közötti intervallumok eloszlása,

2. az abortuszok, a halva- és élveszületések számának eloszlása valamely adott időszak folyamán,

3. az élveszületés bekövetkezésének havonkénti valószínűsége, az ún. termékenységi arányszám.

A modellből levezethető törvényszerűségek a házas nők olyan kohorszaira nézve érvényesek, amelyek keretében a paraméterek egyéenkénti értékei csak kevésbé térnek el egymástól. Hangsúlyozni kell, hogy a modell nem veszi figyelembe, hogy a fogamzások, abortuszok valószínűségei, továbbá a terheségi és meddő időszakok függnek a házas nők életkorától és az előző születek számától. Általában feltételezhető, hogy a születésszabályozás hiányában a fogamzási valószínűség a propagatív élettartam jelentékeny részében állandó. Ezért a modell alkalmazhatósági köre a propagatív élettartamnak középső 10–15 éves időszaka.

Th. E.

RYDER, NORMAN B.: The Structure and Tempo of Current Fertility. (A jelenlegi termékenység struktúrája és üteme.) Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton University Press, Princeton, 1960. 536 p. kötetben 117–136. p.

Bevezetőben szerző vázolja az időszakra (periódusra), illetve évjáratra (kohorszra) vonatkozó termékenységi mutatók fogalmi különbségét. A demográfusok szívesebben használják a kohorsz-mutatót, azt feltételezve, hogy egy élettartam demográfiai eseményei összefüggnek, ami az időszakok eseményeire vonatkozóan nem áll fenn. A kohorsz-mutatók viszont csak a befejezett termékenységi évjáratokra vonatkozóan adnak teljes képet, így az újabb irányzatokat – melyek bizonyos formában az időszak-mutatókban már jelentkeznek – szükségképpen figyelmen kívül hagyják. Szerző e módszertani dilemmából keres kivezető utat.

A kétféle mutató közötti eltérések jelentősek, annak ellenére, hogy mindkét mutató alapegységei lényegében azonosak. Az időszak-mutatók felfoghatók a kohorsz-mutatók súlyozott összegének, amely esetben súlyként az egyes kohorszok termékenységének kormegoszlása szerepel. Amennyiben tehát az egyes kohorszok termékenységének kormegoszlása azonos volna, az időszaki termékenységi mutatók a kohorsz-mutatók mozgó átlagai lennének. A kohorszok termékenységi kormegoszlása azonban változó, és e változások a periódus-mutatókban erős ingadozásokat idéznek elő. A két mutatószám fogalmi összefüggése alapján azonban a kohorsz-termékenység időbeli módosulásának torzító hatását kiküszöbölve (egy erre a célra szolgáló modell segítségével) az egyik mutató a másikkal kiszámítható. Ennek nagy jelentősége van az inkomplett kohorsz-mutatók kiegészítésében. A tanulmány az 1927–1949. évekre az első születekre vonatkozóan mutatja be az eljárást. Míg az idevonatkozó periódus, illetve kohorsz-mutatók között az eltérés +43%, illetve –17% között mozog, addig az időtartam-mutatók alapján szerző által alkalmazott modell segítségével számított kohorsz-mutatók, illetve a tényleges kohorsz-mutatók közötti különbség maximum +4, illetve –3%, vagyis az eljárás gyakorlatilag kielégítő pontosságú eredményt ad. Szerző utal arra, hogy az általa alkalmazott periódus-kohorsz translációs formulát tovább lehetne finomítani, de a tiszta demográfiai modellek módszertani tökéletesítésénél a csökkenő hozadék elve érvényesül; ezért lényegesebb feladatnak tartja a gazdasági-társadalmi elemek figyelembevételét.

Ebben az értelemben nyilatkozik *E. P. Hutchinson*, a tanulmány egyik kommentátora is, idézve Himes kijelentését, mely szerint a népesedés története azt mutatja, hogy a népesedés hamarabb alkalmazkodik a feltételekhez, mint a szerzők a népesedéshez. Ezzel összefüggésben utal arra, hogy a népesedési előrejelzéseket nem szabad tiszta demográfiai alapon alkalmazni. A tanulmány másik kommentátora *A. J. Coale* kiemeli a kohorsz-mutatók nagyobb

stabilitását a periódus-mutatókkal szemben. Az utóbbiakat ugyanis lényegesen befolyásolják a szülések időzítését meghatározó mozzanatok pl. a házasságkötési életkor módosulása, amint ezt a periódusmutatók által jelzett baby boom adatai is mutatják. Hangsúlyozza azonban, hogy a kohorsz-mutatók csupán a múltra vonatkozó magyarázatul szolgálnak az előrejelzés igénye nélkül. *Ryder* eljárásának előnyét elismerve megjegyzi, hogy az a termékenységi időszak jelentős részén már túljutott, de azt be nem fejezett kohorszok mutatóinak kiegészítésére alkalmas, a termékenységi időszak elején álló kohorszokat illetően viszont kevésbé alkalmazható.

M. K.

GOLDBERG, D.: Some Recent Development in American Fertility Research. (Az amerikai termékenységekutatás néhány újabb fejleménye.) *Demographic and Economic Change in Developed Countries.* Princeton University Press, Princeton, 1960. 536 p. kötetben 137–154. p.

Az indianapolisi vizsgálat lezárása után és a családnagyság növekedése nyomán kialakult az igény az új termékenységi vizsgálatokra. Szerző ezek közül hármat mutat be, kitérve az indianapolisi vizsgálatral való rokon, illetve attól eltérő vonásaikra. Ezért bevezetőben áttekinti az indianapolisi vizsgálat legfontosabb eredményeit; kiemeli azt a megállapítást, hogy a termékenységre fordított arányos a társadalmi-gazdasági helyzettel azoknál a házaspároknál, akiknek családtervezése sikertelen és egyenesen arányos azoknál, akiknek családtervezése eredményes. A vizsgálat ex post facto jellege megnehezítette az okozati összefüggések irányának megállapítását; az újabb vizsgálatok elsősorban ebben a vonatkozásban hoztak eredményt. Továbbá a felvételek a már meglévő gyermekek létszáma szerinti részletezést fokozottabban alkalmazták.

A *Princeton vizsgálat* kidolgozásánál a következő főbb hipotéziseket vették figyelembe. *Freedman* szerint a családnagyság összefügg azzal, hogy az aktivitás (különböző szereprendszerek) milyen mértékben koncentráldódik a családon belül; ehhez kapcsolódnak a szociális réteg szerinti termékenységi differenciák, valamint a termékenység időbeli változásai is. *Mishler* szerint a termékenység csökken, ha a gyermeknevelés keresztezi a házaspár igényeit; további gyermekekre való vállalkozás fordítottan arányos a gyermek számára kívánatosnak tartott nevelés színvonalával. *Westoff* és *Bensman* szerint a termékenységre vonatkozó értékítéletek beilleszkednek abba az értékiskálába, melybe az egész életterv beletartozik; a mobilitásra, illetve sikerre orientálódó szemlélet ellentétben van a családra való orientációval. A vizsgálat a két gyermek házaspárok további családi terveire vonatkozott. Eredményei alapján szerző arra a következtetésre jut, hogy a mobilitás, továbbá a szociális rétegződés, illetve a családnagyság közötti negatív korreláció viszonylag gyenge.

A *Detroit vizsgálat* (amely 17–32 éves fiatal nőkre vonatkozott, különböző gyermekszámmal) legfeltűnőbb megállapítása szerző szerint az volt, hogy a családnagyságra vonatkozó döntést a férfiaknál, illetve a nőknél különböző feltételek befolyásolják. Azokban a házasságokban, amelyekben a feleség szerepe dominál, a termékenységet erősen befolyásolja az asszony szerepe a rokonsági kapcsolatokban és az otthon-centrikus szerepkörökben. A férfiak által dominált házasságokban ez nem játszik szerepet, hanem státusmegfontolások érvényesülnek (köztük az az újabb megfontolás, hogy magas státus, magas termékenységgel párosul). A gyermekszám sok tekintetben kompromisszumot jelent a két – sokszor ellentétes – igény között. Amennyiben ugyanis a család gazdasági státusa növekszik, az asszony gazdasági lehetőségei a családon kívüli szerepkörökben megnőnek és ez az otthoni szerepkörökkel kapcsolatos igényét csökkenti. Szerző szerint ez lehet a magyarázata annak, hogy a fiatal kohorszok termékenységében kevésbé érvényesülnek szociális differenciák. A vizsgálat további jelentős eredménye volt, hogy rámutatott azokra a különbségekre, melyek a különböző gyermeklétszámú házaspárok demográfiai magatartásában észlelhetők.

Az *amerikai családnövekedési vizsgálat* (GAF) eredményei közül szerző kiemeli, hogy a csökkent biológiai termékenység szerepe a családnagyság alakulásában viszonylag jelentéktelen. A teljesen sterilek aránya kevesebb mint 4%;

a 40 év alattiaknál 10% (nagyreszt előzetes szülészeti események nyomán) és további 24%-nál figyelhető meg valamilyen biológiai fogyatékossg. A vizsgáltak túlnyomó többsége alkalmazott születeszabályozást, viszont csupán 19% volt azoknak a nőknek az aránya, akik csak akkor estek teherbe, amikor ezt kifejezetten kívánták. 15 éves házasságtartam után a családok 1/10 része volt teljesen tervezett (mind a gyermekszám, mind az időzítés tekintetében). A vizsgálat adatai alapján becsléseket lehet végezni a termékenység várható alakulására; a családi tervekre vonatkozó adatokat azonban becslés során a megfelelő kohorszok tényleges termékenységi adataival korrigálni kell.

Westoff kritikai megjegyzéseiben kifejti, hogy *Goldberg* azon megállapítása, mely szerint a szociális státusz és mobilitás és a termékenység közötti korreláció alacsony értékű, csupán két és több gyermekes családok további terveire vonatkozóan érvényes. Ezzel összefüggésben utal arra, hogy a szociális mobilitás fogalma a kisvállalkozók egymással versengő társadalmából a nagy szervezetek társadalmába való áttéréssel összefüggésben megváltozott; a gazdasági biztonság fokozódásával a pénzügyi és karrier okok kevésbé igénylik a szülés elhalasztását. A kommentátor bírálja *Goldbergnek* a detroiti vizsgálattal kapcsolatos megállapításait, rámutatva arra, hogy az általa eredetileg különválasztott férj-, illetve feleség domináns családokra vonatkozó szabályszerűségeket a végkövetkeztetésekben indokolatlanul összekeveri.

M. K.

RUGGLES, R., RUGGLES, N.: Differential Fertility in United States Census Data. (Differenciális termékenység az Egyesült Államok népszámlálási adataiban.) *Demographic and Economic Change in Developed Countries.* Princeton University Press, Princeton, 1960. 536 p. kötetben 155—207. p.

Az Egyesült Államokban a népesség növekedését a múltban három magas termékenységi csoport befolyásolta: a farmerek, a külföldi származásúak és az alacsonyműveltségű városi születésűek. A születési arány 1900 óta tapasztalható gyors csökkenése elsősorban annak tulajdonítható, hogy e csoportok létszáma fokozatosan csökken, és csak másodsorban e csoportok termékenysége csökkenésének.

Ez a tanulmány a közép-északi államok 1940. évi népszámlálási adatai alapján elemez egy termékenységi mintát. A minta kiválasztása során a 40—47 éves városi születésű, bennszülött férfivel, egyszer házas nőket vették figyelembe és 7 ismérv szerint vizsgálták: 1. a nő iskolázottsága, 2. a férfi iskolázottsága, 3. a férj keresete, 4. a férj foglalkozása, 5. a város nagysága, 6. a nő házasságban töltött évei, 7. a nő kora szerint. A tanulmány leíró jellegű, és megjegyzendő, hogy az adatok kb. 20 évesek.

A családnagyságnak a feleség iskolázottsága szerinti vizsgálata a szokásos fordított korrelációt mutatta. Eltér a 4 középiskolát végzett, és az egyetemre járt vagy azt végzett nők helyzete. A legmagasabb végzettségű nők termékenysége magasabb, ahol a férj is magasabb képesítésű vagy nagyobb jövedelmű.

A családnagyságnak a férj iskolázottsága szerinti vizsgálata az asszonyokéhoz hasonlóan fordított korrelációs kapcsolatot mutat. Bizonyos ponton túl azonban a kapcsolat pozitívvá válik, és a férj jövedelmének emelkedése esetén is pozitív marad, ami azt látszik mutatni, hogy a jövedelem nagysága erősen befolyásoló tényező.

Az alacsonyabb foglalkozási csoportoknál is negatív korreláció mutatkozik, csak a két legfelső kategóriában válik pozitívvé. Ha a jövedelem-tényezőt bekapcsoljuk, itt is megmarad a pozitív korreláció, ami szintén azt mutatja, hogy a jövedelem pozitív irányban hat.

A még mélyebb vizsgálatok során a családnagyságot a bérekhez, a középiskolai vagy annál magasabb végzettségű feleséghez és a középiskolai vagy annál magasabb képesítésű férjhez viszonyítják a foglalkozás szerint 3 alcsoportra bontva. Az eredmények itt is azt mutatták, hogy a magasabb jövedelmi és magasabb társadalmi-gazdasági csoportoknál pozitív korrelációs kapcsolat van.

A népességnövekedés tanulmányozásának fő célja, hogy megpróbáljunk fényt deríteni társadalmunk jövő fejlődésének irányára. Malthus óta sok külön-

bőző elméletet dolgoztak ki a népesség várható fejlődésének meghatározására, és jelenleg különböző módszerekkel próbálnak előreszámításokat végezni. Ezek között van olyan, amelyik a népességnövekedés általános trendjéből direkt extrapolálással próbál előreszámítani, és vannak olyan módszerek, amelyek igyekeznek figyelembe venni a szaporodás és a különböző társadalmi jelenségek összefüggéseit. Bizonyos, hogy mindenféle extrapoláláshoz rendkívül fontos ezeknek az összefüggéseknek a világos megértése.

Így meg kell vizsgálni a népesség növekedésének a gazdasági életre való hatását, és a társadalmi változásoknak a népesség szaporodására való hatását.

E könyvből szerzők olyan módszert alkalmaztak, ami megfelel mind a technológiai megfontolásoknak, mind a fejlődő statisztikai módszerekből következő követelményeknek.

H. L.

NOTESTEIN, F. W.: *Mortality, Fertility, the Size-Age Distribution, and the Growth Rate.* (Halandóság, termékenység, kormegoszlás és a növekedési arány.) Demographic and Economic Change in Developed Countries. Princeton University Press, Princeton, 1960. 536 p. kötetben 261—275. p.

A tanulmány azt vizsgálja, hogy a népességváltozás tényezői milyen módon hatnak a népesség növekedésére és korösszetételére. Az egyes tényezők — a születések, halálozások, vándorlások — hatásmechanizmusa általában nyilvánvaló és közismert, a kölcsönös összefüggések számtalan változata azonban bonyolult folyamatok eredménye. Merőben másként mennek végbe e folyamatok a gazdaságilag fejlett és a fejlődő országokban. Az előbbieken a termékenység, az utóbbiakban a halandóság a fő tényező, ezen túlmenően a termékenység trendje is országonként, ill. országcsoportonként számottevő eltéréseket mutat és egy adott irányzat a komponensek legkülönbözőbb alakulása révén is létre jöhet. Szerző e folyamatok szemléltetésére alkalmas módszert mutat be az Egyesült Államok női népessége 1930 és 1955 közötti alakulásának elemzésével.

Az egyes tényezők változásának a hatása lemérhető azon a különbségen, amely a vizsgált időszak alatt a népesség — jelen esetben a női népesség — számának és összetételének tényleges alakulása és előreszámított alakulása között mutatkozik, ha az előreszámítás az egyes tényezők különböző feltételezéseken alapuló megváltoztatásával történik.

A tanulmány ezzel a módszerrel bemutatja, hogy az 1930. évi korösszetétel milyen befolyást gyakorolt a vizsgált női népesség következő negyedszázad alatti növekedésére, bemutatja továbbá a halandóság és a termékenység változásának és a vándorlásnak a hatását mind a trendre, mind az 1955. évi női népesség számára és korösszetételére.

A vizsgált időszak jellemzője — a halandóság természetszerű csökkenése mellett —, hogy a születési arány előbb csökkent, azután emelkedett és a vándorlás csekély volt. 1930 és 1955 között a nők száma kb. 23 millióval növekedett. Külön-külön elemezve az egyes tényezők hatását megállapítható, hogy, ha nem lett volna vándorlás és a születési és a halálozási arány az 1929—1931. évek átlagának szintjén maradt volna, a gyarapodás csak 14 millió lett volna. A különbözetheként mutatózó közel 9 millióból 5 milliót a halandóság csökkenése és valamivel kevesebb, mint 2—2 milliót a termékenység növekedése és a vándorlási többlet eredményezett.

Ugyanezzel a módszerrel elvégzi a szerző az elemzést korcsoportonként is, majd az eltartott korú (0—16 éves és 64 éven felüli) és a munkaképes korú (17—64 éves) nők viszonyításából nyert aránynak az említett időszak alatti alakulását vizsgálja különböző népmozgalmi feltételezések alapján.

A tanulmányhoz fűzött megjegyzésében J. V. Grauman kiemeli, hogy a többi iparilag fejlett országban a népesedési folyamatok egészen más és különböző módon mentek végbe; fontosnak tartja azt a tapasztalatot, hogy a halandóságban bekövetkezett változás a korstruktúrát csak csekély mértékben érinti; rámutat, hogy a korösszetétel vizsgálata nélkülözhetetlen alapja a gazdasági és a demográfiai trendek közötti okozati összefüggések tanulmányozásának, de a jövőben a demográfia tudományának nagyobb figyelmet kell fordítania az egyéb strukturális változások tanulmányozására is.

T. J.

KISER, C. V.: *The Aging of Human Populations: Mechanisms of Change.* (A népesség öregedése: A változás mechanizmusa.) 18—35. p. *Social and Psychological Aspects of Aging.* (Az öregedés társadalmi és pszichológiai aspektusai.) Szerk.: TIBBITTS, C., DONAHUE, W. New York—London), Columbia University Press. 1962.

C. V. Kiser tanulmányában négy problémával foglalkozik: 1. a népesség öregedésében mutatkozó tendenciákkal; 2. e változások mechanizmusával; 3. az Egyesült Államok népessége egyes rétegeinek öregedésében mutatkozó eltérésekkel és 4. az Egyesült Államok öregkorú népességének egyes demográfiai sajátosságaiival.

Az első kérdéssel kapcsolatban szerző leszögezi, hogy mit is jelent a népesség öregedése. Ez szerinte a népesség korcsoportok szerinti megoszlásában olyan arányeltolódásokat jelent, melynek során nő az öregkorúak aránya. Ez a változás jellemzi az európai és az egyesült államokbeli népesség alakulását az elmúlt 60 év folyamán: az Egyesült Államokban 1900-ban az össznépesség 4,1 százaléka volt 65 éves és idősebb, 1958-ban pedig már 8,7 százaléka. 1975-ben 9—10 százalék között lesz az öregkorúak aránya.

Az öregkorúak arányának növekedésében a múltban a termékenység csökkenése játszott a legnagyobb, szerző szerint majdnem kizárólagos szerepet. Kiser hangsúlyozza, hogy ez az elmúlt félévszázadra vonatkozik és a jövőben feltehetően a halálozások csökkenése játssza majd a fontosabb szerepet egyes országok népességének további öregedésében. Az elmúlt évtizedekben a halálozások csökkenése erősen a fiatalabb korcsoportokra koncentrálódott és ez azáltal, hogy növelte a fiatalok arányát inkább késleltette semmint siettetette a népesség öregedésének folyamatát. Az öregek mortalitása eddig viszonylag kismértékben csökkent: itt várható a jövőben az a változás, amely azután a népesség további öregedését eredményezhetné.

Az Egyesült Államok népességének öregedését vizsgálva Kiser külön foglalkozik a fehérek és nem fehérek öregedésével, a belföldi és külföldi születések arányával az öregek között és az öregkorúak arányával falun és a városokban. Az öregkorúak demográfiai sajátosságait tárgyalva a szerző érinti az öregek nemek és családi állapot szerinti megoszlását, valamint kitér arra is, hogy az öregkorúak között milyen arányban szerepelnek azok, akik családtagként gyermekekkel, illetve rokonaikkal élnek együtt, vagy akik intézeti háztartásban élnek le öregségüket.

Cs-Sz. L.

FLORENCE, P. S.: *A Note on Recent Age-Pyramids in Underdeveloped Countries.* (Megjegyzés a fejlődő országok legújabb korfáihoz.) *The Eugenic Review*, 56. 1964. 3. 143—145. p.

Vitatta azok nézeteit, akik — múlt századi nyugat-európai analógiákra hivatkozva — a fejlődő országokban a születések számának csökkentésére biztos módszernek tartják az életszínvonal gyorsütemű emelését, tehát tisztán gazdasági téren keresik a kérdés megoldását, szerző az egyik alapvető demográfiai tényező, a korösszetétel szerepét vizsgálja Pakisztán, Indonézia, Fülöp-szigetek, Thaiföld és Mexikó legújabb, valamint Anglia és Wales 1871. évi korfái segítségével.

A felsorolt fejlődő országok 1960. ill. 1961. évi korpiramisait a 0—9 éves korúak kimagaslóan magas száma jellemzi. 1966. évtől kezdődően e korcsoport tagjai a 15—24 évesek korcsoportjába lépnek át, ami a bruttó termékenység ugrásszerű emelkedéséhez vezet. Mostanáig — a fejlődő országok összességét tekintve — a rohamos népességnövekedésben nem a termékenység emelkedése, hanem a halandóság, elsősorban a csecsemőhalandóság viharos csökkenése volt a meghatározó tényező. A közeljövőben e tényezőhöz — a fiatal korösszetételű népesség még tovább javuló halandósága mellett — a kiugróan magas születésszám is társul. Aligha lehet feltételezni, hogy az életszínvonal emelkedését biztosítani hivatott iparosítás, amely Európában mintegy évszázados folyamatot képezett — az összes szociológiai tényezőket is belekalkulálva — képes volna rövid távon megváltoztatni, vagy legalább közömbösíteni az elsőrendű demográfiai tényezők által determinált népesedési folyamatok irányát és intenzitását.

B. L. Á.

DUCHAC, R.: *Suicide au Japon, suicide a la japonaise*. (Öngyilkosságok Japánban; a japán módra történő öngyilkosságok.) *Revue française de sociologie*, 1964. V. évf. 4. sz. 402–415. p.

Az öngyilkosságok gyakorisága a közép- és észak-európai országokban továbbá Japánban a legmagasabb a világon: az öngyilkossági arányszám általában húsz százezrelék körül mozog ezekben az országokban. Lényeges különbség azonban az európai öngyilkosságok és a japán öngyilkosságok között, hogy míg Európában az öngyilkosság a társadalmi normákba ütköző cselekedet, még azokban az országokban is, ahol gyakorisága nagy, addig Japánban a közvélemény egyáltalán nem ítéli el az öngyilkosokat, sőt a nemzeti kulturális hagyományok bizonyos esetekben az öngyilkosságot mint az egyéni problémák leghelyesebb megoldási módját tüntetik fel. *René Duchac* tanulmánya a japán öngyilkosságoknak ebből a speciális jellegéből indul ki és azután azt vizsgálja a statisztikai adatok segítségével, hogy az eltérő ideológia milyen módon befolyásolja az öngyilkosságok megoszlását egyrészt a demográfiai sajátosságok szerint, másrészt pedig az öngyilkosságok feltehető okainak előfordulása szempontjából.

A demográfiai megoszlás tekintetében a japán öngyilkosságok feltűnő jellegzetessége a fiatalabb korúak igen magas öngyilkossági gyakorisága. Míg más országokban az öngyilkosságok gyakorisága az életkorral folyamatosan emelkedik, addig Japánban a 20–24 évesek öngyilkossága kiugróan magas, magasabb mint az idősebb korosztályoké egészen 70 éves korig. Szerző az 1950–1952. évek adatait elemzi és arra a megállapításra jut, hogy a rendkívül sok, viszonylag fiatalabb korban elkövetett öngyilkosság egy e korosztályt érintő társadalmi válsággal függ össze. Ezek a fiatalok a háború alatt nőttek fel és a Japán birodalom összeomlása, a társadalmi normák megváltozása az ő lelki életükben okozta a legsúlyosabb krízist.

Egy másik érdekes jelenség az öngyilkosságok területi eloszlásával kapcsolatos. Az öngyilkosságok gyakorisága nem a fejlődő metropoliszokban, Tokióban vagy Ósakában a legnagyobb, hanem inkább a fejlődésükben megakadt, nagy hagyományú városokban, mint például az egykori fővárosokban, Kiotóban és Naraban, ahol a hagyományok, a régi normák még erősebben hatnak.

A japán statisztika az öngyilkosságok motívumaival kapcsolatban éppen annyira vitatható értékű, mint bármely más országé. Az, hogy a statisztika szerint az öngyilkosságok több mint egynegyedét kizárólag pesszimizmus, a jövő miatti aggodás következtében követték el, az öngyilkosságok tényleges hátterére nézve csekély felvilágosítást ad. Azonban ez a minősítés rávilágít a hatóságok s ezen keresztül a japán társadalom felfogására, mely a lelki beállítottságnak és a világszemléletnek döntő szerepet tulajdonít az öngyilkosságok elkövetése szempontjából.

Cs-Sz. I.

CROZE, M.: *La mortalité infantile en France suivant le milieu social*. (Csecsemőhalandóság Franciaországban a társadalmi környezet szerint.) *Études Statistiques*, 1963. Vol. 14. No. 3. 163–172. p.

1954-ben már történt egy adatfelvétel az 1950 és 1951-ben elveszületett és 1 éves koruk előtt elhalálozott csecsemők halandóságának elemzésére társadalmi kategóriák, valamint regionális és lokális tényezők hatása szerint. Jelen tanulmány ugyanezt, valamint a tíz év alatti fejlődést vizsgálja az 1959-ben és 1960-ban született csecsemőkre vonatkozóan, vizsgálva egyben a szükséges teendőket is.

A második világháború vége óta a franciaországi csecsemőhalalozás évente rendszeresen csökken. Így 1950–1951-ben még csak 11 megyében maradt 40 ezrelék alatt, míg 1959–1960-ban már mind a 90 megyében alatta volt, mégpedig minimálisan 18,3, maximálisan 38,8 ezrelék (1950–1951-ben 32,7, ill. 78,0 volt). Az átlag mégis elmarad számos más országé mögött; a népesség egyes részei elérték ugyan már az eddig ismert legalacsonyabb arányt, másutt azonban még elég nagy a regionális szóródás. A társadalmi környezet szerinti különbségek ennél is nagyobbak s ma is fennállnak, bár 1950–1951-hez képest csökkent mértékben. A tanulmány az utóbbiakat

tárgyalja elsősorban, mégpedig az 1955—1960 közötti valamennyi születésre vonatkozóan és erősen részletezve a társadalmi kategóriákat, mivel a túlnagy csoportok sokszor a legérdekesebb eredményeket rejtik el. A tanulmány kizárólag a házasságban született (törvényt) gyermekekre vonatkozik (94%), mivel a házasságon kívül született gyermekek szüleiéről az adatok megbízhatatlanok.

Az elhalt csecsemők ezrelékaránya társadalmilag 3 nagy kategóriába osztható: 16—18,5 között van a gyárosok, nagykereskedők, szabadfoglalkozásúak, értelmiségiek, valamint az ipar, kereskedelem és közigazgatás vezető- és középkadereinek gyermekeinél; 22—25 között van a kiskereskedők, kisiparosok, alkalmazottak és szakmunkások és 27,5—32 között a betanított munkások és mezőgazdasági foglalkozásúak (bérmunkások is) gyermekeinél; végül élesen elkülönül a segédmunkások és bányászok kategóriája, 40,5—40,6 ezrelékkal. A legalacsonyabb és legmagasabb mutató aránya tehát kb. 1 : 2,5. Ugyanezen társadalmi kategóriák szerint az első havi halálozás mutatója 11,1-től 20,6 ezreléig emelkedik, a 2—12. hónapé 4,5-től 20,0 ezreléig, tehát 1 : 1,8, ill. 1 : 5, hiszen a későbbi, túlnyomórészt exogén halálozást sokkal könnyebb egészségügyi és higiéniai rendszabályokkal csökkenteni, mint a kezdeti, túlnyomórészt endogén halálozást.

Érdekes, hogy a kategóriák közti differenciákat sem a jövedelem nagysága, sem a bérezett- vagy főnök-apa önmagában nem magyarázza, mert több kategórián belül található főnök is meg alkalmazott is, és a fizetések között is nagy a szóródás. Döntő szerepet játszik viszont a kulturális színvonal. A mezőgazdasági foglalkozásúaknál hozzájárul ehhez a vidék egészségügyi ellátottságának hátrányos volta a várossal szemben. A mezőgazdasági dolgozók, bányászok és segédmunkások közül pedig épp a képzetebbek, kulturáltabbak emelkednek ki a más foglalkozásúak közé, s helyüket gyakran alacsonyabb kultúrájú külföldiek foglalják el.

A csecsemőhalandóság csökkenése 1950 óta minden társadalmi kategóriát érint, elsősorban az exogén halálozás területén. A kereskedők és kisiparosok elérték a szabadfoglalkozásúak színvonalát, a bányászok és segédmunkások a kereskedőkét és kisiparosokét. Feltűnik, hogy minden kategóriában kb. azonos a csökkenés, 40—49%-os, kivéve a szabadfoglalkozásúakat (30%), akiknél már 1950-ben a legalacsonyabb volt, és a bányászokét (57%), akiknél annak idején rendkívül magas volt (80 ezrelék). Így a véletlek közti különbség 10 év alatt erősen csökkent (akkor 1 : 4, most 1 : 2,5), a köztük levő kategóriák aránya viszont alig változott. Ez azt mutatja, hogy a bányászokat kivéve, a többi, rosszabb eredményű kategória nem hozta be relatív elmaradását, s ma a segédmunkásoknál legrosszabb az arány.

A tanulmány ezután megvizsgálja több egyedi, pontosan körülhatárolható és szignifikáns mutatókat adó foglalkozás helyzetét; eredmény, hogy magukon a munkásfoglalkozásokon belül is 1 : 2,5 a mutatók közti eltérés aránya, tehát ugyanakkora, mint a teljes népesség szélső kategóriái között. Döntő jelentőségű a szakképzettség színvonala és a szociális védettség foka (utóbbira példa a különbség az Államvasutak földmunkásai és a többi földmunkás, kubikus között).

A regionális különbségek is döntően foglalkozási struktúra-vonatkozásúak, pl. mezőgazdasági vagy ipari területről van-e szó. A tanulmány közli a részletes és kiterjedt regionális vizsgálatok eredményeit is. Így nagy pl. a mezőgazdasági dolgozók helyzete közti különbség is az ország különböző területein. Ahol már az 1954-es tanulmány alapján a helyi hatóságok elemezték és javították a helyzetet, igen nagy a fejlődés, pl. a bányászoknál. Számos felsorolt példa bizonyítja, hogy a társadalmi-foglalkozási különbségek mellett nagy a hatása a csecsemőhalandóságra a regionális differenciáknak is.

A tanulmány megállapítja, hogy részletes társadalmi kategorizálás és részletes regionális felosztás összehasonlító vizsgálatait vezethetnek csak olyan eredményekre, melyek operatív segítséget tesznek lehetővé. Részletezi, mely tényezők döntők vagy kevésbé fontosak a csecsemőhalandóság szempontjából, s megállapítja, hogy az orvosi-szociális ellátottság mellett fő szerepe a kulturális színvonalnak, ill. a társadalmi környezetet psychoszociális jellemzőinek van, hiszen az orvosi és egyéb lehetőségeket ismerni és felhasználni is kell

tudni, ami az elmaradt területeken nem áll fenn. A csecsemőhalandóság mutatója egyben a társadalmi fejlettség test-je is, s a környezetenkénti felvilágosítás, egészségügyi oktatás stb. nemcsak a csecsemőhalandóságra, hanem az általános halandóságra, sőt, áttételesen az illető terület vagy társadalmi kategória egész gazdasági és szociális életére is előnyös hatással lenne.

R. S.

Volks- und Berufszählung 1964. (A Német Demokratikus Köztársaság 1964. évi népszámlálása.) *Statistische Praxis*, Berlin, 1964. 5. 113—126. p.

Az Állami Központi Statisztikai Hivatal a népszámlálás előkészítése során 1963-ban Jéna város körzetében és a lübbi járás néhány községében próbaszámlálást tartott. Ennek, valamint a többi szocialista országnak a tapasztalatai a program némi módosításához vezettek. Egyúttal beépítettek a programba számos, az európai népszámlálási programban javasolt kérdőpontot is.

A próbaszámlálás többek között a fő- és alkérdések feltevése helyességének kipróbálását szolgálta. A háztartási jegyzékek feldogozása során kitűnt, hogy a lakosság számos esetben helytelenül válaszolta meg a népgazdasági ágra és a munkahely tulajdonformájára (szektor) vonatkozó kérdéseket, annak ellenére, hogy az üzemek és intézmények vezetőit, sőt a műhelyek tulajdonosait is törvény kötelezte a munkavállalók tájékoztatására. Ezért szükségessé vált a két kérdés generális ellenőrzése részletes foglalkozási ági jegyzék alapján. A megfelelő adatokat a munkáltatói jegyzék segítségével szerzik be. Ez tartalmazza a körzet minden egyes üzemét, intézményét, melléküzemét, üzemrészét, amely a főüzemtől elkülönül, telepet, lerakatot, elosztó és felvevő helyet, tudományos intézetet stb. Ezt a jegyzéket a Statisztikai Hivatal helyi kirendeltségei állítják össze. A jegyzék lehetővé teszi a keresők besorolását foglalkozási ág és szektor szerint. A jegyzék egységes elvek szerint készül és a járási népszámlálási irodák között kicserélésre kerül, hogy azon dolgozók munkahelyének népgazdasági ágát és tulajdoni formáját is meg lehessen állapítani, akik más járás területén dolgoznak, mint ahol laknak. A mintegy 550 000 munkahely megtudakolása és ágazati besorolása 1965 januárjában fejeződött be.

A népszámlálás során használt fogalmak és osztályozások elvben általában megegyeznek az 1960. évi magyar népszámlálásával. Így a népességet állandóan és ideiglenesen jelenlevő, ill. ideiglenesen és huzamosan távollevő kategóriákba sorolják. Az osztályozás alapját viszont a rendőrségi bejelentés képezi.

A háztartás meghatározásának ismérve az együttlakás és közös gazdálkodás. Olyan esetekben, amikor az együttlakást kényszerhelyzet idézi elő (pl. lakáshiány) — leggyakoribb példája ennek a szülők és házasságuk gyermekek együttlakása —, maguknak az összeírandó személyeknek kell eldönteniük, hogy ugyanazon vagy külön-külön háztartás tagjainak számítanak-e. Az intézeti háztartásoknak tíz fajtáját különbözteti meg a népszámlálás. Az intézeti háztartáson belüli magánháztartásokat leválasztják.

A népszámlálás előkészítését és lebonyolítását a Központi Statisztikai Hivatal végzi. A központilag megoldandó kérdések intézésére 1963 elején Központi Számlálási Iroda alakult. Itt dolgozzák ki a módszertani és szervezési elveket, utasításokat, nyomtatványokat. A politikai és gazdasági szempontok érvényesítése céljából a Központi Statisztikai Hivatal mellett a Népszámlálás Előkészítését Támogató Bizottság alakult. A népszámlálás gyakorlati végrehajtása a Statisztikai Hivatal területi szerveinél alakult Területi Számláló Irodák feladata, amelyek a számlálóbiztosok oktatásáról, irányításáról és ellenőrzéséről is gondoskodnak.

A községek, városok és városi kerületek polgármesterei szervezőirodákat állítanak fel és ezen belül ún. támaszpontokat létesítenek. Összesen 9200 szervezőiroda és 750 támaszpont működik. A szervezet tovább tagozódik számlálókörzetekre és számlálókörzetekre. Az összeírás alapját a számlálókörzetenként összeállított ellenőrzőív képezi, mely tartalmazza az összeírandó háztartásokat cím szerint.

A népszámlálási propaganda kezdete 1964. december 1-e volt. Ekkor kellett kifüggeszteni a népszámlálási plakátokat. Az összeírás népszerűsítése céljából szükség esetén igénybe vették a rádiót is.

Az összeírási anyagot a támaszpont, majd a szervezőiroda gyűjti be, mely egyben az adatokat felülvizsgálja, elsősorban az összeírás teljességének és helyességének biztosítása céljából.

A terv szerint a népszámlálás előzetes eredményeit 1965 első negyed- évében (a népesség száma, nemenkénti megoszlása, valamint kormegoszlása) teszik közzé. Az összeírást követően fél évvel tervezik a képviselői minta adatainak közzétételét, mely kiterjed a népesség családi állapot, szak- és főiskolai végzettség és vallás szerinti megoszlására, valamint a többszemélyes háztartásokra, a tagok, gyermekek, keresők és eltartottak száma szerinti csoportosításban. Ezt követi majd a népszámlálás végleges eredményeinek elkészítése és folyamatos közzététele.

M. G.

KOLTA JÁNOS: A népességföldrajzi vizsgálatok népgazdasági jelentősége.

Az MTA Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1963” c. kötete. Budapest, 1964. 137—148. p.

Kolta János tanulmánya a mezőgazdasági munkaerő-szükséglet felméré- sére tesz figyelemre méltó kísérletet. Helyesen abból az elgondolásból indul ki, hogy: 1. e munkaerő-szükségletet az évi átlagon kívül (a különböző hónapok eltérő munkaerő-szükséglete miatt) havi részletezésben is meg kell állapítani; 2. az országos munkaerő-szükséglet felmérésén kívül (szintén a fennálló jelentős különbségek miatt) indokolt az egyes megyék évi átlagos- és havi mezőgazda- sági munkaerő-szükségletének a felmérése is.

Szerző mezőgazdasági munkaerő-szükségleten a mezőgazdasági dolgozók azon számát érti, melyre adott nagyságú és összetételű mezőgazdasági föld- terület megműveléséhez és állatállomány ellátásához országosan és megyén- ként a szakirodalomban megadott munkaerő-szükségleti normák és a gépesít- tettség adott fokának figyelembevétele mellett szükség van. Az így értelmez- tett mezőgazdasági munkaerő-szükségletet egybeveti az országos és megyén- kénti tényleges mezőgazdasági munkaerő-ellátottsággal és ennek alapján állapítja meg (országosan és megyénként, évi átlagban és havi részletezésben is) az 1960/61. évi mezőgazdasági munkaerőhiány, ill. munkaerő-felesleg alaku- lását.

A tanulmány a számítások eredményeit munkaerőmérlegek formájában foglalja össze. Az országos mezőgazdasági munkaerőmérlegen kívül Vas-, Csongrád-, Komárom- és Szabolcs-Szatmár megye 1960/61. évi mezőgazdasági munkaerőmérlegét is közli. Az országos mérleg szerint hazánk mezőgazdaságá- ban az 1960/61. évben (normál férfi munkaerőben kifejezve) 587 867 fő (39,4%) mezőgazdasági munkaerő-felesleg volt. A havi eltérések jelentőségét jelzi, hogy februárban a munkaerő-szükséglet a rendelkezésre álló munkaerőnek mindössze 13,3%-a volt (a munkaerő 86,7%-a tehát feleslegként jelentkezett), júliusban viszont 109,3% volt, tehát 9,3%-os munkaerőhiány mutatható ki.

A megyei mérlegek a mezőgazdasági munkaerő-feleslegnek és -hiány- nak — elsősorban a gazdálkodás szerkezetéből adódó — igen eltérő arányú ingadozásait jelzik. Vas megyében évi átlagban 35,0%-os (18 868 főnyi) mezőgazdasági munkaerő-felesleg mutatható ki. E felesleg februárban 61,3%-os, júliusban viszont 0,2%-os munkaerőhiány lép fel. Csongrád megyében a mezőgazdasági munkaerő-felesleg évi átlagban 29,3% (21 935 fő). A február havi felesleg 74,6%-os, a július havi hiány 21,6%-os. Komárom megye évi átlagos mezőgazdasági munkaerő-feleslege csupán 0,07% (147 fő), 66,2%-os februári felesleg és 63,3%-os júliusi hiány mellett. Szabolcs-Szatmár megyében 47,1%-ot (67 359 főt) tesz ki az évi átlagos mezőgazdasági munkaerő-felesleg. E felesleg februárban 80,5%-os és júliusban is fennmarad, csupán 9,9%-ra süllyed. A vizsgált megyék közül tehát csupán Szabolcs-Szatmár megyében mutatkozik a júliusi munkacsúcs idején is munkaerő-felesleg.

Szerző számításainak eredményeit az iparfejlesztés, az ipari üzemek telepítésének megtervezésénél is hasznosíthatónak tartja. A mezőgazdasági munka- erő-felesleg a mezőgazdasági termelés struktúrája (a vetésforgó stb.) és a munkaidő rugalmasság, tervszerű változtatásán kívül elsősorban idény-ipari üzemek helyi telepítése útján lenne felszívható. Vas megyében mintegy 8—10 ezer, Szabolcs-Szatmár megyében 15—20 ezer munkással lehetne a helyi adottsá- goknak leginkább megfelelő idényipari üzemeket létesíteni (stb.).

Kolta János értékes tanulmánya nem minden szempontból vitathatatlant. Például vitatható, hogy mezőgazdasági munkaerő-szükségleten jogos-e azt értenünk, amit a szerző, vagyis azt a munkaerő-volumen, melyet valamely adott nagyságú és összetételű mezőgazdasági földterület és állatállomány megművelése, ill. ellátása megkíván. A föld megművelése, az állatállomány ellátása ti. nem öncél. Mezőgazdaságra, ezen belül a mezőgazdasági termelőeszközökre (földre, állatállományra stb.) és munkaerőre is azért és annyiban van szükségünk, amiért és amennyiben ezt a mezőgazdasági termékek iránti belföldi és a külkereskedelem által támasztott effektív (számos gazdasági és nem gazdasági tényező által determinált) szükségletek alakulása megkívánja. A mezőgazdasági földterület és állatállomány valamely adott nagysága és összetétele nem tekinthető olyan „független változónak”, mely a többi, többek közt a munkaerő-szükségletet egyoldalúan meghatározza és azoktól nem függ stb. Szerző számításai természetesen — ha nem is azt kell mezőgazdasági munkaerő-szükségleten értenünk amit ő — igen értékesek, igen sokoldalúan hasznosíthatók.

Nem vitathatatlant továbbá, hogy ipartelepítési politikánkban a szabad munkaerő adott területű megoszlásának akkora jelentőséget kellene tulajdonítanunk, mint amekkorát a szerző. Bármennyire fontos is ez az ipartelepítés területi megválasztásának szempontjai közül csak az egyik.

Szerző számításai egyik nehézségeként említi, hogy a Központi Statisztikai Hivatal nem írja össze a népességet „dolgozók” és „nem dolgozók” szerint, a „keresők” és „eltartottak” szerinti szokásos kategorizálásból pedig következtetést csak jelentős hibaarányal lehet levonni. Ezzel a megállapítással szintén nem érthetünk egyet. A Központi Statisztikai Hivatal a „keresők” kívül az „aktív keresők” számát is felméri. Számukat a szerző is kiszámíthatja, a rendelkezésre álló adatokból, sőt pl. az „1963. évi mikrocenzus személyi és családi adatai” c. kötetben készen is megtalálhatja.

Kolta János tanulmánya a felvetett kritikai szempontok ellenére is megérdemli, hogy tervgazdasági szakembereink figyeljék rá és gyakorlati munkájukban alkalmazzák.

V. E.

SOTH, L.: The General Public Views Labor Mobility Needs. (Közérdekű szempontok — munkaerő-mobilitási szükségletek.) In: *Labor Mobility and Population in Agriculture*, Iowa State University Press, 1961. 191—197. p.

Ez a dolgozat elsősorban szerzőjének a mezőgazdasági munkaerő száma és aránya csökkenésének okairól és üteméről vallott felfogása miatt érdemel figyelmet. Az ok — *Soth* szerint — a fogyasztásnak (ill. keresletnek) az az *Engel* által feltárt törvényszerűsége, hogy az egy lakosra jutó reáljövedelem növekedésével az emberek jövedelmük egyre kisebb *hányadát* fordítják a túlnyomórészt mezőgazdasági munkát tartalmazó élelmiszerek megvásárlására. A gazdasági fejlődés (az egy lakosra jutó reáljövedelem növekedése) így szükségképpen maga után vonja a mezőgazdasági munkaerő számának és arányának csökkenését is, kivételt ez alól csak azok az országok képezhetnek, melyek a mezőgazdasági termelésre specializálódva e népgazdasági ág termékeinek külkereskedelmi értékesítése révén tudják növelni az egy lakosra jutó reáljövedelmet. Az átáramlás nélkülözhetetlen feltétele továbbá a többi népgazdasági ág részéről megnyilvánuló munkaerő-szükséglet növekedése, amit az is bizonyít, hogy a „városi” munkanélküliség időszakában az átáramlás szünetel, a munkavállalási lehetőségek növekedésének időszakaiban pedig az egyidejű mezőgazdasági ártámogatás ellenére is fokozódik. Ebből többek közt az is kiténik, hogy a mezőgazdasági keresetek relatív alacsonyságának gyakran az átáramlás okaként felhozott ténye e jelenségnek nem elégséges magyarázata, más tényezők — elsősorban a városi életforma vonzása — e tény hiánya esetén is átáramlásra ösztönöznek, a mezőgazdasági munkaerő „megkötése” esetleg csak az átlagosnál (ill. az átlagos szakképzettségi szinttel arányosnál) magasabb jövedelmek biztosításával lenne elérhető.

Az átáramlás ütemét (sürgősségét) — a szerző szerint — a mezőgazdasági munkaerő aránya alapján kell megítélnünk. Az Amerikai Egyesült Államokban a gyarmati időkben ez az arány 80—90%-ot tett ki, ezért az átáramlás

létfontosságú volt (s ilyen ma is azokban az országokban, ahol ez az arány magas) ma azonban, amikor már 10% alá szorult, sürgetésének, ösztönzésének alig van jelentősége. Ha az Amerikai Egyesült Államok kb. 6 millió főt és az összes munkaerőnek kb. 8%-át kitevő mezőgazdasági munkaereje a következő öt év alatt 2 millióval, azaz 33%-kal csökkenne, ez a nem mezőgazdasági munkaerőlétszámot csak kb. 3%-kal növelné meg, viszont pl. Indiában, ahol a mezőgazdasági munkaerő aránya igen magas, egy hasonló arányú (ill. ütemű) csökkenésnek hatalmas jelentősége lenne.

Lauren Soth érvelése — kétségtelen érdekessége ellenére — néhány vonatkozásban korrekcióra szorul. A mezőgazdasági termékek fogyasztásának (ill. keresletének) az említett *Engel*-törvényből adódó relatíve lassúbb növekedése nagyjából elfogadható ugyan a termelési struktúra változások természetes magyarázataként, a mezőgazdasági munkaerő csökkenését azonban — melyet egyenrangú tényezőként az egy mezőgazdasági aktív keresőre jutó termelés nagysága, vagyis a mezőgazdasági munkatermelékenység is meghatároz — önmagában véve nem magyarázza meg. Belátható, hogy a mezőgazdasági munkatermelékenység még lassúbb növekedése, változatlansága, ill. csökkenése esetén a mezőgazdasági munkaerőlétszám növekedése, azonos ütemű növekedése esetén változatlansága stb. lenne indokolt. A mezőgazdasági munkaerőlétszám akkor és annyiban velejárója a gazdasági fejlődésnek, amikor és amennyiben a mezőgazdasági munkatermelékenység (az egy mezőgazdasági aktív keresőre jutó termelés) növekedési üteme meghaladja a mezőgazdasági termékek iránti (a készletezési, az újratermelési, a fogyasztási és a külkereskedelmi szükségletet egyaránt magában foglaló) össz-szükséglet növekedési ütemét. A mezőgazdasági munkaerő átáramlásának sürgőssége sem arányának nagyságától függ, hanem elsősorban attól, hogy milyen mértékben haladja meg a mezőgazdasági munkatermelékenységnek (az egy mezőgazdasági aktív keresőre jutó termelésnek) és a mezőgazdasági munkaerőlétszámnak a szorzata a mezőgazdasági termékek iránti össz-szükséglet nagyságát, vagyis mennyivel több munkaerőt köt le a mezőgazdaság annál, mint amekkora a munka adott termelékenysége mellett a mezőgazdasági termékek iránti össz-szükséglet képes lenne kielégíteni. A mezőgazdasági munkaerőlétszámnak a szerző által említett öt év alatti 33%-os csökkenése ezért olyan országban mint India esetleg tömeges éhhalált okozna, a felszabaduló munkaerőtömeget pedig az ipar, a termékei iránti szükségletek (ill. kereslet) alacsony színvonalára és számos egyéb ok miatt esetleg nem is tudná ésszerűen foglalkoztatni, az Amerikai Egyesült Államokban pedig — ha nem is jelentene jelentős munkaerőtöbbletet a nem mezőgazdasági ágak részére — esetleg szerves velejárója lenne a gazdasági fejlődés egyensúlya biztosításának.

A dolgozat a fenti bíráló megjegyzések ellenére is figyelmet érdemel. Az eddigiekén kívül különösen az átáramlásnak a falusi kultúra konzerválása miatti fékezésével, egy esetleges háború élelemszükséglete biztosítása miatti fékezésének (a háború rövidségéből adódó) indokolatlanságával, a falusi ifjúság fokozottabb képzésének az „egyéb” népgazdasági ágak jövőbeni szakképzett munkaerő-szükséglete miatti szükségességével kapcsolatos gondolatai érdekeselek.

V. E.

INDEX 25.191

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon: 358-530

Kiadóhivatal: Budapest II. Keleti Károly utca 18/b. Telefon: 358-530

Kiadásért felel a Statisztikai Kiadó Vállalat igazgatója.

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V. József nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft

Csekk számlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B. 8. sz. folyószámlájára)

650482. Athenaeum Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Soproni Béla igazgató